

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ,
ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΚΑΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
GOOD SOCIETY

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:
ΠΕΤΡΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ

Υπογραφή:.....

ΜΕΛΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:

.....

.....

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΦΟΙΤΗΤΗ:
ΞΕΝΑΚΗΣ ΕΛ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

ΤΡΙΠΟΛΗ 2013

ΠΡΟΛΟΓΟΣ-ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ξεκινώντας την προσπάθειά μου να εισαχθώ στο μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Οργάνωση και Διοίκησης Δημόσιων Οργανισμών και Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου επεδίωκα περαιτέρω ειδίκευση στη Δημόσια Διοίκηση και κατάρτιση στο αντικείμενό μου. Επιπλέον, ζητούσα περισσότερα εφόδια για την εργασία μου γενικότερα, αλλά ταυτόχρονα προσδοκούσα τη διεύρυνση της γνώσης και την κατάκτηση του υπέρτατου αγαθού της δια βίου μάθησης.

Η εργασία αυτή ήταν μία βασική απάντηση για την έκταση και τις διαστάσεις που μπορεί να πάρει η οικονομική επιστήμη -πρακτική και θεωρητική- η οποία μας δείχνει ότι δεν μπορούμε να την αγνοήσουμε στην καθημερινότητά μας, ενώ ανοίγει τον ορίζοντα σε καινοτόμες επιστημονικές προοπτικές.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερω την καθηγήτριά μου, κα Αναστασία Πέτρου, που μου εμπιστεύτηκε το θέμα της Καλής Κοινωνίας (Good Society). Αποτέλεσε αποκάλυψη για μένα η ευκαιρία αυτή να συνδυάσω την εμπειρία μου με το υπάρχον θεωρητικό υπόβαθρο ώστε να προσεγγίσω το θέμα της παρούσας έρευνας με τον αρτιότερο δυνατό επιστημονικό τρόπο.

Θέλω επίσης να ευχαριστήσω το σύνολο των καθηγητών μου και ιδιαίτερω τον Πρόεδρο του Τμήματος, Καθηγητή κο Λιαργκόβα Παναγιώτη για το αυτό το εποικοδομητικό ταξίδι ζωής.

Τέλος, ευχαριστώ τους συμφοιτητές μου για τη συνεργασία και την υποστήριξη που μου παρείχαν.

Επιθυμία μου είναι η εργασία αυτή να ανταποκρίνεται στην ορθή και αποτελεσματική ανάπτυξη του θέματος και παράλληλα να θέτει προβληματισμούς για περαιτέρω διερεύνηση.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	v
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	vi
ABSTRACT	vii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ I: Καλή Κοινωνία-Προσεγγίζοντας την έννοια	4
1. Εισαγωγή	4
2. Τα βασικά χαρακτηριστικά της καλής κοινωνίας	5
3. Ποιοι πραγματεύτηκαν την έννοια της καλής κοινωνίας	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ II: Καλή Κοινωνία και Φιλοσοφία	11
1. Η ιδεατή πολιτεία του Πλάτωνα-σύντομη παρουσίαση	11
2. Η θεώρηση του Αριστοτέλη	16
3. Ομοιότητες και διαφορές	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III: Καλή Κοινωνία και Οικονομία	26
1. Κρατική παρέμβαση και κοινωνία	26
2. Η αντίληψη του Μαρξ για την κοινωνία	28
2.1. Περί κράτους	28
2.2. Το μαρξιστικό θεωρητικό πλαίσιο	29
2.3. Περί δημόσιων δαπανών	32
2.4. Ο Μαρξ για το δίκαιο στη σοσιαλιστική κοινωνία	33
3. Η κλασική αντίληψη για το κράτος-Adam Smith	37
4. Η Νεοκλασική αντίληψη για το κράτος	40
5. Η Κεϋνσιανή αντίληψη για το κράτος	45
6. Η ηθική στην Οικονομία-Amartya Sen	47
6.1 Η υπεροχή των πολιτικών ελευθεριών στο σύγχρονο γίνεσθαι	48
6.2. Η εμβάθυνση της Δημοκρατίας	49
6.3. Κοινωνία και αγορά εργασίας: Η αξία της ελευθερίας	50
6.4. Αγορές και Αποδοτικότητα	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV: Κράτος Δικαίου και Κράτος Πρόνοιας	53
1. Κράτος Δικαίου	53

1.1. Η «ιεράρχηση» των δικαιωμάτων	54
1.2. Η προστασία των δικαιωμάτων	55
1.3. Η αδυναμία προστασίας των δικαιωμάτων	56
2. Η έννοια του όρου «Κράτος Πρόνοιας»	58
2.1. Περίοδοι και στάδια ανάπτυξης του Κράτους Πρόνοιας	60
2.2. Η οριοθέτηση της Κοινωνικής Πρόνοιας- Έννοια του Συστήματος Κοινωνικής Πρόνοιας	61
2.3. Ο τομέας των κοινωνικών υπηρεσιών	63
2.4. Το Κράτος- Πρόνοιας ως νέος τρόπος παρέμβασης σε θέματα αναδιανομής εισοδήματος	64
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: Καλή Κοινωνία και Ευρωπαϊκή Ένωση	69
1. Συνθήκες	69
2. Η συνθήκη της Ρώμης	69
2.1. Στόχοι	70
2.2. Η συμβολή της Συνθήκης	71
2.3. Η δημιουργία κοινής αγοράς	72
2.4. Η χάραξη κοινών πολιτικών	72
3. Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη	74
3.1. Στόχοι	74
3.2. Συνεισφορά της Συνθήκης- Θεσμικές τροποποιήσεις	75
4. Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης	75
5. Κοινοτικός χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων	76
6. Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση-Συνθήκη του Μάαστριχτ	78
6.1. Στόχοι	78
6.2. Ευρωπαϊκή Ένωση	78
6.3. Πολιτικές	79
6.4. Κοινωνικό Πρωτόκολλο	79
7. Η Συνθήκη του Άμστερνταμ	80

7.1.Ελευθερία, ασφάλεια και δικαιοσύνη	81
7.1.1. Θεμελιώδη δικαιώματα και καταπολέμηση των διακρίσεων	81
7.1.2. Οι αρχές	83
7.2. Η Ένωση και ο πολίτης	84
7.2.1. Απασχόληση	84
7.2.2. Κοινωνική πολιτική	85
7.2.3. Περιβάλλον	86
7.2.4. Δημόσια υγεία	87
8. Η Συνθήκη της Λισαβόνας	89
8.1. Γενικό πλαίσιο	90
8.2. Τι συνεισφέρει η Συνθήκη της Λισαβόνας	91
8.3. Η εδραίωση της ευρωπαϊκής δημοκρατίας	91
9. Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων	91
9.1. Περιεχόμενο	92
9.2. Πεδίο εφαρμογής	94
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI: Η καλή κοινωνία στη σύγχρονη πραγματικότητα	
6.1. Σύγχρονη προσέγγιση της καλής κοινωνίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση	96
6.2. Η ποσοτικοποίηση της καλής κοινωνίας- μέτρηση	99
6.3. Ο αντίλογος ή τα οικονομικά της ευτυχίας	102
6.4. Σύγχρονες επιταγές και συνθετότητα προβλημάτων	105
6.5. Έμφαση στην παιδεία και τη δημοκρατία	107
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	110
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	115
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	116

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 1: *Καμπύλη δυνατοτήτων χρησιμότητας και βελτιώσεις κατά Pareto.*

Διάγραμμα 2: *Expenditure on social protection in PPS per capita, 2009.*

Διάγραμμα 3: *Expenditure on social protection as a percentage of GDP.*

Διάγραμμα 4: *Πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό στην ΕΕ-27 (σε εκατομμύρια).*

Διάγραμμα 5: *Structure of social protection expenditure in EU-27, 2009.*

Διάγραμμα 6: *Ανεργία στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Μ.Ο. ετών 1990 και 1992.*

Διάγραμμα 7: *Ανεργία σε Ευρωπαϊκή Ένωση, ΗΠΑ και Ιαπωνία 1975-2000.*

Διάγραμμα 8: *Δείκτες ανεργίας 2010 βάσει ηλικιακής ομάδας, φύλου και εθνικότητας, %.*

Διάγραμμα 9: *Κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε ΜΑΔ, 2009.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έννοια της **καλής κοινωνίας** είναι ιδιαίτερα κρίσιμη και διαχρονική. Ανάλογα με τους παράγοντες που τη διαμορφώνουν, όπως είναι η ιστορική συγκυρία ή η ιδεολογία μπορεί να αποκτήσει διαφορετικό περιεχόμενο. Με την εργασία αυτή γίνεται προσπάθεια να διερευνηθεί η σημασία και το εύρος της έννοιας αυτής. Στόχος είναι να αναλύσει και να παρουσιάσει με επιστημονική προσέγγιση την καλή κοινωνία. Από τη διατύπωση των πρώτων λοιπόν θεωριών περί ιδανικής πολιτείας στην Αρχαία Ελλάδα πηγαινουμε στη διαμόρφωση της έννοιας μέσα από τις θέσεις βασικών οικονομικών σχολών (Κλασική, Μάρξ, Νεοκλασικοί, Κεϋνσιανοί), που έχουν ως κίνητρο την αρμονική συνύπαρξη των κοινωνικών διεκδικήσεων και της οικονομικής μεγέθυνσης. Με περιορισμένη ή εκτεταμένη παρέμβαση του κράτους, υπό τη σκέπη του κράτους δικαίου ή μέσω του συνδυασμού της ηθικής και της οικονομικής θεωρίας, αναζητούνται εφικτοί τρόποι εφαρμογής της καλής κοινωνίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κοινωνικές κατακτήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που μεριμνά για την οικονομική ισορροπία και παράλληλα επιδιώκει την ολοκλήρωση. Παρουσιάζεται σε τι συνίσταται η καλή κοινωνία της εποχής της ποσοτικοποίησης της επιστήμης και δίνεται ο αντίλογος των οικονομικών της ευτυχίας. Στην εποχή της οικονομικής μεγιστοποίησης μπορεί να ταυτιστεί η οικονομική ευημερία με την καλή κοινωνία; Επιπλέον τα μεγάλα ποσοστά φτώχειας παγκοσμίως, καταδεικνύουν την ανάγκη να προσδιοριστεί και να προωθηθεί ένα νέο μοντέλο ζωής που να απορροφά τους κραδασμούς των σύγχρονων οικονομικοκοινωνικών αντιφάσεων. Επανερχονται στο προσκήνιο έννοιες όπως είναι η παιδεία και η δημοκρατία, ενώ ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποδεικνύεται καθοριστικής σημασίας για το μέλλον.

ABSTRACT

The concept of the good society is very critical and timeless. Depending on the factors that affect it, such as the historical context or ideology, it can have a spaciouly different content. With this work we try to demonstrate the importance and the range of the concept of good society. Starting from the ancient Greeks' point of view regarding the theory of the ideal state we pursue the formulation of the concept throughout the ideas of basic economic theories (Classic, Marx, neoclassical, Keynesians), motivated by the harmonious coexistence of social demands and economic growth. Using the state intervention or the welfare state or even a combination of morality and economic theory, throughout the ages people are seeking for finding feasible ways to promote the good society. Of great importance are the social conquests of the European Union, which caters to the financial stability while seeking for integration. We are also ambitious to show how the good society is measured and to explore its meaning in nowadays, that the economic growth is maximized and the economic prosperity dominates. Moreover, the great poverty that takes place worldwide, demonstrates the need to redefine and promote a new model of life in order to absorb the modern socioeconomic contradictions. Great ideas such as education and democracy are back, and the role of the European Union proves crucial in the future.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έννοια της καλής κοινωνίας (Good Society) είναι διαχρονικά επίκαιρη και άπτεται βασικών εννοιών, όπως της οικονομικής σκέψης, των οικονομικών αποτελεσμάτων και του κράτους πρόνοιας. Έχοντας αυτή τη θέση ως βασική, θεωρήθηκε ότι η έννοια αυτή έπρεπε να αναλυθεί διεξοδικά, ώστε να καταδειχθεί με επιστημονικά τεκμηριωμένα επιχειρήματα η διαχρονικότητά της.

Η έννοια της καλής κοινωνίας μπορεί να βρει χρησιμότητα και στη σύγχρονη αντιφατική κοινωνία: την παγκοσμιοποιημένη κοινωνία της άκρατης οικονομικής μεγέθυνσης από τη μία που χαρακτηρίζεται από έντονες κοινωνικοοικονομικές μεταβολές και οδηγεί σε αγεφύρωτες ανισότητες από την άλλη. Ποιο είναι το περιεχόμενο των κοινωνικών διεκδικήσεων της σύγχρονης κοινωνίας και σε ποιο είναι καλή η κοινωνία του σήμερα; Πρόκειται για ερωτήματα που θα γίνει απόπειρα να προσεγγιστούν και ίσως και να απαντηθούν μέσα από αυτή την εργασία.

Αρχής γενομένης με τον Πλάτωνα καταφαίνεται ότι από την εποχή του μεγάλου διανοητή υπάρχουν προβληματισμοί σχετικά με το ποια είναι η δίκαιη κοινωνία του κράτους δικαίου. Στη συνέχεια μέσα στους αιώνες, η οικονομική ανάπτυξη οδηγεί σε οικονομικές σκέψεις και θεωρίες σχετικά με την οικονομική μεγέθυνση. Έννοιες όπως η συσχέτιση της εργασίας και του κεφαλαίου, το πλεόνασμα και η διανομή του κυριαρχούν, ενώ για πρώτη φορά εισάγεται ο προβληματισμός για αλληλεγγύη στην κοινωνία.

Στη συνέχεια διατυπώνονται νέες οικονομικές θεωρίες περί προσφοράς και ζήτησης και η ανάγκη για τη διανομή του πλεονάσματος διαφοροποιείται. Η κρίση του 1929 και οι επερχόμενες συνέπειές της επιτάσσουν την αναγκαιότητα παρέμβασης του κράτους στην οικονομία.

Πρόκειται για μια οικονομική πρακτική που συνεχίστηκε να ισχύει ευρέως ενώ στην πορεία ο κοινωνικός ιστός, μέσα από τις κοινωνικές διεκδικήσεις προσπαθεί να προβάλει τις ανάγκες του και επιδιώκει συμμετοχή σε ολόένα και μεγαλύτερο μέρος του κρατικού προϋπολογισμού. Επιθυμητή είναι η εξεύρεση ισορροπίας ανάμεσα στις εκατέρωθεν ανάγκες ώστε να οδηγηθούμε στην καλή και δίκαιη κοινωνία. Στην παραπάνω κατεύθυνση συντείνουν και οι ανθρωποκεντρικές πολιτικές που εφαρμόζει και συνεχίζει να εφαρμόζει η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Επιδίωξη της παρούσας εργασίας είναι η παράθεση των επιστημονικών θέσεων και των σχολών σκέψης που εμπεριέχουν στοιχεία της καλής κοινωνίας. Υλοποιήθηκε έτσι εκτενής αντικειμενική βιβλιογραφική διερευνητική έρευνα αρχικά προδρομική, για τον εντοπισμό και έλεγχο παραμέτρων επιρροής της έννοιας της καλής κοινωνίας και κατόπιν *ex post facto*, αφότου δηλαδή εφαρμόστηκαν κοινωνικά σχήματα που έδιναν την ευκαιρία να προσεγγιστεί πιο συγκεκριμένα η έννοια της καλής κοινωνίας.

Βλέπουμε ότι ανάλογα με το εκάστοτε οικονομικοκοινωνικό πλαίσιο που επικρατούσε οι απόψεις αυτές άλλαζαν και αλλάζουν. Για το λόγο αυτό στο πρώτο κεφάλαιο θα γίνει απόπειρα να προσεγγιστεί τι μπορεί να σημαίνει καλή κοινωνία και θα αναφερθούν οι βασικοί διανοητές που την πραγματεύτηκαν.

Στο δεύτερο κεφάλαιο έμφαση δίνεται στην προσέγγιση της καλής κοινωνίας από τη φιλοσοφία, με προεξάρχοντες τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, με στόχο να ανιχνευτούν οι ιδεολογικές προεκτάσεις και οι ομοιότητες και οι διαφορές των θεωριών τους.

Ακολουθεί το τρίτο κεφάλαιο για τη καλή κοινωνία και την οικονομία, προκειμένου να καταδειχθεί η ανάγκη για την υλική στήριξη της ιδέας της καλής κοινωνίας ανά τους αιώνες. Εκεί γίνεται απόπειρα για τη

διερεύνηση των της κλασικής αντίληψης για το κράτος, αναλύεται το σχετικό μαρξιστικό θεωρητικό πλαίσιο με τις περί τάξεων και κοινωνικού δικαίου προεκτάσεις του. Η νεοκλασική αντίληψη, πάλι, όπως αυτή εκφράστηκε από όλες τις γενιές των πρεσβευτών της αλλά και η Κεϋνσιανή αντίληψη για το κράτος δίνονται συνοπτικά εδώ. Μαζί και η άποψη του Amartya Sen για την ηθικής την οικονομία, σε μια προσπάθεια σύζευξης των κοινωνικών αναγκών και της επιδιωκόμενης αποδοτικότητας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναπτύσσονται διεξοδικά οι έννοιες του κράτους δικαίου και του κράτους πρόνοιας, μιας και είναι σε μεγάλο βαθμό θεωρητικοί αλλά και πρακτικά εφαρμοσμένοι πρόδρομοι της καλής κοινωνίας. Οπότε η διαμόρφωση της σύγχρονης καλής κοινωνίας δεν μπορεί να υλοποιηθεί ανεξάρτητα από τις έννοιες αυτές.

Στο πέμπτο κεφάλαιο ακολουθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, οι ενέργειες της οποίας απορρέουν μέσα από Συνθήκες. Γίνεται εδώ προσπάθεια να παρουσιαστούν συνοπτικά οι βασικές συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που οδηγούν σταδιακά στην οικονομική ολοκλήρωση και σηματοδοτούν παράλληλα τη δράση της σε κοινωνικό επίπεδο.

Τέλος, στο έκτος κεφάλαιο ανιχνεύονται οι διαστάσεις της καλής κοινωνίας στη σύγχρονη πραγματικότητα.. Κάνοντας μια σύντομη αναφορά στην επίδραση των Συνθηκών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε κοινωνικό επίπεδο, γίνεται σχετική αναφορά στην απόπειρα ποσοτικοποίησης της έννοιας και στα οικονομικά της ευτυχίας αλλά και σε βασικές ιδέες που επιτάσσεται να αποτελέσουν θεμέλιά της. Κατόπιν οδηγούμαστε στα συμπεράσματα της εργασίας.

Επιθυμία είναι η εργασία αυτή να ενταχθεί στη σχετική βιβλιογραφική παρακαταθήκη της οικονομικής επιστήμης και να συμβάλει περαιτέρω στην επιστημονική έρευνα, αποτελώντας χρήσιμο μελλοντικό εργαλείο για σχετικές εργασίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: Καλή Κοινωνία-Προσεγγίζοντας την έννοια

1. Εισαγωγή

Σίγουρα οι έννοια αυτή καθορίζεται με βάση διάφορους παράγοντες εσωτερικής φύσεως, όπως είναι το πολιτικό και πολιτιστικό της υπόβαθρο ή ακόμα και τα κυρίαρχα φυλετικά χαρακτηριστικά μιας κοινωνίας. Σε πολλές περιπτώσεις στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία και θεωρούνται ως κοινωνικά κεκτημένα αποτελούν πεδία πολύχρονων αγώνων και διεκδικήσεων για κάποιες άλλες.

Σε άλλες περιπτώσεις, στοιχεία μάλλον τυχαία, όπως είναι η γεωγραφική θέση και η συγκυρία ενός έκτακτου γεγονότος (πχ έκρηξη πυρηνικού εργοστασίου), καθορίζουν το συλλογικό αίτημα για την ενσάρκωση της καλής κοινωνίας. Για παράδειγμα η γειτνίαση μιας κοινωνίας με χώρα σε εμπόλεμη κατάσταση, επιτάσσει ως πρώτη προτεραιότητα για την ύπαρξη καλής κοινωνίας τη διασφάλιση της ειρήνης.

Χαρακτηριστικό άλλωστε είναι πόσο επηρεάζει την έννοια της καλής κοινωνίας το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο που περιβάλλει την εκάστοτε κοινωνία, με αποτέλεσμα το διαρκή μετασχηματισμό και τον επανακαθορισμό της έννοιας αυτής.

Ενώ σίγουρα ρόλο για τον ορισμό της καλής κοινωνίας παίζει η ιστορική συγκυρία. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Βέμπερ των αρχών του 20^{ου} αιώνα συνδέει τα αγαθά του «εθνικού πολιτισμού» με τη θεμελίωση του καθολικού εκλογικού δικαιώματος, ως εξής: «Ο αυξανόμενος εθνικισμός ακριβώς των μαζών είναι απλά φυσιολογικός σε μια εποχή, κατά την οποία η συμμετοχή στα αγαθά του εθνικού πολιτισμού, του οποίου είναι φορέας ούτως εχόντων των πραγμάτων η εθνική γλώσσα, έχει με αυξανόμενο τρόπο δημοκρατικοποιηθεί» (Πανταζής, 2007:53)

Ταυτόχρονα, λόγω της ήττας της Γερμανίας, δίνονται νέοι σκοποί την εθνική οικονομία και την πολιτική οργάνωση. Έτσι, στο κείμενο «Μελλοντική μορφή του γερμανικού κράτους», βλέπουμε να προτάσσει ως άμεσο ζήτημα τη «διατροφή του έθνους», που συνεπάγεται τη λήψη δανείου και την οικονομική κυριαρχία των Η.Π.Α. (Πανταζής, 2007:57).

2. Τα βασικά χαρακτηριστικά της καλής κοινωνίας

Οι ορισμοί για την καλή κοινωνία ποικίλλουν, όπως και τα στοιχεία που τη συνιστούν (Schutt, 2001:13-16). Κάποιοι υποστηρίζουν ότι η καλή κοινωνία είναι αυτή που εξασφαλίζει το μεγαλύτερο καλό για την πλειοψηφία του πληθυσμού. Άλλοι την έχουν ορίσει ως αυτή που εξασφαλίζει την ίσες ευκαιρίες μεταξύ των πολιτών, ενώ άλλοι συλλαμβάνουν την έννοια της καλής κοινωνίας ως εκείνης που εξασφαλίζει σε όλους ίσα αποτελέσματα (Drapet, Ramsay, 2008: 6,11,12).

Σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιείται η έννοια της κοινότητας για τη διερεύνηση των χαρακτηριστικών της καλής κοινωνίας. Και αυτό γιατί ο ορισμός της κοινότητας αποτελεί το συνδυασμό δύο βασικών συστατικών, καθώς αποτελεί: α) ένα δίκτυο που επιδρά σε γερές σχέσεις ανάμεσα σε ένα σύνολο ανθρώπων, σχέσεις που συχνά είναι αμφίδρομες και ενδυναμώνουν η μία την άλλη και β) μια κοινή συνισταμένη με μέλη που δεσμεύονται σε κοινές αξίες, κανόνες και έννοιες, που έχουν κοινή ιστορία και ταυτότητα, αποτελώντας έτσι μια αυτόνομη πολιτισμική μονάδα. Στην περίπτωση αυτή τα βασικά στοιχεία της καλής κοινωνίας αναζητούνται με όρους κοινωνικής συνοχής και κοινής ηθικής κουλτούρας (Etzioni, 2002:83,84).

Σε κάθε περίπτωση αποτελεί ωστόσο κοινό τόπο η διαπίστωση ότι η πλειονότητα συναινεί στο ότι η καλή κοινωνία πρέπει να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των μελών που ζουν σε αυτή. Άρα, πολλοί θα συμφωνούσαν ότι η καλή κοινωνία θα έπρεπε να είναι ένα αμάλγαμα από τις βέλτιστες ιδέες του καθενός (Schutt, 2001:13-16).

Συνοψίζοντας το πώς πρέπει να είναι η καλή κοινωνία με τη φράση «μην συμπεριφέρεσαι στους άλλους όπως δε θα ήθελες να σου συμπεριφέρονται» είναι βέβαιο ότι η κοινωνία θα πρέπει να συμπεριφέρεται στον κάθε πολίτη ισότιμα, με δικαιοσύνη, καλοσύνη, φροντίδα, ενσυναίσθηση, υποστήριξη και γενναιοδωρία. Παίρνοντας ως βάση την αρχή αυτή, διαπιστώνεται ότι υπάρχουν αρκετά βασικά χαρακτηριστικά που οι περισσότεροι άνθρωποι θα συμφωνούσαν αβίαστα πως καλό είναι να υπάρχουν στην καλή κοινωνία. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποτυπώνονται ακολούθως στη βιβλιογραφία.

Βασικό στοιχείο το οποίο αντικειμενικά θα έπρεπε να ενυπάρχει στην καλή κοινωνία είναι οπωσδήποτε η στοιχειώδης δημοκρατική συναίνεση δηλαδή, ο καθένας θα πρέπει τουλάχιστον να εγκρίνει a priori τη βασική κοινωνική δομή και να συμφωνεί ότι τα πρωτογενή στοιχεία διακυβέρνησης έχουν διαμορφωθεί σε ένα λογικό και ορθό πλαίσιο.

Απαραίτητη είναι ακόμα η καθολική πρόσβαση στα είδη βασικής ανάγκης, αφού για κάθε ανθρώπινο ον απαιτούνται ορισμένα πράγματα για να ζήσει. Αναφέρονται ενδεικτικά ο αέρας, το νερό, τα τρόφιμα, η προστασία από τις σκληρές καιρικές συνθήκες (π.χ. είδη ένδυσης και καταφύγιο) και η ασφάλεια.

Και ενώ βέβαια η ικανοποίηση αυτών των αναγκών φαίνεται στοιχειώδης, μερικοί φιλόσοφοι και πολιτικοί έχουν υποστηρίξει ότι η ικανοποίηση των βασικών ανθρωπίνων αναγκών δεν είναι αποφασιστικής σημασίας, ενώ αντίθετα υποστηρίζουν ότι κάποιες άλλες πιο σημαντικές αρετές κατακτιούνται μόνο επιτρέποντας ή αναγκάζοντας κάποιους ανθρώπους να είναι άποροι· δηλαδή ότι η προσπάθεια αυτής της κατάκτησης είναι πιο σημαντική από την καθολική πρόσβαση στα αναγκαία αγαθά. Έτσι, στην περίπτωση αυτών των διανοητών, η κοινωνία δεν είναι καλή όταν δεν προσφέρει αγαθά επιπλέον των αυτονόητων, ενώ στην

περίπτωση των απόρων η κοινωνία δεν είναι καλή επειδή δε διαθέτει τα βασικά αγαθά. Όλα αυτά υπογραμμίζουν τον υποκειμενισμό που ενέχει η απόπειρα για τη διατύπωση της έννοιας της καλής κοινωνίας.

Δεδομένη είναι βέβαια και η αναγκαιότητα πρόσβασης σε είδη που όχι απλώς χρειάζονται στοιχειωδώς αλλά που επιθυμούν όλοι. Τέτοια είναι το νόστιμο φαγητό, η άνετη στέγαση και κατοικία με έπιπλα, τρεχούμενο νερό και ηλεκτρικό ρεύμα η εύκολη μετακίνηση, ένα καθαρό και υγιές περιβάλλον, η υγειονομική περίθαλψη, η δουλειά, τακτική άσκηση, αναζωογονητική αναψυχή, ουσιαστικές ανθρώπινες σχέσεις, η οικογένεια, και μια δεμένη κοινωνία. Οι άνθρωποι θέλουν επίσης επιπλέον βασικά αγαθά όπως είναι οικιακές συσκευές, βιβλία, εφημερίδες ή ένα ποδήλατο.

Δεν μπορεί να μη γίνει βέβαια αναφορά και στην επιθυμία για είδη πολυτελείας, όπως είναι ένα αυτοκίνητο, μια τηλεόραση ή ένας υπολογιστής. Οι άνθρωποι επιθυμούν επίσης την ενασχόληση με τις τέχνες. Και μπορεί τα αγαθά αυτά να μην είναι απολύτως απαραίτητα, αλλά η ζωή χωρίς τουλάχιστον λίγα από αυτά δεν θα ήταν διασκεδαστική. Θα λέγαμε ότι μια καλή κοινωνία θα ήταν πετυχημένη αν θα έδινε τη δυνατότητα στους περισσότερους ανθρώπους να έχουν τα περισσότερα από τα βασικά είδη πρώτης ανάγκης και θα επέτρεπε στον καθένα να αποκτούν τουλάχιστον μερικά πολυτελή αγαθά.

Πρωτεύουσας σημασίας είναι η κυριαρχία της ελευθερίας σε μια καλή κοινωνία, αφού σπάνια θα πρέπει κανείς να καταστρατηγείται, να καταπιέζεται, ή να παρεμποδίζεται από άλλο άτομο ή ομάδα. Και οποτεδήποτε κάποιος καταπιέζεται τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας θα έπρεπε να λειτουργούν ώστε να οδηγήσουν στο τέλος της την καταπίεση αυτή. Κανείς δε θα πρέπει να παρεμβαίνει στην προσωπική συμπεριφορά του καθενός, αντίθετα οι άνθρωποι θα έπρεπε να είναι ελεύθεροι να

σκέφτονται, να δρουν και να πιστεύουν οτιδήποτε θέλουν, αρκεί να μη βλάπτουν τους άλλους.

Φυσικά, σε κάθε κοινωνία, όπου άνθρωποι ζουν μαζί και αλληλεπιδρούν, αναπόφευκτα θα έρχονται σε σύγκρουση. Ωστόσο, σε μια καλή κοινωνία, οι άνθρωποι επιδιώκουν να μην παρεμβαίνουν στη ζωή των άλλων. Και όταν πάλι οι άνθρωποι έλθουν σε σύγκρουση, θα χρησιμοποιήσουν την ορθολογική συζήτηση και θα καταφύγουν στη διαμεσολάβηση και στην επίλυση των συγκρούσεων με ευγενή μέσα. Αυτού του είδους η συμπεριφορά θα καθρεφτίζεται ομοίως στις νεότερες γενιές της κοινωνίας, καθώς τα παιδιά θα μάθουν να σέβονται τους άλλους και να συνεργάζονται συνεταιριστικά έτσι ώστε, όταν μεγαλώσουν, οι συγκρούσεις τους να ελαχιστοποιηθούν.

Τέλος, σε μερικές περιπτώσεις, η ελευθερία κάποιων ανθρώπων πρέπει να είναι περιορισμένη, προκειμένου να αποτραπούν εκείνοι που έχουν παραβεί κανόνες σε βάρος άλλων να το ξανακάνουν. Χρήσιμη μπορεί να είναι κατά περίπτωση η παροχή συμβουλευτικής υποστήριξης ή η φυλακή, αλλά αυτές οι μέθοδοι θα πρέπει να χρησιμοποιούνται με φειδώ και να μην εξαντλούνται, ώστε να μην βλάπτουν ή να μην αποκτηνώνουν τους παραβάτες.

Όσον αφορά την ισότητα και τη δικαιοσύνη, είναι κοινά αποδεκτό ότι δεν υπάρχει τρόπος ώστε μια κοινωνία να είναι απολύτως ισότιμη. Η καλή κοινωνία ωστόσο, δεν θα έπρεπε να είναι κατάφωρα άνιση και σαφώς δε θα ενθάρρυνε ή δε θα επέτρεπε σε κανένα να ευημερεί σε βάρος του άλλου διαμέσω της απάτης, της εξαπάτησης, της διαφθοράς του εκφοβισμού ή της καταπίεσης. Αντίθετα, όλοι θα έχουν ίση πρόσβαση την πληροφορία, τις πηγές και τις ευκαιρίες. Και κατά το δυνατόν περισσότερο ο καθένας θα έχει ισοδύναμη ποσότητα από τα παραπάνω αγαθά, ενώ κανένας δε θα έχει σημαντικά περισσότερα από τον άλλο. Φυσικά η κάθε

κοινωνία θα πρέπει να ορίσει τι σημαίνει «σημαντικά περισσότερα», και επίσης θα πρέπει να τηρηθεί η στοιχειώδης συναίνεση.

Η καλή κοινωνία θα πρέπει να διατηρήσει τη σχέση του ανθρώπινου είδους με τη φύση, διατηρώντας και υποστηρίζοντας τα φυσικά συστήματα και ζώντας σε σύμπνοια με τα άλλα είδη. Η περιβαλλοντική βιωσιμότητα είναι λοιπόν ζητούμενο κάθε σύγχρονης καλής κοινωνίας.

Υπάρχουν αντιθέσεις που δεν μπορούν να αποφευχθούν σε μια κοινωνία, όπως ιδιωτικού συμφέροντος, κοινού καλού, φυσικού περιβάλλοντος, ιδιωτικότητας, προσωπικής ελευθερίας και ισότητας. Εξάλλου η διαφορετικότητα γεννά αντιθέσεις, ωστόσο η καλή κοινωνία πρέπει να ισορροπήσει τα ενδιαφέροντα όλων και να επιλύσει όλες αυτές τις εγγενείς συγκρούσεις πολιτισμένα. Οι άνθρωποι μπορούν να επιδεικνύουν κάθε είδος συμπεριφοράς, αρκεί να μην ενοχλούν κανέναν άλλο.

Στη δημόσια σφαίρα, πάλι, υπάρχουν κάποιοι κανόνες που πρέπει να ακολουθούνται, καθώς η καλή κοινωνία πρέπει να περιορίζει τις συμπεριφορές εκείνες που θα βλάπτουν το κοινωνικό σύνολο.

Με τον ίδιο τρόπο, μια καλή κοινωνία θα διαμορφώσει ισορροπία στις αντικρουόμενες ανάγκες των ανθρώπων για επαγρύπνηση και χαλάρωση, αυθορμητισμό και σύνεση, έκθεση και τη σεμνότητα. Μια καλή κοινωνία θα συμβιβάσει αντικρουόμενες αξίες όπως η δημοκρατία και η σκοπιμότητα, η αποδοχή και διαφωνία και θα προσπαθήσει να διαμορφώσει μια λογική ισορροπία, αναθέτοντας αυτό το συμβιβασμό σε άξια μέλη (Schutt, 2001:13-16).

3. Ποιοι πραγματεύτηκαν την έννοια της καλής κοινωνίας

Στη διάρκεια των τελευταίων χιλιάδων χρόνων διάφοροι φιλόσοφοι και συγγραφείς έχουν προσπαθήσει να προσδιορίσουν το ρόλο της

κυβέρνησης στη διαμόρφωση της καλής κοινωνίας. Αυτοί οι μεγάλοι διανοητές επεδίωξαν να ορίσουν το τέλειο κοινωνικό σύστημα και να αποδώσουν την έννοια της ποιότητας ζωής, όπως την έζησαν οι πολίτες των κοινωνικών συστημάτων που επινόησαν οι ίδιοι οι διανοητές.

Οι προσεγγίσεις τους διαφέρουν βέβαια, αλλά η ποιότητα των κοινωνιών που σχηματίστηκαν στην πορεία και πήραν τη μορφή που γνωρίζουμε σήμερα, βασίστηκαν σε κάθε περίπτωση στις αξίες που υποστήριζαν όλοι εκείνοι οι διανοητές. Η εργασία αυτή επικεντρώνεται σε διανοητές που η θεώρησή τους περί καλής κοινωνίας συνδέεται άμεσα με την οικονομία.

Επιπλέον, αναφέρουμε ενδεικτικά το Locke, που εγγυάται τα αγαθά της ζωής, της ελευθερίας και της ιδιοκτησίας, και το Rousseau, που διαφυλάττει στο μέγιστο τις συνθήκες της ελευθερίας και της ισότητας που απόλαυσε ποτέ το ανθρώπινο είδος στο «Κοινωνικό Συμβόλαιο». Από την άλλη στο κοινωνικό σχήμα που προτείνει ο Weber, κυριαρχεί ο νόμος, έτσι ώστε οι πολίτες να κρίνονται ακριβοδίκαια. Ο Thomas Jefferson, πάλι, αναφέρεται σε ανθρώπους που ζουν σε αγροτικές περιοχές μικρής κλίμακας αλλά που χαρακτηρίζονται από υψηλή ποιότητα ζωής και ο Alexander Hamilton αναφέρεται σε ανθρώπους που ζουν σε μοντέρνες βιομηχανικές πόλεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται ομοίως από υψηλή ποιότητα ζωής. Τέλος, ο Martin Luther King, εγγυάται τα «φυσικά δικαιώματα» σε όλους τους πολίτες, ανεξάρτητα από φυλή, φύλο, θρησκευτικές πεποιθήσεις ή κοινωνική τάξη προέλευσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II: Καλή Κοινωνία και Φιλοσοφία

1. Η ιδεατή πολιτεία του Πλάτωνα-σύντομη παρουσίαση

Ο Πλάτων ξεκινάει δημιουργώντας με το μυαλό του μια ιδανική πολιτεία η οποία έχει ως βασικό λόγο ύπαρξης την ευδαιμονία· όχι την ευδαιμονία κάθε ατόμου ξεχωριστά, ή την ευδαιμονία μιας τάξης, αλλά την ευδαιμονία ολόκληρης της πόλης ως σύνολο.

Στο βασικό κορμό της Πολιτείας, που αποτελείται από επτά βιβλία, συζητούνται ορισμένες γενικές αρχές της κοινωνικής οργάνωσης, η παιδεία, η διάρθρωση των κοινωνικών τάξεων στη «σχεδιαζόμενη» Πολιτεία, με στόχο πάντοτε τη διερεύνηση της δικαιοσύνης. Πρόκειται για ένα διάλογο μεταξύ έξι προσώπων με κεντρικό ήρωα το Σωκράτη και θεματικός πυρήνας αυτής της συζήτησης είναι να ορίσουν τι είναι η Δικαιοσύνη, ποια είναι η ουσία και τα επακόλουθά της, πώς αυτή εφαρμόζεται, σε τι ωφελεί αυτόν που την εφαρμόζει και ποιος γνωρίζει ευδαιμονία, ο δίκαιος ή ο άδικος άνθρωπος (Σκουτερόπουλος, 2002: 14-15).

Επιχειρεί δηλαδή να προσδιορίσει τη φύση και την ουσία της δικαιοσύνης και της αδικίας και να συγκρίνει τα επακόλουθα της μιας και της άλλης στον ατομικό και το συλλογικό βίο. Στην Πολιτεία το άμεσο πρόβλημα είναι ηθικό. Τι είναι δικαιοσύνη; Μπορεί να αποδειχθεί ότι η δικαιοσύνη ωφελεί τον άνθρωπο που είναι δίκαιος; Ο Πλάτων υποστηρίζει ότι τό μπορεί (Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, 1989: Τ. 36, 301).

Για να γίνει πιο εύκολη η έρευνα αυτή, υποστηρίζεται ότι θα ήταν δυνατό η ουσία της δικαιοσύνης να ανιχνευτεί ευκολότερα αν η έρευνα προσανατολιζόταν σε μεγαλύτερα και πιο ευδιάκριτα μεγέθη, όπως αυτά της Πολιτείας. Δηλαδή αν οι συνομιλητές προσπαθούσαν να εντοπίσουν τη

δικαιοσύνη κάπου μέσα στη δίκαιη πολιτεία: Σε τι συνίσταται η δικαιοσύνη σε μια πολιτεία; Εξετάζεται έτσι η δομή ενός κοινωνικού κράτους δικαιοσύνης, που οι συνομιλητές αποφασίζουν να το συγκροτήσουν οι ίδιοι νοερά για τις ανάγκες της συζήτησής τους, και να διακρίνουν σ' αυτό τα ιδανικό σχεδιάσμα τρεις συμπαγείς ομάδες πολιτών (Σκουτερόπουλος, 2002: 10, 21).

Οι παραπάνω ομάδες αποτελούνται από τους φύλακας, δηλαδή τους άρχοντες που κυβερνούν, τους επικούρους, και τους δημιουργούς, δηλαδή το πλήθος των αγροτών, των τεχνιτών και των μεταπρατών που έργο τους θα είναι η παραγωγή και η διακίνηση των υλικών αγαθών με τα οποία εξασφαλίζεται η υλική υπόσταση της πόλης.

Χαρακτηριστικό αυτής της ιδανικής πολιτείας είναι η έλλειψη ισότητας. Ο Πλάτων χωρίζει τους πολίτες σε τρεις τάξεις, οι οποίες έχουν διαφορετική εκπαίδευση και ανατροφή και ζουν τελείως διαφορετικές ζωές. Οι δημιουργοί αποτελούν το μεγαλύτερο αριθμητικό τμήμα των πολιτών και έχουν την πιο φυσιολογική - για τα σημερινά δεδομένα - ζωή, καθώς μπορούν να έχουν οικογένεια και ιδιοκτησία. Οι φύλακες -όπως και οι επίκουροι - δεν έχουν αυτά τα δικαιώματα. Οι επίκουροι είναι οι φιλόσοφοι - κυβερνήτες και οι φύλακες βοηθούν τους κυβερνήτες και αποτελούν την προστατευτική δύναμη του κράτους. Ο διαχωρισμός αυτός σε αυτούς που κυβερνούν και σε αυτούς που κυβερνώνται είναι απόλυτος και κρίσιμος από πολιτικής απόψεως, αφού οι δημιουργοί δεν είναι ελεύθεροι να διεκδικήσουν οποιαδήποτε πολιτική εξουσία.

Χαρακτηριστικός είναι επίσης και ο διαχωρισμός εξουσίας και πλούτου: οι τάξεις που κατέχουν την πολιτική εξουσία δεν έχουν δικαίωμα ιδιοκτησίας. Αυτή η απόλυτη ανισότητα στα δικαιώματα και τον τρόπο ζωής της κάθε τάξης δημιουργεί το ερώτημα κατά πόσο δηλαδή μπορεί

κάθε τάξη να είναι ευτυχισμένη με τους περιορισμούς που τίθενται στην ελευθερία της.

Η άλλη όψη της δικαιοσύνης αφορά το έργο της κάθε τάξης. Δικαιοσύνη στην πολιτεία του Πλάτωνα σημαίνει ότι κάθε τάξη εκτελεί το έργο που της αντιστοιχεί κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Ο Πλάτων καταλήγει σε αυτό το συμπέρασμα ξεκινώντας από το δεδομένο ότι η πολιτεία για την οποία μιλάει τελώς αγαθήν είναι. Συνεπώς, θα πρέπει μέσα σε αυτήν να υπάρχουν οι τέσσερις αρετές: σοφία, ανδρεία, σωφροσύνη και δικαιοσύνη.

Εντοπίζει λοιπόν τη σοφία ως την επιστήμη εκείνη που κατέχουν οι άρχοντες και τους επιτρέπει να κρίνουν σωστά. Ορίζει την ανδρεία ως την ικανότητα των φυλάκων να διατηρούν πάντα την ορθή γνώμη για τους νόμους και για τα φοβερά ή όχι πράγματα. Η δε σωφροσύνη υπάρχει μέσα στην πολιτεία ως η αρμονία που επιτρέπει την ύπαρξη ομοφωνίας ανάμεσα στις τάξεις σχετικά με το ποιος θα πρέπει να έχει την εξουσία. Αυτό που απομένει για να ολοκληρωθεί η ιδεατή πολιτεία, δεν μπορεί να είναι άλλο από την δικαιοσύνη. Όπως όμως έχει ήδη αναφερθεί και επαναλαμβάνεται και εδώ, βασικό συστατικό της πολιτείας είναι να κάνει ο καθένας αυτό το επάγγελμα το οποίο από τη φύση του προορίζεται να κάνει.

Έτσι ο Πλάτωνας προτείνει ένα μοντέλο οργάνωσης που διακρίνει τους πολίτες σε τάξεις, όχι με βάση τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου π.χ. εξωτερική εμφάνιση, οικονομική επιφάνεια, θρησκευτικές πεποιθήσεις, φύλο κ.τ.λ., αλλά με γνώμονα τα χαρακτηριστικά της ψυχής του καθενός σε έκφραση κάποιων αρετών, όπως ανδρεία, σωφροσύνη και σοφία με κορωνίδα αυτών τη δικαιοσύνη που θα πρέπει να τα εναρμονίζει.

Έτσι, αν δεχτούμε ότι κάθε τάξη έχει τη δική της αρετή, δηλαδή οι δημιουργοί είναι σώφρονες, οι φύλακες ανδρείοι και οι κυβερνήτες σοφοί, η δικαιοσύνη - που αφορά ως αρετή και τις τρεις τάξεις - ισοδυναμεί με τη

γνώση από κάθε τάξη της θέσης της μέσα στην πολιτεία και των καθηκόντων της.

Μέσα σε αυτή την οργανική κοινωνία μιας πόλης κάθε μέλος θα έχει ένα συγκεκριμένο ρόλο μέσα από τον οποίο θα προσφέρει στο σύνολο σύμφωνα με τα δικά του χαρακτηριστικά και ικανότητες. Έτσι κάθε άτομο θα λειτουργεί με φυσικό τρόπο, ισορροπημένα, χωρίς να διχάζεται προσπαθώντας μάταια να ενσαρκώσει ρόλους που δεν υποστηρίζονται από τις δυνατότητες ή τις ικανότητες που διαθέτει. Άρα η δικαιοσύνη συνίσταται στην αρμονία που προκύπτει, όταν τα διάφορα μέρη μιας ενότητας επιτελούν την προσήκουσα αποστολή τους και αποφεύγουν να αναμιγνύονται στις λειτουργίες κάθε άλλου μέρους.

Αντίστοιχα με τις τρεις τάξεις της πολιτείας, υπάρχουν τα τρία μέρη της ψυχής του ανθρώπου: το επιθυμητικό, το θυμοειδές και το λογιστικό. Εκεί η δικαιοσύνη συνίσταται στο ότι καθένα από αυτά τα τρία ψυχικά γένη πράττει τα δικά του χωρίς να υπεισέρχεται στην περιοχή των δύο άλλων. Άρα η ουσία της δικαιοσύνης δεν εντοπίζεται στη διυποκειμενική σφαίρα και σε εξωτερικές πράξεις, αλλά αποτελεί εσωτερική κατάσταση και διάθεση του υποκειμένου, του συλλογικού όσο και του ατομικού, μια εσωτερική τακτοποίηση δική του-κάτι σαν υγεία και ομορφιά της ψυχής. Άλλωστε, όπως θα πει κάποια στιγμή ο πλατωνικός Σωκράτης, οι πολιτείες δε συγκροτούνται από ξύλα ή από πέτρες αλλά «εκ των ηθών των εν ταις πόλεσι» και διέπονται από τις ίδιες αρχές που διέπουν και την ατομική ψυχή (Σκουτερόπουλος, 2002: 11, 21).

Ο Σωκράτης ετοιμάζεται να προχωρήσει στη διερεύνηση της άδικης πολιτείας και της άδικης ψυχής, ώστε να καταστεί δυνατή η σύγκριση της δικαιοσύνης με την αδικίαν και να απαντηθεί το κρίσιμο ερώτημα ποια από τις δύο εξασφαλίζει στο άτομο και στην κοινωνία τα περισσότερα πλεονεκτήματα.

Επιπλέον ο Πλάτωνας περιγράφει έμμεσα το προφίλ του χρηστού ηγέτη, αφού λέει ότι η πολιτική δύναμη πρέπει να «συμπέση εις ταυτον» με τη φιλοσοφία, δηλαδή ότι θα πρέπει απαραιτήτως ή να κυβερνήσουν οι φιλόσοφοι ή να φιλοσοφήσουν οι κυβερνήτες «γνησίως τε και ικανώς», αν είναι να λάβουν κάποτε τέλος τα δεινά του ανθρώπινου γένους.

Αυτό το ανώτερο κοινωνικό στρώμα που θα αναλάβει να φέρει εις πέρας τούτο το έργο θα το αποτελούν ώριμα και έμπειρα άτομα, σωματικά και πνευματικά άριστα προετοιμασμένα, άνδρες και γυναίκες με μεγάλη επιστημονική και διαλεκτική-φιλοσοφική συγκρότηση που θα επιλέγονται προσεκτικά μέσα από αλλεπάλληλες επιτυχείς δοκιμασίες.

Απελευθερωμένοι από τις δεσμεύσεις και τους αναγκασμούς της περιουσίας (ουσίαν κεκτημένον μηδεμίαν μηδένα ιδίαν, 416d 5) και με μοναδικό κτήμα τους το θεϊκό χρυσάφι και ασήμι που θα έχουν μέσα τους, οι άρχοντες αυτοί θα κυβερνούν με σοφία, έχοντας το βλέμμα τους στραμμένο όχι σε κάποιους τεθειμένους νόμους, αλλά σε αυτό καθεαυτό το Αγαθό, το πασι φως παρέχον (540a 8), ενώ παράλληλα θα επιλέγουν και θα προετοιμάζουν τους μελλοντικούς ηγέτες της πόλης. Είναι σαφές ότι οι πλατωνικοί φιλόσοφοι έχουν σαφή αντίληψη της δικαιοσύνης που βασίζεται στη θέαση της Ιδέας του Αγαθού.

Η παιδεία έχει σημαντική θέση στη θεμελίωση της πολιτείας του Πλάτωνα και η πόλη αυτή της δικαιοσύνης θα αποτελεί ουσιαστικά έναν παιδευτικό θεσμό αφιερωμένο στην ανατροφή και στην παιδεία. Η εκπαίδευση και η ανατροφή θα δημιουργήσουν ανθρώπους που θα μπορούν να διακρίνουν τί είναι καλό και τί κακό, τόσο μάλιστα που η νομοθεσία, προφορική ή γραπτή, να μπαίνει σε δεύτερη μοίρα. Μέσα από την εκπαίδευση γίνεται φανερή η κλίση κάθε ατόμου και με βάση αυτήν γίνεται και η ταξινόμηση σε τάξεις.

Η σημασία που δίνει ο Πλάτων στην εκπαίδευση γίνεται εύκολα κατανοητή αν εξετάσουμε τον ρόλο που παίζει η γνώση στη συνοχή της πολιτείας. Η ικανότητα των κυβερνήτων να κρίνουν σωστά, η σοφία τους, ονομάζεται ευθέως από τον Πλάτωνα επιστήμη. Αλλά και άλλες δύο αρετές, η σωφροσύνη και η ανδρεία, ουσιαστικά συνίστανται στη γνώση και στην σωστή κρίση. Η δε δικαιοσύνη ορίζεται ως η αυτογνωσία του ατόμου για το τι είναι ικανό να κάνει καλύτερα.

Ο Πλάτωνας μιλάει για την ιδανική Πολιτεία, που είναι ιδανική επειδή κυβερνάται με το πολίτευμα της «αριστοκρατίας», δηλαδή κυβερνάται από ένα σύνολο ανθρώπων που ξεχωρίζουν για τη σοφία, τη γνώση, την αρετή, τη δικαιοσύνη και την ικανότητα διακυβέρνησης των πολιτών.

Δίνεται έτσι η αίσθηση ότι το κέντρο βάρους εντοπίζεται μάλλον στη σφαίρα της ατομικής αρετής παρά στη σφαίρα της συλλογικής αρετής, ότι αυτό που προέχει είναι η ατομική δικαιοσύνη και όχι η συλλογική της πόλης, κι ότι υπάρχει ένα πρωτείο της ηθικής έναντι της πολιτικής: το δίκαιο και το άδικο θεωρούνται ως διαθέσεις της ψυχής, ως πνευματικές καταστάσεις του ατομικά προσδιορισμένου ανθρώπου και δευτερογενώς μόνον ως καταστάσεις της κοινότητας, της πολιτείας ¹.

2. Η θεώρηση του Αριστοτέλη

Ο Αριστοτέλης στο πρώτο βιβλίο των «Πολιτικών» ξεκινάει αμφισβητώντας την άποψη του Πλάτωνα ότι η διαφορά μεταξύ της εξουσίας του κυρίου, του οικογενειάρχη και του πολιτικού δεν βρίσκεται στο πλήθος των εξουσιαζόμενων, αλλά σε κάτι άλλο. Οι πολιτικές απόψεις

¹ Ηλεκτρονική πηγή: http://www.nea-acropoli-athens.gr/index.php?option=com_content&view=article&catid=47:2008-03-11-08-24-46&id=401:i-idaniki-politia&Itemid=78

του Αριστοτέλη στηρίζονται σε πιο γενικές μεταφυσικές ή ηθικές θεωρίες. (Χατζόπουλος, 1992: 32).

Ο Αριστοτέλης δεν βλέπει την πολιτική κοινωνία ως συμβατικό θεσμό, αλλά υποστηρίζει ότι είναι δημιούργημα της φύσης. Χρησιμοποιεί τη μέθοδο της ανάλυσης του ζητήματος μέχρι τα αδιαίρετα μέρη του. Ξεκινάει έτσι να εξετάζει τη δημιουργία και τη φύση της πόλης από τα συστατικά της, χωρίς δηλαδή να έχει εκ των προτέρων προσδιορίσει πώς πρέπει να είναι αυτή η πόλη. Συγκεκριμένα η «πόλη» του Αριστοτέλη οντολογικά προηγείται του ατόμου. Το άτομο ωστόσο δεν είναι μεμονωμένο, αλλά αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της πολιτικής κοινωνίας, ακριβώς όπως και η οικογένεια (Χατζόπουλος, 1992: 38). Ο Αριστοτέλης είναι υπέρμαχος των θεσμών που ισχύουν για την ιδιοκτησία και την οικογένεια, και ισχυρίζεται ότι οι τυχόν παρεκβάσεις στην εφαρμογή δεν μειώνουν την αξία τους.

Ο Αριστοτέλης παρατηρεί πως στα όντα η «κυρία φύσις» τους είναι η μορφή, δηλαδή ο σκοπός, και κατ' επέκταση διατυπώνει ότι αν αυτό ισχύει για κάθε συγκεκριμένο όν, το ίδιο θα ισχύει και για το σύμπαν. Κάνοντας την παραβολή: «εί δ' εν ζώω τούτο δυνατόν γενέσθαι, τι κωλύει το αυτό συμβήναι και κατά το παν; Ει γαρ εν μικρώ κόσμω γίνεται, και εν μεγάλω», ο Αριστοτέλης δείχνει ότι αναμφισβήτητα μπορεί να επεκταθή σε κάθε όν, παντού όπου υπάρχει τελολογική σχέση (Τσάτσος, 1962: 197). Έτσι, ξεκινάει από την ένωση του αρσενικού και του θηλυκού με σκοπό την τεκνοποίηση και τη σχέση αυτού που εξουσιάζει και αυτού που εξουσιάζεται με σκοπό την κοινή σωτηρία. Θεμελιώνει έτσι τη βασική κοινωνική μονάδα, την οικογένεια, η οποία αποτελείται από τον άντρα, τη γυναίκα και τον δούλο. Δεδομένου λοιπόν ότι η φύση έχει καθορίσει τον προορισμό της γυναίκας και του δούλου, η οικογένεια υπάρχει εκ φύσεως. Η μόνιμη ένωση περισσότερων οικογενειών είναι η κώμη, η οποία έχει σκοπό την ικανοποίηση περισσότερων αναγκών τις οποίες ο Αριστοτέλης

δεν κατονομάζει. Η οικογένεια και η κώμη ως κοινωνικές μονάδες εξυπηρετούν τον σκοπό του ζην. Όμως δεν καλύπτουν την αρχαία έννοια της ευδαιμονίας, που είναι και εδώ το ζητούμενο όπως και στον Πλάτωνα.

Ο Αριστοτέλης στα «*Ηθικά Νικομάχεια*» ορίζει την ευδαιμονία ως το σκοπό εκείνο που είναι πλήρης. Η πόλη είναι ο τελικός σκοπός της ύπαρξης της οικογένειας και της κώμης. Έχει ως δικό της σκοπό όχι μόνο την αυτάρκεια και την εξασφάλιση των αναγκαίων, αλλά κάτι παραπάνω, την ικανοποίηση της επιθυμίας για ευζωία, η οποία περιλαμβάνει την ηθική και την πνευματική δραστηριότητα.

Αυτή η ηθική και πνευματική δραστηριότητα αποτελεί κατά τον Αριστοτέλη αποκλειστικό γνώρισμα του ανθρώπου και οφείλεται στο χάρισμα του λόγου. Η ικανότητα του ανθρώπου να ξεχωρίζει το καλό από το κακό και η επικοινωνία μέσω του λόγου δημιουργεί την οικογένεια και την πόλη. Συνεπώς και ο άνθρωπος είναι από τη φύση του κοινωνικό ον.

Έτσι η πολιτική κοινωνία είναι σύνολο ατόμων που σκέπτονται και ενεργούν ως «πολιτικά όντα», και σε αυτό διαφέρουν από τις κοινωνίες των άλλων ζώων: αντιλαμβάνονται τις έννοιες του δικαίου, του αγαθού, του ωφέλιμου και τις εκφράζουν με τη λογική. Ο άνθρωπος μάλιστα που δεν μπορεί να ζήσει στην κοινωνία ή είναι αυτάρκης ώστε να μπορεί να ζήσει έξω από αυτήν, για τον Αριστοτέλη δεν είναι άνθρωπος αλλά θηρίο ή θεός, εφ' όσον δεν μοιράζεται τον ίδιο σκοπό ύπαρξης με τους ανθρώπους. Η πολιτεία στοχεύει στην άριστη ζωή, δεν είναι αυτοσκοπός. Άριστη όμως η ζωή θα γίνει με τις ψυχικές αρετές και όχι με την απόκτηση υλικών αγαθών. Οι πολίτες λοιπόν πρέπει να πάρουν τέτοια αγωγή, ώστε να επιδιώξουν την πραγμάτωση της αρετής (Χατζόπουλος, 1992: 32, 40).

Ο Αριστοτέλης θεμελιώνει έτσι τη φύση της πόλης, χωρίς όμως από την αρχή να ορίζει πώς θα πρέπει να είναι η ιδανική πόλη. Περιγράφει την

αρχή λειτουργίας της πόλης ως ένα φυσικό δημιούργημα. Με βάση αυτές τις αρχές, τη διάρθρωση δηλαδή της πόλης από μικρότερες μονάδες και την απαραίτητη παρουσία του σκοπού σε κάθε τι), ο Αριστοτέλης προχωράει στην εξέταση επιμέρους θεμάτων.

Εξετάζει τη δουλειά ξεκινώντας από τις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα μέλη της βασικής κοινωνικής μονάδας, της οικογένειας. Οι εκ φύσεως ιδιότητες του καθενός χρησιμοποιούνται ως επιχείρημα για τη θεμελίωση των απόψεων του Αριστοτέλη, καθώς κι εδώ ο σκοπός προσδιορίζει τη φύση του καθενός. Με τη λογική αυτή η φύση παράγει δυο είδη ανθρώπων, τα ικανά να ενεργούν πολιτικές πράξεις που δεν μπορούν όμως να εκτελέσουν «βάνανυσες» εργασίες και τα ικανά να εκτελούν «βάνανυσες» εργασίες, αλλά που δεν μπορούν να ενεργήσουν πολιτικά (Χατζόπουλος, 1992: 35).

Άρα ο Αριστοτέλης δεν αναζητά την «ιδανική πολιτεία», αλλά ερευνά με κριτικό μάτι τις πραγματικές συνθήκες και προσπαθεί να προσδιορίσει το «άριστο πολίτευμα», δηλαδή το πολίτευμα που θα λειτουργήσει καλύτερα κάτω από τις συγκεκριμένες πραγματικές συνθήκες. Η έννοια της άριστης πολιτείας αναζητείται ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες συνθήκες, όπως και βάσει συγκεκριμένων συνθηκών (Χατζόπουλος, 1992: 38, 39).

Και το τελικό συμπέρασμα είναι ότι για να διαμορφωθεί και να διατηρηθεί μια πολιτεία, πρέπει να έχει πολίτευμα με συγκεκριμένους στόχους. Έτσι γεννιέται η ανάγκη να οριστεί η έννοια του πολιτεύματος και να προσδιοριστεί ποια είναι η «άριστη» μορφή του. Το πολίτευμα είναι αυτό που καθόριζε το επίπεδο των νόμων.

Κατά τον Αριστοτέλη, οι πολίτες χωρίζονται με βάση οικονομικά κριτήρια σε τάξεις γεωργών, τεχνιτών και εμπόρων, ενώ κοινωνικά

χωρίζονται σε φτωχούς, πλούσιους και μεσαίους. Από τη σχέση που έχουν μεταξύ τους οι φτωχοί και οι πλούσιοι θα διαμορφωθεί η μορφή του πολιτεύματος. Οι φτωχοί συνήθως είναι περισσότεροι από τους πλούσιους. Ανάλογα με το πώς είναι μοιρασμένη η δύναμη και με το πού αυτή συγκεντρώνεται, καθορίζεται και το είδος του πολιτεύματος, που μπορεί να έχει τρεις μορφές: μοναρχία ή βασιλεία (ένας κυβερνά), αριστοκρατία (λίγοι κυβερνούν) ή δημοκρατία (πολλοί κυβερνούν). Για να μην ξεπέσουν και αλλοιωθούν αυτές οι πολιτειακές μορφές σε τυραννία, ολιγαρχία και οχλοκρατία αντίστοιχα, θα πρέπει σκοπός των αρχομένων να είναι το κοινό καλό και όχι το συμφέρον του ενός ή των λίγων.

Αφού προέβη σε σύγκριση των υπαρχόντων πολιτευμάτων ο Αριστοτέλης προτείνει τη διαμόρφωση τρίτου πολιτειακού συστήματος, που να συνδυάζει τα πλεονεκτήματα τόσο της ολιγαρχίας όσο και της δημοκρατίας. Η προτίμηση του Αριστοτέλη στρέφεται στη «Μέση Πολιτεία», δηλαδή σ' αυτό που σήμερα κατανοούμε ως δημοκρατικό πολίτευμα, όπου η μεσαία τάξη εξασφαλίζει την ισορροπία ανάμεσα στους φτωχούς και τους πλούσιους και κρατά το κέντρο βάρους στη μέση στις μεταξύ τους συγκρούσεις. Και το σύστημα αυτό είναι η λεγόμενη «πολιτεία» του Αριστοτέλη, όπου διαφαίνονται τα πρώτα ίχνη της καθολικής ψηφοφορίας, με τη θέση ότι η κρίση των πολλών είναι ανώτερη από την κρίση του ενός ή των λίγων.

Όσον αφορά τα εξωτερικά γνωρίσματα η δομή της πολιτείας πρέπει να βασίζεται στις εξής προϋποθέσεις: α) να έχει τέτοια έκταση ώστε να μπορούν να επικοινωνούν οι πολίτες μεταξύ τους β) αυτάρκεια και άμυνα κατά των εχθρών γ) πολιτικά δικαιώματα έχουν μόνο οι στρατεύσιμοι (Χατζόπουλος, 1992: 40).

Και για να ζήσει ο άνθρωπος σύμφωνα με τη φύση του χρειάζεται τους νόμους. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι είναι προτιμότερο να ασκούν

την εξουσία οι νόμοι παρά ένα μόνο πολίτη, και κατά τη ίδια λογική είναι προτιμότερο να ασκούν την εξουσία ορισμένα άτομα, τα οποία τότε γίνονται θεματοφύλακες των νόμων (νομοφύλακες) και υπηρέτες τους. Και ως νόμος δε θεωρείται μόνο ο γραπτός αλλά και το εθιμικό δίκαιο, που βρίσκεται πάνω από το νόμο, αφού χωρίς αυτούς χάνει την ανθρώπινη οντότητα.

Αντίστοιχα ο σκοπός της πόλης είναι ηθικοπλαστικός, δηλαδή να γίνουν οι πολίτες ενάρετοι, άρα η ηθική και η πολιτική έχουν στενή σχέση. Και τα δύο στοχεύουν στην ανάπτυξη του ανώτερου ανθρώπινου στοιχείου, στην παιδεία, το μόνο μέσο που κάνει τον άνθρωπο ενάρετο. Βασική προϋπόθεση για τα παραπάνω είναι η σωστή εκπαίδευση, με στόχο τη μόρφωση της ψυχής (Χατζόπουλος, 1992: 34, 41).

Ο σκοπός καθορίζει και τη διάκριση μεταξύ ηθικού και μη ηθικού στην ανάλυση που κάνει ο Αριστοτέλης στο θέμα του πλούτου. Η απόκτηση των αναγκαίων για τη ζωή αγαθών είναι για τον Αριστοτέλη φυσική, ενώ το εμπόριο και η τοκογλυφία αφύσικα και καταδικαστέα.

Συγκεκριμένα, αναφορικά με τη σύνθεση της πόλης-κράτους η αριστοτελική άποψη είναι ότι «άριστη πόλη» είναι εκείνη που αποτελείται από πολίτες μέσης οικονομικής κατάστασης. Και αυτό γιατί οι πλούσιοι γίνονται αλαζονικοί, ενώ οι πένητες οδηγούνται στο έγκλημα και το δόλο. Δεν είναι η ισότητα των περιουσιών εκείνη που εξασφαλίζει την ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος, αλλά η μεσότητα, δηλαδή το μέτρο: κατοχή περιουσίας που δεν οδηγεί ούτε στον αδικαιολόγητο πλουτισμό, ούτε όμως και στην ανέχεια. Οι ανθρώπινες επιθυμίες είναι από τη φύση τους ανικανοποίητες και υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που πάνω απ' όλα βάζουν την ικανοποίησή τους.

Ενδιαφέροντα είναι τα οικονομικά στοιχεία που περιλαμβάνονται στην αριστοτελική πολιτική θεωρία, γιατί ο φιλόσοφος ερευνά την οικονομία σε συνάρτηση με την πολιτική και την ηθική. Η οικονομία δεν είναι αυτοσκοπός, είναι μέσο για να γίνει εφικτός ο ενάρετος βίος. Τα όργανα διακρίνονται σε «ποιητικά», δηλαδή εκείνα που παράγουν, τα μέσα παραγωγής και σε «κτήματα», δηλαδή στα αγαθά. Έτσι αντιδιαστέλλονται οι έννοιες της κτήσης και της χρήσης. Ακολουθεί η ανταλλαγή, η οποία αρχίζει μέσα από την ίδια την οικογένεια με την αμοιβαία προσφορά υπηρεσιών, προχωρεί στην ανταλλαγή αγαθών και φτάνει μέχρι την ανταλλαγή με νόμισμα. Το «νόμισμα» προέκυψε από την ανάγκη να διευκολυνθούν οι συναλλαγές σε ευρύτερη κλίμακα. Και επειδή η αξία ενός αγαθού δεν μπορεί να εκτιμηθεί ακριβώς σε σχέση με ένα άλλο, επινοήθηκε το «νόμισμα», δηλαδή το μέτρο που καθορίζει μόνο σχετικά την αξία του αγαθού που πουλιέται ή αγοράζεται. Χωρίς ανταλλαγή δεν υπάρχει κοινωνία, χωρίς ισότητα δεν υπάρχει ανταλλαγή και χωρίς μέτρο δεν υπάρχει ισότητα (Χατζόπουλος, 1992: 40, 41).

Ο Αριστοτέλης διακρίνει δυο είδη οικονομίας: την «φύσιν κτητική», που καλύπτει τις λογικές ανάγκες του ανθρώπου, τόσο σε επίπεδο οικογένειας όσο και σε επίπεδο πόλης και τη «χρηματιστική», που εξυπηρετεί αλόγιστες επιθυμίες, άρα είναι «παρά φύσιν».

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν η «καπηλική», η «εμπορία», η «οβολοστατική» και η «μισθαρνία». Η «οβολοστατική» είναι η τοκογλυφία και «μισθαρνία» η σωματική εργασία με μισθό. Ο Αριστοτέλης απεχθάνεται τη «χρηματιστική», αφού «η ζωή είναι ενέργεια, όχι υλική δημιουργία». Άρα ο σκοπός της ζωής δεν είναι η κατασκευή, η παραγωγή αγαθών, αλλά η επιδίωξη της ηθικής μέσω των υλικών αγαθών.

Ολόκληρη η πολιτική θεωρία του Αριστοτέλη βασίζεται στην πολιτική δομή της εποχής του, αυτό δε σημαίνει όμως ότι η πολιτική θεωρία

του ήταν μόνο τότε εφαρμόσιμη. Μια εφαρμόσιμη θεωρία όπως αυτή μπορεί να βρει έρεισμα σε οποιαδήποτε πολιτειακή οργάνωση, γιατί περιέχει στοιχεία αντικειμενικά και διαχρονικά που ξεπηδούν μέσα από τις εκάστοτε κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες και διαμορφώνουν πολιτεύματα προορισμένα να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένες ανάγκες (Χατζόπουλος, 1992: 42).

3. Ομοιότητες και διαφορές

Αριστοτέλης και Πλάτωνας ζήσανε την ίδια περίπου εποχή και είχαν σχέση μαθητή και δασκάλου. Όσο λοιπόν και αν διαφέρει η πολιτική θεωρία του Αριστοτέλη από εκείνη του Πλάτωνα, υπάρχουν και κοινά σημεία. Ο Αριστοτέλης αμφισβήτησε τη θεωρία των ιδεών του Πλάτωνα, αλλά η επιρροή του δασκάλου στον μαθητή και η κοινή τους παιδεία γίνεται φανερή κατά την σύγκριση των έργων τους.

Η έννοια της ευδαιμονίας αποτελεί ζητούμενο και στις δύο θεωρίες. Ο Πλάτων αποβλέπει στην ευδαιμονία της πόλης ως σύνολο και στην ευδαιμονία κάθε τάξης ανάλογα με τη φύση της. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι σκοπός της ύπαρξης της πόλης είναι όχι μόνο το ζην αλλά το ευ ζην).

Τόσο ο Αριστοτέλης όσο και ο Πλάτων εξετάζουν την πόλη σαν σύνολο, σαν κοινότητα. Όμως η λογική διαδρομή που ακολουθούν είναι διαφορετική. Ο Πλάτων ορίζει την ιδεώδη πολιτεία (υποθέτοντας ότι είναι και εφικτή) και μετά προσπαθεί να σκιαγραφήσει τον τρόπο που αυτή θα λειτουργούσε. Ο Αριστοτέλης αντίθετα χρησιμοποιεί μια κυρίως επαγωγική μέθοδο και ξεκινώντας από τα υπαρκτά, βασικά συστατικά που αποτελούν μια κοινωνία (όπως μια οικογένεια) προσπαθεί να συνθέσει και να περιγράψει την ιδεώδη πολιτεία. Έτσι ο Αριστοτέλης ξεκινάει από την πραγματικότητα για να βρει το ιδανικό, ενώ ο Πλάτων ξεκινάει από το

ιδανικό και τον απασχολεί ιδιαίτερα κατά πόσο αυτό το ιδανικό είναι πραγματοποιήσιμο (Χατζόπουλος, 1992: 37, 38).

Αν στη θεωρία του Αριστοτέλη κυριαρχεί η ιδέα του σκοπού που καθορίζει την ύπαρξη της πόλης, στον Πλάτωνα μια άλλη έννοια βρίσκεται διάχυτη στη θεωρία του: η παιδεία. Στον Αριστοτέλη η παιδεία αποτελεί ένα μέσο με στόχο την προετοιμασία πολιτών ηθικά αγαθών. Στον Πλάτωνα όμως η παιδεία αποτελεί στοιχείο κυρίαρχο της λειτουργίας της ιδανικής πολιτείας. Χωρίς την παιδεία, η οποία θα επιτρέψει στον κάθε πολίτη (και στην πολιτεία ως σύνολο) να προσδιορίσει την τάξη για την οποία προορίζεται, όλο το οικοδόμημα της πολιτείας του Πλάτωνα καταρρέει. Η παιδεία είναι αυτό που στηρίζει τη νοητική κατασκευή του Πλάτωνα. Ακόμα και η απόλυτη ιδεατή δικαιοσύνη (όπως και οι άλλες τρεις αρετές), προϋποθέτει σύμφωνα με τον Πλάτωνα την ύπαρξη της παιδείας. Η παιδεία θα επιτρέψει την ύπαρξη των ιδανικών πολιτών που θα αποτελέσουν τα μέλη της πλατωνικής πολιτείας.

Ας σημειώσουμε εδώ και ένα ακόμα κοινό στοιχείο: την απαίτηση και στις δύο θεωρίες για ηθική αρετή, τόσο από τους άρχοντες όσο και από τους υπόλοιπους πολίτες. Ο Αριστοτέλης βέβαια εντοπίζει μια ποιοτική διαφορά ανάμεσα στην αρετή του άρχοντα και του αρχόμενου, αντίθετα με τον Πλάτωνα που εντοπίζει διαφορετικές αρετές στις τρεις τάξεις. Αυτοί οι διαχωρισμοί δεν περιορίζονται μόνο στο κοινωνικό επίπεδο.

Και οι δύο φιλόσοφοι διακρίνουν μια διαίρεση σε ψυχολογικό επίπεδο, η οποία αντανακλά βασικές ιδέες της πολιτικής τους θεωρίας. Για τον Αριστοτέλη, η ψυχή συνίσταται από δύο διαφορετικά μέρη: το άρχον και το αρχόμενον, αντίστοιχα των συστατικών των κοινωνικών μονάδων που εξετάζει. Για τον Πλάτωνα, τα μέρη της ψυχής είναι τρία, αντίστοιχα των τριών τάξεων της ιδανικής πολιτείας. Η ισορροπημένη μάλιστα λειτουργία αυτών των τριών στοιχείων είναι τόσο σημαντική για έναν

δίκαιο άνθρωπο, όσο σημαντική είναι η ισορροπημένη λειτουργία των τριών τάξεων για μια δίκαιη κοινωνία.

Η θέση του Αριστοτέλη για τη συγκρότηση της πόλης διαφοροποιείται από τη θέση του Πλάτωνα. Ο Πλάτωνας υποστήριζε ότι οι πόλεις δημιουργήθηκαν, επειδή οι άνθρωποι δεν είχαν αυτάρκεια και ένιωθαν την ανάγκη να βοηθούν ο ένας τον άλλον.

Ο Αριστοτέλης, από την άλλη, θεωρούσε ότι οι πόλεις δημιουργήθηκαν από την έμφυτη τάση των ανθρώπων να συνυπάρχουν με άλλους ανθρώπους σε κοινωνίες οργανωμένες με πολίτευμα, θεσμούς και νόμους.

Ο Αριστοτέλης αμφισβητεί τον Πλάτωνα και στο θέμα της εξουσίας ως επιστήμης. Ο Πλάτων θεωρεί την ικανότητα του εξουσιάζειν ως ένα είδος επιστήμης (βασιζόμενος πάλι στην πανταχού παρούσα ιδέα της παιδείας), την οποία κατέχουν όλοι όσοι έχουν κάποια εξουσία, εξομοιώνοντας έτσι τις διάφορες εξουσίες μεταξύ τους. Ο Αριστοτέλης διαφωνεί ρητά με αυτήν την εξομοίωση και διαχωρίζει τα είδη εξουσίας, αμφισβητώντας τον χαρακτηρισμό της εξουσίας ως επιστήμης.

Τέλος, ας αναφερθεί και μια σημαντική κριτική του Αριστοτέλη προς τον Πλάτωνα που αποτελεί ένα σημείο ρήξης, παρ' όλη τη σημασία που δίνουν και οι δύο στον πολίτη: ο Αριστοτέλης διαφωνεί με την πλήρη ενοποίηση της πόλης όπως την εννοεί ο Πλάτων, δίνοντας μεγαλύτερη σημασία στην ατομικότητα: Είναι ωστόσο φανερό πως όσο η πόλη εξελίσσεται και ενοποιείται, τόσο παύει να είναι πόλη, αφού από τη φύση της η πόλη είναι οι πολλοί. Ο Αριστοτέλης επιχειρηματολογεί υπέρ της παραπάνω άποψης τόσο με βάση τα πλεονεκτήματα της διαφορετικότητας, αλλά και με πιο τεχνικά επιχειρήματα που συνδέουν την αυτάρκεια ως αγαθό με το αριθμητικό μέγεθος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: Καλή Κοινωνία και Οικονομία

Η ύπαρξη και η λειτουργία της καλής κοινωνίας, προϋποθέτει την υλική και οικονομική στήριξη πολλών τομέων της κοινωνίας και της εξεύρεσης αντιστοίχων πόρων. Στην κατεύθυνση αυτή εξετάζεται ο ρόλος του κράτους και ο βαθμός της κρατικής παρέμβασης στην κοινωνία, όπως αυτά έγιναν αντιληπτά από βασικές οικονομικές θεωρίες του 20ου αιώνα.

1. Κρατική παρέμβαση και κοινωνία

Η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία αποτελούσε από ανέκαθεν αντικείμενο θεωρητικής διερεύνησης από την οικονομική επιστήμη. Η κρατική παρέμβαση στο χώρο της οικονομίας γίνεται αντιληπτή είτε μέσα από νομοθετικές παρεμβάσεις που αφορούν τη λειτουργία των αγορών και καθορισμού των οικονομικών υποκειμένων σε αυτές, είτε με την άσκηση των κατάλληλων πολιτικών (δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής). Η κρατική παρέμβαση γίνεται επίσης κατανοητή μέσα από την ύπαρξη δημοσίων επιχειρήσεων και την παραγωγή και παροχή δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών (Χλέτσος, 2010: 3).

Ένα από τα κυρίαρχα ζητήματα στην οικονομική θεωρία είναι η οριοθέτηση των σχέσεων κράτους και αγοράς. Σήμερα η συζήτηση για την κρατική παρέμβαση είναι πιο έντονη από ποτέ εξαιτίας των εξελίξεων στο οικονομικό επίπεδο (απελευθέρωση των αγορών, ευρωπαϊκή ενοποίηση και παγκοσμιοποίηση) αλλά και στο κοινωνικό επίπεδο (διατήρηση της φτώχειας σε υψηλά επίπεδα, ανεργία, διόγκωση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων, κοινωνικός αποκλεισμός).

Η συζήτηση για την αναγκαιότητα ή όχι της κρατικής παρέμβασης εντοπίζεται κυρίως ως προς τις επιπτώσεις αυτής της παρέμβασης στην

οικονομική ανάπτυξη και απασχόληση. Ταυτόχρονα θέτονται και ζητήματα παραγωγικότητας, αποδοτικότητας αλλά και ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών από τον δημόσιο τομέα. Συνήθως γίνεται σύγκριση ανάμεσα στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών από τον δημόσιο τομέα (π.χ. δημόσιες επιχειρήσεις, δημόσια σχολεία, δημόσια νοσοκομεία κλπ) και στην άσκηση πολιτικής από το κράτος. Η άσκηση πολιτικής από το κράτος, είτε αυτή είναι η δημοσιονομική πολιτική, είτε η νομισματική πολιτική, συνιστά κρατική παρέμβαση. Δεδομένου ότι σήμερα η νομισματική πολιτική στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν ασκείται από το κράτος, αλλά από την κεντρική Τράπεζα της κάθε χώρας, η κρατική παρέμβαση εστιάζεται κυρίως στην άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής. Αγνοείται σε σημαντικό βαθμό η παρέμβαση που ασκεί το κράτος σε νομοθετικό επίπεδο, για παράδειγμα η νομοθεσία που ενισχύει τον ανταγωνισμό, η οποία είναι εξίσου σημαντική στην οικονομία της χώρας.

Τα τελευταία χρόνια είναι αρκετά έντονη η συζήτηση για την κρατική παρέμβαση στο λεγόμενο κοινωνικό τομέα, δηλαδή στο χώρο της υγείας, της παιδείας, της ασφάλισης, της κοινωνικής προστασίας ευρύτερα. Στα πλαίσια της γενικότερης αμφισβήτησης του ρόλου του κράτους στην οικονομία, αμφισβητείται και η αναγκαιότητα της κρατικής παρέμβασης στο χώρο της κοινωνικής προστασίας. Για να είμαστε ακριβέστεροι, αυτό που επιζητείται είναι ο δραστικός περιορισμός της κρατικής παρέμβασης ως προς την παραγωγή των εν λόγω αγαθών και υπηρεσιών και η ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα σε αυτό τον χώρο. Η παρουσία του ιδιωτικού τομέα στο χώρο της υγείας, στο συνταξιοδοτικό σύστημα, στο χώρο της απασχόλησης και στο χώρο της παιδείας είναι ολοένα εντονότερη.

Σήμερα σε αρκετές περιπτώσεις το κράτος επιλέγει να συνεργαστεί με τον ιδιωτικό τομέα στην παραγωγή συγκεκριμένων αγαθών και υπηρεσιών. Για παράδειγμα είναι η κατασκευή ορισμένων δημοσίων έργων,

η οποία πραγματοποιείται μέσα από τη σύμπραξη του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα. Στο χώρο της Υγείας ιδιωτικά διαγνωστικά κέντρα συνάπτουν συμφωνίες συνεργασίας με δημόσια νοσοκομεία ή και με δημόσιους ασφαλιστικούς φορείς.

Η μορφή της κρατικής παρέμβασης, αλλά και η σχέση ανάμεσα στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα δεν παραμένει διαχρονικά η ίδια, αλλά μεταβάλλεται. Για το λόγο αυτό θα παρουσιαστεί συνοπτικά το πώς η οικονομική θεωρία αναλύει την έννοια της κρατικής παρέμβασης και των επιπτώσεών της στην οικονομική ανάπτυξη μέσα από βασικές σχολές της.

2. Η αντίληψη του Μαρξ για την κοινωνία

2.1. Περί κράτους

Από τους κλασικούς ο Μαρξ είχε μία διαφορετική αντίληψη για το ρόλο του κράτους. Ο Μαρξ δεν είχε διατυπώσει μία ολοκληρωμένη θεωρία περί κράτους. Όπως υποστηρίζει ο Rosanvallon (1981) είχε αναπτύξει δύο θέσεις για το κράτος οι οποίες δεν είχαν μεταξύ τους συνοχή. Η πρώτη αφορά το πολιτικό κράτος, όπως αυτή αναπτύσσεται στο έργο του «Η 18 Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Μποναπάρτη». Εκεί λοιπόν, θεωρεί το κράτος ως μία γραφειοκρατική και στρατιωτική οργάνωση, ως ένα παρασιτικό σώμα το οποίο δεν διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στην παραγωγή ή στην αναπαραγωγή (Jessop 1990). Στο έργο του «Κριτική του προγράμματος Γκότα», πάλι, ο Μαρξ θεωρεί ότι το κράτος πρέπει να συνδράμει στην «κοινωνική υπόθεση». Σε μία κοινωνία στην οποία θα επικρατούσαν ισότιμες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, δεν θα υπήρχε ανάγκη από ένα μηχανισμό αναδιανομής των εισοδημάτων, δηλαδή το κράτος.

Η οικονομική προσέγγιση του Μαρξ για το κράτος, όπως αυτή αναπτύσσεται στον «Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία» και στο «Κομμουνιστικό

Μανιφέστο», είναι ότι αυτό αποτελεί όργανο στα χέρια της άρχουσας τάξης για να επιβάλλει και να προστατεύσει τα συμφέροντά της. Η ανάλυση του κράτους στο “Κεφάλαιο” μπορεί να θεωρηθεί ως οριακή.

Ο Μαρξ θεωρεί ότι ανάμεσα στο κράτος και την οικονομία αναπτύσσεται μία πολύ στενή σχέση. Η οικονομία αποτελεί τη βάση και το κράτος το εποικοδόμημα (Μαρξ 1956). Όταν μεταβάλλεται η οικονομική βάση ανατρέπεται ολιγότερο ή περισσότερο, γρήγορα ή αργά όλο το εποικοδόμημα (Χλέτσος, 2010: 6).

2.2. Το μαρξιστικό θεωρητικό πλαίσιο

Τα αντικείμενα ανάλυσης της μαρξιστικής θεωρίας προκύπτουν από το συνολικό σύστημα εννοιών που η θεωρία αυτή οικοδομεί, δηλαδή από την ικανότητά της να συλλαμβάνει τις κοινωνικές σχέσεις στο σύνολό τους. Αναπτύσσει μια θεωρία της αστικής κοινωνίας, την οποία συλλαμβάνει ως σύστημα εργασίας, ως πλέγμα σχέσεων εκμετάλλευσης (θεωρία υπεραξίας, θεωρία των μορφών της αξίας) (Μηλιός, 1997).

Η κοινωνία δεν αποτελείται από αποκομμένες ή αυτόνομες περιοχές (η οικονομία, η πολιτική, το δίκαιο, η ηθική, ο πολιτισμός ...), αλλά συνιστά ένα σύνθετο διαρθρωμένο Όλον, του οποίου οι επιμέρους βαθμίδες ή περιοχές συναρθρώνονται μεταξύ τους σε αντιστοιχία με τα δομικά χαρακτηριστικά του κάθε, ιστορικά ιδιαίτερου, τύπου κοινωνικών σχέσεων. Πρόκειται για την έννοια του τρόπου παραγωγής, που αποτελεί αντικείμενο παρουσίασης και διερεύνησης σε ό,τι ακολουθεί.

Οι παραγωγικές σχέσεις είναι πολύ σπουδαίες για την υλιστική αντίληψη της ιστορίας. Άμεση αντανάκλαση αυτής της σπουδαιότητας στο έργο του Μαρξ είναι η πρωτοκαθεδρία, η πρωταρχικότητα της παραγωγής πάνω στη σφαίρα της κυκλοφορίας και τα αποτελέσματα της διανομής του προϊόντος και του εισοδήματος. Η πρωταρχικότητα αυτή συνάγεται από τον

κυρίαρχο ρόλο που παίζει η σφαίρα της παραγωγής στην συνολική κοινωνική αναπαραγωγή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι και η σφαίρα της παραγωγής δεν επηρεάζεται από τα αποτελέσματα της κυκλοφορίας και της διανομής. “Η διάρθρωση της διανομής καθορίζεται ολοκληρωτικά από τη διάρθρωση της παραγωγής. Το συμπέρασμα όπου καταλήγουμε δεν είναι ότι παραγωγή, διανομή, ανταλλαγή και κατανάλωση ταυτίζονται αλλά ότι όλες τους αποτελούν μέλη μίας ολότητας, διαφορές μέσα σε μία ενότητα.

Μία ορισμένη παραγωγή καθορίζει λοιπόν μία ορισμένη κατανάλωση, διανομή, ανταλλαγή και ορισμένες σχέσεις ανάμεσα στα διάφορα αυτά συνθετικά στοιχεία” γράφει ο Μαρξ προσθέτοντας ότι από την άλλη πλευρά η αρχική διανομή των μέσων παραγωγής (και όχι των προϊόντων και του εισοδήματος) που είναι κεφαλαιώδους σημασίας και για την παραγωγή και τις άλλες σφαίρες της κοινωνικής αναπαραγωγής αποτελεί σαν τέτοια συστατικό στοιχείο της σφαίρας της παραγωγής (Μανιάτης, 1999:19).

Ο Μαρξ θεωρεί ότι η φύση της ανθρωπότητας είναι η κοινωνία των εργαζομένων ανθρώπων, ότι η κατεξοχήν πρακτική του ανθρώπινου είδους είναι η εργασία, το αντικείμενο της οποίας (το εμπόρευμα) αντιπαράκειται, όμως, στον άνθρωπο ως αλλότριο ον, ως αντικειμενοποιημένη εχθρική δύναμη, καθώς το αντικείμενο-προϊόν αυτό δεν του ανήκει, αλλά το ιδιοποιείται το κεφάλαιο. Η ελευθερία καταργήθηκε από το σύστημα του καταμερισμού της εργασίας, στο οποίο το άτομο βλέπει να του αποσπών το προϊόν της εργασίας του. Αυτό ο Μαρξ το χαρακτηρίζει ως αλλοτρίωση.

Η διαδικασία της αλλοτρίωσης, κατά την οποία το αντικείμενο (το προϊόν της ανθρώπινης πρακτικής) μετατρέπεται σε κεφάλαιο και κυριαρχεί πάνω στον άνθρωπο, μετατρέποντας έτσι και τον ίδιο τον άνθρωπο σε αντικείμενο - εμπόρευμα (μισθωτή εργασία), δημιουργεί την οικονομία της ατομικής ιδιοκτησίας. Η υπεραξία της εργασίας του, δηλαδή το προϊόν που

παράγει το προλεταριάτο, καρπώνεται από την κοινωνική τάξη που εκμεταλλεύεται τις παραγωγικές του δυνάμεις. Ο εκάστοτε εργαζόμενος δουλεύει σε κάποιο εξειδικευμένο, συγκεκριμένο τμήμα της παραγωγής και είναι αποκομμένος από το προϊόν της εργασίας του. Δημιουργείται έτσι ένα προλεταριάτο το οποίο είναι ολοένα και πιο εξαρτημένο και μίζερο. Όσο ο χρόνος εργασίας αυξάνεται (υπερωρίες, διεύρυνση ωραρίου) τόσο περισσότερο η εκμεταλλεύτρια κοινωνική τάξη κερδίζει εις βάρος του προλεταριάτου².

Ο κόσμος της παραγωγής αποτελείται από άτομα που εκμεταλλεύονται και εκμεταλλεζόμενους. Ο άνθρωπος αποξενώνεται όχι μόνο από το προϊόν της εργασίας του αλλά και από τους άλλους ανθρώπους. Η πηγή αυτής της αμοιβαίας εκμετάλλευσης είναι η ιδιοκτησία των μέσων που καθιστούν εφικτή την οικονομική παραγωγή (π.χ. εργοστάσια, χωράφια κλπ).

Η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και ο κομμουνισμός συνιστούν επομένως την άρση της ανθρώπινης αλλοτρίωσης. Η κατάργηση αυτής της ατομικής ιδιοκτησίας και η συλλογική διαχείριση των μέσων παραγωγής θα επέτρεπε στον άνθρωπο να επανακτήσει την πραγματική του φύση, δηλαδή την κοινωνική του ύπαρξη.

Ο Μαρξ δηλώνει ότι η οικονομική αλλοτρίωση αποτελεί την αλλοτρίωση της πραγματικής ζωής - εν αντιθέσει με την θρησκευτική αλλοτρίωση, η οποία λαμβάνει χώρα μόνο στη συνείδηση. Κατά συνέπεια, η κατάργηση της οικονομικής αλλοτρίωσης επιφέρει την κατάργηση όλων των άλλων αλλοτριώσεων».

² Ηλεκτρονική πηγή
<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B1%CF%81%CE%BE%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82>

Όσον αφορά τη μαρξιστική θεωρία για το Πολιτικόν, επισημαίνεται ότι οι τάξεις σε μια κοινωνία υφίστανται κυρίως ως ιδιαίτερες κοινωνικές πρακτικές. Αυτό σημαίνει αφενός ότι οι τάξεις υφίστανται μόνο μέσα στην πάλη των τάξεων και αφετέρου οι τάξεις έχουν πάντα μια παρουσία ταυτόχρονα στο οικονομικό, το πολιτικό και το ιδεολογικό επίπεδο.

Στο εσωτερικό των κοινωνικών σχέσεων - της πάλης των τάξεων - αποκρυσταλλώνονται οι κοινωνικές σχέσεις εξουσίας (οικονομικής, πολιτικής, ιδεολογικής), οι οποίες και προσδίδουν στην κοινωνία τα ιδιαίτερα δομικά χαρακτηριστικά της. Τα ουσιώδη δομικά χαρακτηριστικά των πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων εξουσίας και δομών καθορίζονται σε τελευταία ανάλυση από το δομικό πυρήνα του οικονομικού επιπέδου. Από τη σχέση των φορέων της παραγωγής με τα μέσα παραγωγής και το παραγόμενο προϊόν (σχέσεις ιδιοκτησίας και εκμετάλλευσης).

Τα κύρια δομικά χαρακτηριστικά κάθε ιδιαίτερου - ιστορικά διαφορετικού - κοινωνικού συστήματος, τα οποία καθορίζουν τους γενικούς άξονες λειτουργίας, εξέλιξης και αναπαραγωγής αυτής της κοινωνίας ορίζονται από τη μαρξιστική θεωρία ως ο κυρίαρχος - στην εν λόγω κοινωνία - τρόπος παραγωγής. Κοινωνίες του ίδιου τύπου (π.χ. καπιταλιστικές κοινωνίες) είναι εκείνες που στο εσωτερικό τους κυριαρχεί ο ίδιος (π.χ. καπιταλιστικός) τρόπος παραγωγής.

2.3. Περί δημόσιων δαπανών

Η μαρξιστική θεωρία επιχειρεί και αυτή με τη σειρά της να ταξινομήσει τις δημόσιες δαπάνες. Ως κριτήριο θεωρούνται οι έννοιες της παραγωγικής και μη παραγωγικής δαπάνης. Αρκετοί υποστηρικτές της μαρξιστικής θεωρίας υποστηρίζουν ότι το σύνολο των κρατικών δαπανών είναι μη παραγωγικές, γιατί δεν παράγουν ούτε άμεσα, ούτε έμμεσα υπεραξία που να αυξάνει το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο. Υπάρχουν

βέβαια και άλλοι μαρξιστές, οι οποίοι δέχονται ότι το κράτος δεν λειτουργεί το ίδιο ως πραγματικός καπιταλιστής που δαπανά κεφάλαιο για να παράγει υπεραξία. Πολλές όμως από τις κρατικές δαπάνες συντελούν έμμεσα στην αύξηση της σχετικής υπεραξίας και του ποσοστού κέρδους των καπιταλιστικών μονάδων, διότι αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας ή μειώνουν το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Οι δαπάνες αυτές είναι έμμεσα παραγωγικές.

Είναι φανερό ότι η μαρξιστική θεωρία προσπαθώντας να ταξινομήσει τις δημόσιες δαπάνες σε παραγωγικές και μη παραγωγικές, παρόλα τα προβλήματα που μπορεί αυτός ο διαχωρισμός να παρουσιάζει, εισχωρεί βαθύτερα στη δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Θεωρεί τις δημόσιες δαπάνες ως ένα από τους σημαντικότερους παράγοντες στη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου.

Οι δημόσιες δαπάνες για τη μαρξιστική θεωρία επιδρούν ευεργετικά στην ομαλή συνέχιση της καπιταλιστικής διαδικασίας. Σύμφωνα με το Foley (1978) η μαρξιστική προσέγγιση θεωρεί ότι οι δημόσιες δαπάνες στο χώρο της εκπαίδευσης συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της επικρατούσας ιδεολογίας και οι δημόσιες δαπάνες στο χώρο της κοινωνικής προστασίας (π.χ. δαπάνες για ανεργία) αποσκοπούν να συμβάλουν στην ομαλή αναπαραγωγή αυτών που εξαρτώνται από τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας και όχι στην ουσία να λύσουν το πρόβλημα (Χλέτσος, 2010: 20).

2.4. Ο Μαρξ για το δίκαιο στη σοσιαλιστική κοινωνία

Η θέση και ο ρόλος του δικαίου στον κομμουνιστικό κοινωνικο-οικονομικό σχηματισμό αλλά και στο σοσιαλισμό, στην πρώτη δηλαδή φάση του νέου τρόπου παραγωγής, απασχόλησαν τους θεμελιωτές του μαρξισμού. Ο Μαρξ αναφέρθηκε στο ζήτημα αυτό και ένα σημαντικό

ερώτημα για τη μαρξιστική ανάλυση αφορά το μέλλον του δικαίου στον κομμουνιστικό τρόπο παραγωγής. Τί γίνεται με το δίκαιο ειδικά κατά την πρώτη φάση του νέου κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού, δηλαδή στη σοσιαλιστική κοινωνία; Το ζήτημα αυτό είχε κατά βάση ξεκαθαριστεί στα γραπτά του Μαρξ. Το σημαντικότερο έργο που αναφέρεται στο δίκαιο στο σοσιαλισμό είναι η Κριτική του Προγράμματος της Γκότα.

Αναλύοντας το χαρακτήρα της πρώτης φάσης του νέου κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού μετά τη σοσιαλιστική επανάσταση ο Μαρξ τόνιζε πως «εδώ έχουμε να κάνουμε με μια κομμουνιστική κοινωνία, όχι όπως έχει εξελιχθεί πάνω στη δική της βάση, μα αντίθετα όπως ακριβώς προβάλλει από την κεφαλαιοκρατική κοινωνία, με μια κομμουνιστική κοινωνία, λοιπόν, που από κάθε άποψη, οικονομικά, ηθικά, πνευματικά, είναι γεμάτη με τα σημάδια της παλιάς κοινωνίας, που από τους κόλπους της βγήκε» (Καλτσώνης, 2011: 71-88).

Η φύση της σοσιαλιστικής κοινωνίας προσδιορίζει το περιεχόμενο και το ρόλο του δικαίου την ιστορική αυτή περίοδο. Η σοσιαλιστική κοινωνία προϋποθέτει πρώτα απ' όλα την επαναστατική ανατροπή της εξουσίας της αστικής τάξης και την έναρξη της διαδικασίας κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής στα οποία καταργείται η ατομική ιδιοκτησία. Αυτά τα δύο θεμελιώδη χαρακτηριστικά σημαίνουν ότι πρόκειται για μια ποιοτικά διαφορετική κοινωνία σε σχέση με τις προηγούμενες οι οποίες χαρακτηρίζονταν από την ύπαρξη ταξικών εκμεταλλευτικών σχέσεων.

Από την άλλη πλευρά, η σοσιαλιστική κοινωνία «από κάθε άποψη, οικονομικά, ηθικά, πνευματικά, είναι γεμάτη με τα σημάδια της παλιάς κοινωνίας, που από τους κόλπους της βγήκε». Για το λόγο αυτό έχει ανάγκη από την κρατική εξουσία καθώς και από το δίκαιο. Αυτό το τελευταίο προκύπτει ξεκάθαρα από τον τρόπο που ο Μαρξ αντιμετωπίζει στην

Κριτική του Προγράμματος της Γκότα το ζήτημα της κατανομής του κοινωνικού πλούτου στη σοσιαλιστική κοινωνία και από τον τρόπο που το συνδέει με το δίκαιο

Στη σοσιαλιστική κοινωνία, παρά την κατάργηση της αστικής τάξης σαν τέτοιας μέσω της αφαίρεσης από αυτήν των μέσων παραγωγής, εξακολουθεί να υφίσταται καταμερισμός της εργασίας. Παράλληλα, με μια έννοια και ως ένα βαθμό, εξακολουθούν να υπάρχουν εμπορευματικές σχέσεις καθώς επίσης κράτος αλλά και κοινωνικές τάξεις. Υφίστανται ακόμη κατάλοιπα του ιδεολογικού και ηθικού εποικοδομήματος των προηγούμενων εκμεταλλευτικών σχέσεων.

Ετσι, λοιπόν, είναι απαραίτητη και αναπόφευκτη η ύπαρξη του νομικού εποικοδομήματος, είναι ιστορικά αναγκαία η διατήρηση της νομικής μορφής των κοινωνικών σχέσεων. Το νομικό εποικοδόμημα αποτελεί για τη σοσιαλιστική κοινωνία μια κοινωνική αναγκαιότητα και πραγματικότητα και οι κοινωνικές σχέσεις, οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, και πρώτα απ' όλα οι παραγωγικές σχέσεις, πρέπει ακόμη να ρυθμίζονται και με βάση ένα σύστημα κανόνων δικαίου το οποίο στηρίζεται στη νέα κρατική εξουσία και στην υλική, ιδεολογική και ηθική ισχύ του κράτους και του δικαίου.

Το δίκαιο της σοσιαλιστικής κοινωνίας συνιστά ένα σοσιαλιστικό δίκαιο ή δίκαιο της εργατικής τάξης με την έννοια ενός νομικού συστήματος που αντανακλά την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, εκφράζει και ρυθμίζει τη διαδικασία κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής και την κατάκτηση της εξουσίας από την εργατική τάξη καθώς και το αντίστοιχο ιδεολογικό, ηθικό κλπ. εποικοδόμημα.

Παράλληλα, το νομικό αυτό εποικοδόμημα μπορεί να συμβάλει, με την προϋπόθεση ότι συντρέχουν και άλλοι πολιτικοί και κοινωνικο-

οικονομικοί παράγοντες, στην αναπαραγωγή και εμβάθυνση της διαδικασίας αυτής. Σε κάθε περίπτωση, η νομική αντανάκλαση της πράξης κρατικοποίησης των μέσων παραγωγής δεν ταυτίζεται με τη διαδικασία κοινωνικοποίησής τους.

Το σοσιαλιστικό δίκαιο θα έπρεπε να ρυθμίσει επίσης τα ζητήματα της κατανομής του κοινωνικού πλούτου. Ο Μαρξ τόνιζε ότι στη σοσιαλιστική κοινωνία «το δίκαιο των παραγωγών είναι ανάλογο με την απόδοση της δουλειάς τους. Η ισότητα βρίσκεται στο ότι μετρούν με το ίδιο μέτρο, με την εργασία».

Η τήρηση του σοσιαλιστικού δικαίου είναι σημαντική, καθώς: α. συμβάλλει στην αποτροπή των προσπαθειών της αστικής τάξης να επανέλθει στην εξουσία, β. βοηθά στην καταπολέμηση της μικροαστικής νοοτροπίας στην κοινωνία, γ. συνεισφέρει στην κατανομή του κοινωνικού πλούτου με τρόπο αντίστοιχο των σχέσεων παραγωγής, δ. εμποδίζει σε ένα βαθμό την αυτονόμηση των κρατικών λειτουργιών από την εργατική τάξη. Για τα ζητήματα αυτά ωστόσο στο Μαρξ βρίσκουμε μερικές μόνο αναφορές.

Η κατανομή αντανακλά τις νέες παραγωγικές σχέσεις αλλά αντεπιδρά σε αυτές. Τυχόν παραβίαση των αρχών κατανομής με βάση την εργασία μπορεί προοπτικά να δημιουργήσει ανισορροπίες, εντάσεις, κοινωνικές αντιθέσεις που να τείνουν να μετατραπούν σε ανταγωνιστικές. Η συστηματική ή η ευρεία παραβίαση του μέτρου της εργασίας και της κατανομής του κοινωνικού πλούτου με βάση τις αρχές που προσιδιάζουν στη σοσιαλιστική κοινωνία μπορεί να επιφέρει αλλοιώσεις στις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής, ακόμη και να οδηγήσει σε ανατροπή τους.

Σημαντική, τέλος, είναι η έννοια της απονέκρωσης του δικαίου, η οποία σε αντιστοιχία με τη θεωρία για την απονέκρωση του κράτους

αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της μαρξιστικής αντίληψης. Η Κριτική του Προγράμματος της Γκότα αποτελεί και για το ζήτημα αυτό καθοριστικής σημασίας κείμενο του Μαρξ. Εκεί σημειώνεται: «Σε μίαν ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, όταν θα έχει εξαφανιστεί η υποδουλωτική υποταγή των ατόμων στον καταμερισμό της εργασίας και μαζί της η αντίθεση ανάμεσα στην πνευματική και στη σωματική δουλειά, όταν η εργασία θα έχει γίνει όχι μόνο μέσο για να ζεις, αλλά και η πρώτη ανάγκη της ζωής, όταν με την ολόπλευρη ανάπτυξη των ατόμων θα έχουν αναπτυχθεί και οι παραγωγικές δυνάμεις και θα αναβλύζουν πιο άφθονα όλες οι πηγές του κοινωνικού πλούτου, τότε μόνο θα μπορεί να ξεπεραστεί ολότελα ο στενός ορίζοντας του αστικού δικαίου και θα γράψει η κοινωνία στη σημαία της: Από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του».

Τελικός αντικειμενικός σκοπός και αναπόφευκτη τελική μορφή του πολιτεύματος για την ανθρωπότητα είναι η εγκαθίδρυση μίας αδιατάρακτα ειρηνικής, αταξικής κοινωνίας χωρίς κράτος, όπου η δικαιοσύνη θα πραγματώνεται με την εφαρμογή της απλής αρχής «από τον καθένα ανάλογα με τις δυνατότητες του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του» (Ουτοπία, 2011: 71-88).

3. Η κλασική αντίληψη για το κράτος-Adam Smith

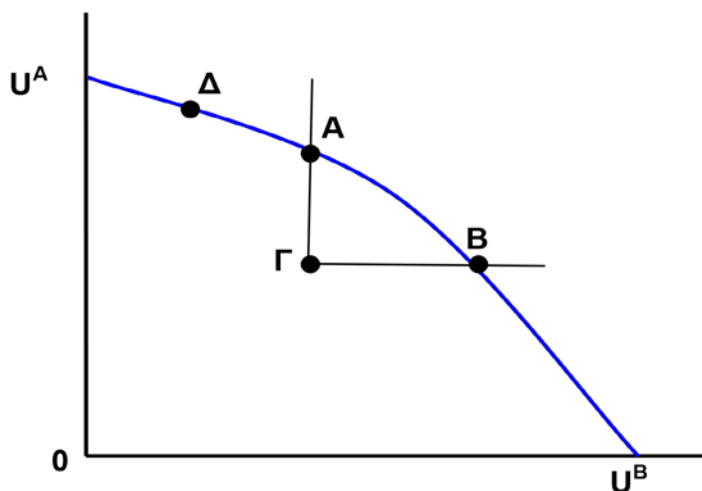
Οι διάφορες σχολές οικονομικής σκέψης αντιλαμβάνονται με διαφορετικό τρόπο τον ρόλο του κράτους στην οικονομία και στην κοινωνία. Από τους κλασικούς οικονομολόγους (Smith, Ricardo κ.α) μέχρι τους σύγχρονους οικονομολόγους, ο προσδιορισμός του ρόλου του κράτους στην οικονομία ήταν ιδιαίτερα σημαντικός.

Πολλοί υποστηρίζουν ότι ο Adam Smith, που θεωρείται ως ένας από τους θεμελιωτές της σύγχρονης οικονομικής επιστήμης, ήταν εναντίον του

κράτους και ένθερμος οπαδός της αγοράς και της θεωρίας περί αοράτου χειρός.

Ο Ιταλός οικονομολόγος Vilfredo Pareto (1848-1923) πρότεινε μάλιστα ένα κριτήριο που αποτέλεσε μέρος της τεχνικής απόδειξης του θεωρήματος του αόρατου χεριού του Adam Smith. Σύμφωνα με αυτό μια κατανομή μπορεί να θεωρηθεί καλύτερη από μία άλλη. Το κριτήριο αυτό λέει ότι μία κατανομή είναι καλύτερη (ή κατά Pareto καλύτερη ή αποτελεσματικότερη) από μία άλλη, μόνο όταν η κατανομή αυτή δεν φέρνει σε χειρότερη μοίρα κανένα άτομο σε σχέση με την άλλη και βελτιώνει τη θέση τουλάχιστον ενός ατόμου (Θεοχαράκης, 2009:1).

Διάγραμμα 1: Καμπύλη δυνατοτήτων χρησιμότητας και βελτιώσεις κατά Pareto.

Καμπύλη δυνατοτήτων χρησιμότητας και βελτιώσεις κατά Pareto

Ορισμένοι υπέρμαχοι της νεοκλασικής θεωρίας υποστηρίζουν ότι η θέση τους για το κράτος, ή καλύτερα για τον περιορισμό του ρόλου του κράτους απορρέει από τη θέση του Adam Smith για τη σχέση κράτους και αγοράς. Η άποψη αυτή έχει δεχτεί κριτική, τόσο στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης κατεύθυνσης, όσο και έξω από αυτό.

Αντίθετα, η παρέμβαση του κράτους αποτελεί την προϋπόθεση για την απρόσκοπτη λειτουργία της αγοράς. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Adam Smith, ο ρόλος του κράτους είναι κυρίως πολιτικός, παρέχοντας αφενός μεν στους πολίτες και στην κοινωνία την απαραίτητη προστασία από εξωτερικούς ή εσωτερικούς εχθρούς, αφετέρου δε ορισμένα αγαθά και υπηρεσίες τα οποία η αγορά δεν θα ενδιαφερόταν ποτέ να προσφέρει .

Στα ίδια συμπεράσματα καταλήγουν κάποιοι αναφερόμενοι στο κλασικό έργο του Smith. Υποστηρίζουν δηλαδή ότι ήταν υπέρμαχος της ελεύθερης οικονομικής δράσης των ατόμων και ότι το κράτος αρκούσε να παρεμβαίνει στην οικονομία για την παροχή υπηρεσιών στην άμυνα, στη δικαιοσύνη και σε ορισμένα δημόσια έργα, τα οποία οι ιδιώτες δεν θέλουν να τα παρέχουν. Παρόμοια είναι και η άποψη που αναφέρει ότι σύμφωνα με τον Smith οι περιπτώσεις που δικαιολογούν την κρατική παρέμβαση είναι : η εθνική άμυνα, η έννομη τάξη – δικαιοσύνη και η εκτέλεση έργων υποδομής και λειτουργία φορέων άσκησης της εκτελεστικής εξουσίας (Δημόσια Διοίκηση). Ως εκ τούτου η υποστήριξη από ορισμένους νεοφιλελεύθερους ότι σύμφωνα με τον Smith ο ρόλος του κράτους είναι ασήμαντος δεν ευσταθεί.

Βέβαια άλλοι κλασικοί οικονομολόγοι όπως John Stuart Mill και Nassau Senior προχώρησαν πέρα από τις απόψεις του Smith αναφορικά με τον ρόλο του κράτους και υποστήριξαν ακόμη περισσότερο την ανάγκη μεγαλύτερης φιλελευθεροποίησης της οικονομίας και υπερασπίστηκαν τη θεωρία του laissez faire. Ο Mill είναι γενικά προσηλωμένος στο δόγμα του ελεύθερου ανταγωνισμού αν και σε ορισμένες περιπτώσεις, π.χ. στην εκπαίδευση, στην ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας και στην βοήθεια των φτωχών, αποδεχόταν την κρατική παρέμβαση στην οικονομία.

4. Η Νεοκλασική αντίληψη για το κράτος

Η νεοκλασική αντίληψη για την έννοια και το ρόλο του κράτους στην οικονομία διαφέρει από περίοδο σε περίοδο. Μάλιστα οι απόψεις σχετικά με τις οικονομικές λειτουργίες του κράτους στους σύγχρονους κεφαλαιοκρατικούς σχηματισμούς είναι διαφορετικές στην περίοδο 1870 – 1920, απ' ό τι στην περίοδο μετά το 1930.

Για να κατανοήσουμε την νεοκλασική αντίληψη για το κράτος θα πρέπει να εξετάσουμε τέσσερις διαφορετικές περιόδους : α) την περίοδο πριν από την κρίση του 1929 – 30, β) την περίοδο 1930 – μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70, γ) την περίοδο από τα μέσα της δεκαετίας του '70 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90 και δ) η περίοδος μετά τις αρχές της δεκαετίας του '90.

Το χαρακτηριστικό της πρώτης περιόδου είναι η πλήρης φιλελευθεροποίηση της οικονομίας. Η πρώτη γενιά των νεοκλασικών (1870-1920) υποστήριζε ότι η μεγιστοποίηση της οικονομικής ευημερίας μπορεί να επιτευχθεί στα πλαίσια μιας τελείως ανταγωνιστικής αγοράς, αρκεί να μην επεμβαίνει το κράτος. Η αγορά διαδραματίζει τον κύριο ρυθμιστικό παράγοντα την περίοδο αυτή, παρέχοντας λύσεις στον τρόπο επιλογής και παραγωγής αυτών των αγαθών, όσο και στον τρόπο διανομής αυτών των αγαθών.

Η νεοκλασική αντίληψη θεωρεί ότι η αγορά μπορεί να επιτύχει την άριστη κατανομή των διαθέσιμων μέσων παραγωγής, την άριστη ή κοινωνικά επιθυμητή διανομή, την πλήρη απασχόληση και νομισματική σταθερότητα και τον κοινωνικά επιθυμητό ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης. Προϋπόθεση για την επίτευξη όλων αυτών των επιδιωκόμενων σκοπών είναι η ύπαρξη του τέλειου ανταγωνισμού. Οι υποθέσεις του τέλειου ανταγωνισμού αφορούν το θεσμικό πλαίσιο, τον αριθμό των καταναλωτών και παραγωγών, την ορθολογική συμπεριφορά τους, την μεγιστοποίηση της

ευημερίας τους, την τέλεια πληροφόρηση³ κ.α. Ως εκ τούτου, παρέμβαση οποιασδήποτε ξένης δύναμης στη λειτουργία της ανταγωνιστικής αγοράς, παρέμβαση που θα επηρέαζε ή θα περιόριζε την ελεύθερη δράση των επιχειρηματιών ή και την ελεύθερη επιλογή των καταναλωτών θα είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση από την άριστη κατανομή των μέσων παραγωγής, την οικονομική σταθερότητα και την επιθυμητή ανάπτυξη, με συνέπεια τη μείωση της κοινωνικής ευημερίας. Ως τέτοια εξωγενής δύναμη θεωρείται το κράτος, το οποίο σύμφωνα με την νεοκλασική αντίληψη θα πρέπει να παραμείνει σχετικά ουδέτερο ως προς την οικονομία γιατί έτσι θα εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντα της κοινωνίας.

Όμως, η οικονομική κρίση του 1929-30 έδειξε με σαφή τρόπο ότι το μοντέλο του τέλει ανταγωνισμού ήταν ένα ιδεατό μοντέλο καθόσον αρκετές από τις προϋποθέσεις του δεν ίσχυαν. Η παντελής έλλειψη παρεμβατικής δράσης του κράτους την περίοδο του οικονομικού κραχ θεωρήθηκε από ορισμένους οικονομολόγους ότι παρέτεινε την διάρκεια της κρίσης του 29-30. Κατά συνέπεια, η έλλειψη βασικών χαρακτηριστικών του τέλει ανταγωνισμού οδηγεί τη νεότερη γενιά των νεοκλασικών στην επανεξέταση του ρόλου του κράτους.

Η άποψη των νεοκλασικών που διαμορφώνεται μετά το 1930 υποστηρίζει ότι η μεγιστοποίηση της οικονομικής ευημερίας είναι εφικτή μόνο αν το κράτος παρεμβαίνει στην αγορά για να διορθώσει τις ατέλειές της και να αναπληρώσει τις αδυναμίες της.

Συγκεκριμένα, θεωρούν ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου ο μηχανισμός των τιμών δεν κατορθώνει να πετύχει αριστοποίηση σύμφωνα με το κριτήριο του Pareto, είτε στη σφαίρα της κατανάλωσης, είτε στη σφαίρα της παραγωγής, είτε σ' ολόκληρο το οικονομικό σύστημα.

Ως εκ τούτου οι επιδιωκόμενοι στόχοι της παρέμβασης του κράτους, σύμφωνα με αυτή τη γενιά των νεοκλασικών, είναι α) ο εφοδιασμός της οικονομίας με δημόσια αγαθά στις επιθυμητές ποσότητες, β) ο εφοδιασμός της οικονομίας με αγαθά και υπηρεσίες κοινής ωφέλειας στις επιθυμητές ποσότητες, γ) η επέκταση των δραστηριοτήτων που δημιουργούν εξωτερικές οικονομίες και ο περιορισμός των εξωτερικών επιβαρύνσεων, δ) οι φραγμοί και οι έλεγχοι στα μονοπώλια, ε) η αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου στην αναγκαία έκταση για την πραγματοποίηση της άριστης ή της κοινωνικά επιθυμητής διανομής, στ) η σταθεροποίηση της οικονομίας και συγκεκριμένα η αντιμετώπιση της ύφεσης και η καταπολέμηση του πληθωρισμού και τέλος, ζ) η ανακατανομή των μέσων παραγωγής στην έκταση που απαιτεί η πραγματοποίηση της κοινωνικά επιθυμητής οικονομικής ανάπτυξης.

Η οικονομική κρίση η οποία πλήττει τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και όχι μόνο αυτές, στα μέσα της δεκαετίας του 1970, χώρες όπου είχε αναπτυχθεί το κράτος πρόνοιας, αρχίζει και πλήττει την νομιμοποίηση της παρέμβασης του κράτους στην οικονομία. Δύο είναι οι κύριες αιτίες : αφενός μεν η αδυναμία να χρηματοδοτηθεί το υψηλό ποσοστό δημοσίων δαπανών εξαιτίας των χαμηλών ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης και αφετέρου η αναζήτηση νέου τρόπου οργάνωσης της κοινωνίας ο οποίος δομείται σχεδόν αποκλειστικά στη βάση του ιδιωτικού - ατομικού.

Κατά την συνέπεια, η οικονομική κρίση της δεκαετίας του '70 αναδεικνύει την τρίτη γενιά των νεοκλασικών αναφορικά με την θέση τους ως προς το ρόλο του κράτους στην οικονομία.

Η τρίτη γενιά των νεοκλασικών αναφορικά με την άποψή της για το ρόλο του κράτους στην οικονομία και στην κοινωνία διαμορφώνεται με την οικονομική κρίση στη δεκαετία του 1970. Η κρίση στο φορντικό μοντέλο ανάπτυξης, η μείωση της παραγωγικότητας και οι χαμηλοί ρυθμοί

ανάπτυξης επέδρασαν καταλυτικά δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την αμφισβήτηση της κρατικής παρέμβασης. Η αμφισβήτηση της νομιμοποίησης της ύπαρξης του κράτους-πρόνοιας είναι διττή. Τόσο η αριστερή κεϋνσιανή προσέγγιση όσο και η μαρξιστική κριτική για το κράτος-πρόνοιας εστιάζονται κυρίως στην αποτυχία του κράτους-πρόνοιας να εκπληρώσει του στόχους που το ίδιο είχε θέσει. Δηλαδή την προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής δικαιοσύνης(Χλέτσος, 2010: 8).

Η νεοκλασική κριτική την περίοδο αυτή εντοπίζεται σε δύο κύρια σημεία : α) στο δημοσιονομικό πρόβλημα και τις επιπτώσεις του και β) στην αποτελεσματικότητα των δημοσίων δαπανών. Παρόλο, που το δημοσιονομικό πρόβλημα είναι ιδιαίτερα έντονο, καθόσον θα πρέπει να χρηματοδοτηθεί ένα υψηλό ποσοστό δημοσίων δαπανών από έναν αισθητά μειωμένο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης, εντούτοις το κύριο σημείο, κατά την άποψή μας, στην νεοκλασική θεωρία είναι η αποτελεσματικότητα των δημοσίων δαπανών.

Η έννοια της αποτελεσματικότητας, όπως αυτή τίθεται από την νεοκλασική θεωρία, απευθύνεται κατά κύριο λόγο στο εάν και κατά πόσο το δημόσιο και γενικά το κράτος νομιμοποιείται να παρεμβαίνει στην οικονομία ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες, π.χ δημόσια αγαθά, εξωτερικές οικονομίες κ.α, όπου παραδοσιακά παρενέβαινε.

Ενδεικτικά αναφέρεται η θεωρία για τις εσωτερικές οικονομίες (Wolf 1979). Σύμφωνα με τους Hicks και Scitovsky η αγορά σε οποιαδήποτε περίπτωση μπορεί να φέρει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα τόσο από πλευράς ικανότητας όσο και από πλευράς δικαιοσύνης. Κατά συνέπεια η νεοκλασική θεωρία αμφισβητώντας ενεργά την παρέμβαση του κράτους όπως αυτή διαμορφώθηκε την περίοδο ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας οριοθετεί ένα καινούργιο μοντέλο οργάνωσης της κοινωνίας το οποίο θα βασίζεται αποκλειστικά στο ατομικό - ιδιωτικό και στις δυνάμεις

της αγοράς. Η κοινωνία συγκροτείται στη βάση των ατομικών ενδιαφερόντων. Τα άτομα κοινωνικοποιούνται μέσα από τους μηχανισμούς της αγοράς.

Το κράτος θα πρέπει να αποσυρθεί από την οικονομία αφήνοντας την αγορά να είναι ο κυρίαρχος ρυθμιστικός παράγοντας. Θα πρέπει όμως να διευκρινιστεί ότι το κράτος θεωρείται είτε ως ξεχωριστό πολιτικό υποκείμενο είτε ως ξεχωριστό οικονομικό υποκείμενο. Δεν υπάρχει καμιά σχέση ανάμεσα στο πολιτικό και στο οικονομικό κράτος. Σύμφωνα με την νεοκλασική θεωρία, το οικονομικό κράτος θα πρέπει να αποσυρθεί, ενώ το πολιτικό κράτος παραμένει και ισχυροποιείται.

Η δεύτερη γενιά των νεοκλασικών υποστήριξαν την ύπαρξη ενός ελάχιστου κράτους (στις περιπτώσεις εκείνες που η αγορά δεν μπορεί να λειτουργήσει) επειδή θεωρήθηκε ότι ο κύριος παράγων της διάρκειας της κρίσης του 1929-1930 ήταν η αδυναμία της αγοράς να λειτουργήσει και η ταυτόχρονη απουσία κρατικής παρέμβασης. Αντιθέτως, η σύγχρονη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση ζητάει τον δραστικό περιορισμό του κράτους επειδή θεώρησε ότι ο κύριος παράγων της κρίσης στην δεκαετία του 1970 ήταν η αδυναμία της αγοράς να λειτουργήσει εξαιτίας της έντονης και ασφυκτικής κρατικής παρέμβασης.

Το ερώτημα το οποίο τίθεται αναφορικά με την νεοκλασική άποψη για το κράτος είναι εάν και κατά πόσο η σύγχρονη νεοκλασική προσέγγιση αποτελεί στροφή προς την πριν το 1930 άποψή τους ή αποτελεί μία καινούργια θεωρία. Η επικράτηση της νεοκλασικής θεωρίας και ειδικότερα του μονεταρισμού έναντι του Κεϋνσιανισμού σημαίνει μία θεμελιακή αναδιάρθρωση των σχέσεων ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία, την μορφή του κράτους και των ταξικών σχέσεων και της σχέσης ανάμεσα στο οικονομικό και στο μη οικονομικό. Κάτω από αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να αναλυθεί ο ρόλος του κράτους και η σχέση του με την αγορά. Ο ρόλος του

κράτους καθορίζεται αλλά και καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τις συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματοποιείται η συσσώρευση του κεφαλαίου. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι σύγχρονη νεοκλασική αντίληψη για το ρόλο του κράτους αποτελεί επιστροφή στη παρελθούσα άποψη, αλλά ούτε και είναι μία νέα θεωρία. Και αυτό διότι, θεωρώντας η νεοκλασική θεωρία το κράτος ως ένα ουδέτερο μηχανισμό, αγνοεί τον ιδιαίτερο ρόλο του στην εκάστοτε χρονική περίοδο (Χλέτσος, 2010: 10).

5. Η Κεϋνσιανή αντίληψη για το κράτος

Η κεϋνσιανή θεωρία υποστηρίζει την ενεργό παρέμβαση του κράτους στην οικονομία μέσω των δημοσίων δαπανών για την αποφυγή της οικονομικής κρίσης, ή για την υποβοήθηση της οικονομίας να εξέλθει από την κρίση και την προώθηση της πλήρους απασχόλησης και της δικαιότερης διανομής του εισοδήματος.

Η κεϋνσιανή θεωρία αναπτύσσει περισσότερο μία θεωρία των δημοσίων δαπανών και μέσα από αυτή τη θεωρία βλέπει και αναλύει το ρόλο του κράτους. Θεωρεί το κράτος, όπως και η νεοκλασική θεωρία, ως εξωτερικό υποκείμενο ως προς την κοινωνία στην οποία επεμβαίνει μέσω των δημοσίων δαπανών για τη προώθηση των στόχων του. Η κύρια διαφορά ανάμεσα στην κεϋνσιανή και νεοκλασική αντίληψη για τον ρόλο της κρατικής παρέμβασης εντοπίζεται κυρίως στην αναγκαιότητα της ύπαρξης των δημοσίων δαπανών. Και βασικό λόγο για την κρατική παρέμβαση αποτελεί σύμφωνα με την κεϋνσιανή αντίληψη η αδυναμία της αγοράς να προωθήσει ορισμένους στόχους, όπως είναι η πλήρης απασχόληση, η δικαιότερη αναδιανομή του εισοδήματος και η τόνωση της συνολικής ζήτησης.

Η κεϋνσιανή θεωρία ασχολείται αποκλειστικά με τις επιδράσεις των κρατικών δαπανών στη συνολική ζήτηση, στην απασχόληση και στο εθνικό

εισοδήμα. Δηλαδή ασχολείται με τις λειτουργίες των δημοσίων δαπανών στην διαδικασία κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Οι λειτουργίες των κρατικών δαπανών στη διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου της είναι παντελώς αδιάφορες και δεν τους αποδίδει ιδιαίτερη σημασία.

Η ταξινόμηση των δημοσίων δαπανών, από την νεοκλασική θεωρία αλλά και από την κεϋνσιανή, σε δαπάνες του δημοσίου για αγαθά και υπηρεσίες και σε δαπάνες για μεταβιβαστικές πληρωμές δείχνει ότι αυτό που ενδιαφέρει την επικρατούσα οικονομική θεωρία είναι ο ρόλος των δημοσίων δαπανών στη φάση της κυκλοφορίας του κεφαλαίου και όχι στη φάση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Σε ό,τι αφορά τις δημόσιες δαπάνες για αγαθά και υπηρεσίες, τις διακρίνουμε σε δαπάνες για δημόσια κατανάλωση και δαπάνες για δημόσια επένδυση. Οι δαπάνες του δημοσίου για μεταβιβαστικές πληρωμές υποδιαιρούνται συνήθως σε τρέχουσες ή μεταβιβάσεις εισοδήματος και σε μεταβιβάσεις κεφαλαίου.

Βέβαια, οι δαπάνες που αφορούν την δημόσια κατανάλωση διαδραματίζουν διαφορετικό ρόλο από αυτές για δημόσια επένδυση. Είναι αυτονόητο ότι η μεταβολή των δαπανών για δημόσιες επενδύσεις επηρεάζουν και τη φάση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου και όχι μόνο τη σφαίρα της κυκλοφορίας. Αυτός ο χωρισμός των δημοσίων δαπανών αντανάκλα το ρόλο που αυτές διαδραματίζουν στην οικονομία σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη άποψη.

Η σχέση κράτους και αγοράς είναι σύμφωνα με την κεϋνσιανή θεωρία σχέση συμπληρωματικότητας και σε ορισμένες περιπτώσεις σχέση υποκατάστασης. Ο ρόλος του κράτους είναι έντονα ρυθμιστικός εξασφαλίζοντας τις προϋποθέσεις για την ομαλή αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Η αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας του κεϋνσιανού κράτους εκδηλώνεται την περίοδο εκείνη που οι μηχανισμοί του δεν μπορούν να εξασφαλίσουν την συνέχιση της συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Η αμφισβήτηση του κεϋνσιανού κράτους από τους νεοφιλελεύθερους δεν σήμαινε κατ' ανάγκη και την μείωση των δημοσίων δαπανών και του δημόσιου χρέους.

Εξάλλου, το ποσοστό τόσο των δημοσίων δαπανών, όσο και του δημόσιου χρέους ως προς το ΑΕΠ αυξανόταν και κατά την περίοδο της κρίσης του κεϋνσιανού κράτους στις περισσότερες οικονομικά προηγμένες χώρες. Αυτό που στην ουσία αμφισβητείται από τους νεοκλασικούς είναι η νομιμοποίηση της κεϋνσιανής κρατικής παρέμβασης όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τις δημόσιες δαπάνες, υιοθετώντας μία ιεράρχηση των δημοσίων δαπανών αναφορικά με τις κοινωνικές ανάγκες (Χλέτσος, 2010:11).

6. Η ηθική στην Οικονομία-Amartya Sen

Το έργο του βραβευμένου με Nobel Ινδού οικονομολόγου και πολιτικού φιλόσοφου ανοίγει νέους δρόμους στον ανθρώπινο στοχασμό, έχοντας έντονη την επίδραση των ιδεών του Αριστοτέλη και του Adam Smith. Το έργο του Amartya Sen τοποθετεί στο κέντρο της αναπτυξιακής διαδικασίας τον Άνθρωπο και την ποιότητα της ζωής του. Ο Sen θεωρεί ότι η πραγματική συμπεριφορά των ανθρώπων δεν είναι ανεπηρέαστη από την Ηθική. Χωρίς να απορρίπτει κανέναν από τους κυρίαρχους θεσμούς, επιχειρηματολογεί υπέρ της αποδοτικής σύζευξής τους, ώστε η έννοια της «αξιοπρεπούς ζωής» να γίνει πραγματικότητα για κάθε άνθρωπο.

Στον κώδικα αξιών του κεντρική θέση κατέχει η Δημοκρατία, με την έννοια της αρχαίας αθηναϊκής δημοκρατίας, θεμέλιο της οποίας είναι η ελευθερία του λόγου και το ίσο δικαίωμα κάθε πολίτη σ' αυτήν (ισηγορία). Χαρακτηριστικά του ατόμου-πολίτη που εισήγαγε το πολίτευμα αυτό στην Ιστορία, είναι η ελευθερία της σκέψης, η αλληλεγγύη και η αμοιβαιότητα, η συλλογικότητα, η αφοσίωση στους θεσμούς και η επαγρύπνηση για την προστασία τους. Στην αρχαία ελληνική Δημοκρατία, η συλλογικότητα και η

αναγνώριση της αλληλεξάρτησης δεν αντιμάχονται την προσωπική αυτονομία (εξατομίκευση), αφού «ο πολίτης δεν είναι ανώνυμος, είναι ο ίδιος δημιουργός».

Στην κοινωνία αυτή το άτομο-πολίτης, που με την πολιτική του παιδεία κατανοεί βαθιά τι σημαίνει «δημόσιο συμφέρον», το προασπίζει αποφασιστικά και εναρμονίζει τις προσωπικές του επιδιώξεις με αυτό. Τα πάντα εκπορεύονται από τον ίδιο το λαό, την «Εκκλησία του Δήμου». Οι ίδιοι οι πολίτες ψηφίζουν τους νόμους και όχι κάποιοι εκπρόσωποί τους. Αλλά, όπως παρατηρεί ο Sen, το είδος του πολίτη που διαμορφώθηκε και «υπηρετεί» τη νεότερης μορφής δημοκρατία των ημερών μας απέχει παρασάγγας από τον πολίτη με τη συνεχή εγρήγορση, που σκιαγραφείται παραπάνω.

6.1. Η υπεροχή των πολιτικών ελευθεριών στο σύγχρονο γίγνεσθαι

Υποστηρίζοντας την άποψη ότι η ανάγκη για πολιτικές ελευθερίες αυξάνεται από την ένταση των οικονομικών αναγκών αντί να μειώνεται, ο Sen αναφέρει καταρχήν τους παράγοντες εκείνους που προκαλούν την υπεροχή των βασικών πολιτικών και δημοκρατικών δικαιωμάτων.

Αυτοί είναι πρώτον η άμεση σημασία που έχουν για την ανθρώπινη ζωή, που συνδέεται με βασικές δυνατότητες. Στις δυνατότητες αυτές συμπεριλαμβάνονται η πολιτική και η κοινωνική συμμετοχή. Και δεύτερον η δυνατότητά τους να αναβαθμίζουν σε αιτία να αποδίδεται πολιτική προσοχή, τη δυνατότητα των ανθρώπων να λαμβάνουν το λόγο και να υποστηρίζουν τα αιτήματά τους, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και τα αιτήματα ικανοποίησης οικονομικών αναγκών. Αυτός είναι ο εργαλειακός ρόλος των πολιτικών δικαιωμάτων.

Τρίτο παράγοντα αποτελεί η συμβολή τους στην μέγιστη αποσαφήνιση της έννοιας των αναγκών σ' ένα κοινωνικό πλαίσιο. Η

συμβολή αυτή συνιστά τον εποικοδομητικό ρόλο των πολιτικών δικαιωμάτων.

Όσο για τον εποικοδομητικό ρόλο της Δημοκρατίας, αυτός συνίσταται στη δυνατότητα που μας προσφέρει να κατανοήσουμε καλύτερα ποιες πραγματικά οι ανάγκες μίας κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών της αναγκών. Η ανοιχτή συζήτηση, η διαφωνία και κριτική, μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην ενημέρωση και σκέψη κι επομένως στη διαμόρφωση τελικής επιλογής.

Ο Sen εξαιρεί με έμφαση την κρισιμότητα του «ανοιχτού» διαλόγου και της ανταλλαγής επιχειρημάτων, πριν την αποκρυστάλλωση της τελικής άποψης. Μνημονεύει χαρακτηριστικά το παράδειγμα των πολιτειών της Ινδίας Κεράλα και Τάμιλ Νάντου, σε σχέση με την αντιμετώπιση του προβλήματος της υψηλής γονιμότητας, το οποίο αποτελεί σύνηθες πρόβλημα σε πολλές ακόμη αναπτυσσόμενες χώρες). Με τη συζήτηση και την αντιπαράθεση, λοιπόν, κατέστη σαφές στον πληθυσμό των περιοχών αυτών ότι «ευτυχισμένη οικογένεια στη σύγχρονη εποχή είναι η μικρή οικογένεια». Ειδικά στην Πολιτεία της Κεράλα ο δείκτης γονιμότητας είναι ο ίδιος πλέον με αυτόν της Βρετανίας και της Γαλλίας (1,7) και σημαντικά μικρότερος αυτού της Κίνας (1,9) (Δεβενές, 2008- 7ος: 6).

6.2. Η εμβάθυνση της Δημοκρατίας

Σχετικά με το ζήτημα αυτό, ο Sen ισχυρίζεται ότι η Δημοκρατία σίγουρα προσφέρει ένα σύνολο ευκαιριών, όμως «η εφαρμογή στην πράξη των δημοκρατικών και πολιτικών δικαιωμάτων», συνιστά ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο της δημόσιας ζωής – δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Εκφράζει λοιπόν σχετικά μία άποψη «μη εφησυχασμού» και αδιάκοπης εγρήγορσης.

Κρίσιμος για την παραπάνω διεργασία είναι ο ρόλος συνολικά του πολιτικού σκηνικού μίας χώρας, αλλά περισσότερο ακόμη της αντιπολίτευσης.

Ειδικότερα για τις χώρες όπου ήδη υπάρχει Δημοκρατία, ο Sen διατυπώνει ρητά ότι η ποιότητα της δημόσιας ζωής και της πολιτικής με τον «ανάλογο δυναμισμό ηθικών επιχειρημάτων και διαμόρφωσης αξιών», επηρεάζουν άμεσα το μέγεθος της δύναμης των πολιτών να «αρπάξουν» τις ευκαιρίες που δίνει η Δημοκρατία. Και επίσης ότι σε μια δημοκρατία, «οι άνθρωποι έχουν την τάση να παίρνουν αυτό που διεκδικούν και – πράγμα πιο κρίσιμο – συνήθως δεν παίρνουν αυτό που δεν διεκδικούν».

Πολύ χρήσιμη για την αποκρυστάλλωση των απόψεών του αυτών, φάνηκε στον συγγραφέα η εμπειρία της γενέτειράς του, Ινδίας. Η πρόληψη των λιμών στην Ινδία κατέστη δυνατή εξαιτίας της έντονης δραστηριοποίησης («αποτελεσματικού ακτιβισμού») των συμμετεχόντων στην πολιτική ζωή, που προκάλεσαν την παλλαϊκή καταδίκη των κυβερνήσεων που είχαν επιτρέψει να εμφανιστούν τέτοια φαινόμενα. Έτσι, η πρόληψη των λιμών έγινε «αναπόδραστη προτεραιότητα» των ινδικών κυβερνήσεων (Δεβενές, 2008- 7ος: 11,12).

6.3. Κοινωνία και αγορά εργασίας: Η αξία της ελευθερίας

Επιχειρηματολογώντας υπέρ της ελευθερίας των συναλλαγών της αγοράς, ο Sen προτάσσει ως μέγιστη έννοια την ίδια την αξία της ελευθερίας που ενυπάρχει σ' αυτές. Η σημασία των αποτελεσμάτων του μηχανισμού δεν μπορεί να παραγνωρίζεται, ούτε όμως μπορεί και να προηγείται της ελευθερίας των συναλλαγών σε κρισιμότητα.

Επισημαίνει μάλιστα ότι ο ρόλος των συναλλαγών στη ζωή μας συχνά υποτιμάται, ακριβώς επειδή διαπράττουμε το λάθος να τις θεωρούμε δεδομένες. Η έλλειψη της ελευθερίας συναλλαγών στην αγορά εργασίας

ισοδυναμεί με στέρηση θεμελιώδους ανθρώπινου δικαιώματος και τυραννία, ανεξάρτητα από το εισόδημα των συναλλασομένων.

Κατά τον ίδιο τρόπο εξάλλου παραβλέπονται και άλλες εκφάνσεις κοινωνικά ορθής συμπεριφοράς (όπως η «στοιχειώδης επιχειρηματική ηθική» κατά τον ίδιο) (Δεβενές, 2008- 4ος: 1).

6.4. Αγορές και Αποδοτικότητα

Τα οικονομικά της ευημερίας χαρακτηρίζονται από έναν αντι-ηθικό χαρακτήρα και σύμφωνα με αυτά η κατά Pareto άριστη κατανομή θεωρήθηκε ως το μόνο κριτήριο αξιολόγησης. Ομοίως, μοναδικό υπόβαθρο των οικονομικών επιλογών θεωρήθηκε η ιδιοτελής συμπεριφορά.

Κατά την άποψη του Sen, μία από τις ελάχιστες ενδιαφέρουσες προτάσεις που εμφάνισαν τα οικονομικά της ευημερίας είναι το «Θεμελιώδες Θεώρημα των Οικονομικών της Ευημερίας», των K.Arrow και G. Debreu. Σύμφωνα με το Θεώρημα, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες – όπως είναι η έλλειψη «εξωτερικών επιδράσεων» - κάθε τέλεια ισορροπία του ανταγωνισμού αποτελεί κατά Pareto άριστη κατανομή, καθώς και ότι, κάτω από άλλες συνθήκες – και ιδιαίτερα σε οικονομίες που δεν είναι ευρείας κλίμακας – κάθε κοινωνική κατάσταση που αποτελεί άριστη κατανομή σύμφωνα με το κριτήριο Pareto συνιστά μία τέλεια ισορροπία του ανταγωνισμού, σε σχέση με μία ομάδα τιμών και για μία αρχική κατανομή των εισοδημάτων (Δεβενές, 2008- 7ος: 3).

Ο Sen διερευνά τη δυνατότητα να υπολογίζουμε την επιδιωκόμενη αποδοτικότητα με βάση τις ατομικές ελευθερίες και όχι τις ωφέλειες.

Ένα ακόμη στοιχείο που διερευνάται, είναι ο κρίσιμος για το υπόδειγμα Arrow-Debrue ρόλος της μεγιστοποίησης του ίδιου συμφέροντος. Σύμφωνα με το άριστο κατά Pareto σημείο η προϋπόθεση

αυτής της «εγωιστικής» συμπεριφοράς πρέπει να ικανοποιείται απαρέγκλιτα, το σημείο δηλαδή όπου κανενός η ευημερία δεν θα μπορούσε να αυξηθεί, χωρίς να μειωθεί η ευημερία κάποιου άλλου.

Ο Sen θεωρεί ότι ο «καθολικός εγωισμός» που περιγράφεται στο κλασικό πλαίσιο, συνιστά σοβαρό περιορισμό στην προσπάθεια προσέγγισης περισσότερο πολύπλοκων καταστάσεων, όπου υπάρχουν αλληλεξαρτήσεις ανάμεσα σε διαφορετικά ατομικά συμφέροντα. Τα κίνητρα αυτά μπορούν να παρακαμφθούν και να αναδειχθεί ως επίκεντρο της προσοχής η αποδοτικότητα στο πεδίο των ουσιωδών ελευθεριών.

Ο Sen υποστηρίζει ότι είναι δυνατόν να υπάρχει «συνδυασμός» μεταξύ ανισότητας εισοδήματος και μειονεξίας ως προς την μετατροπή των εισοδημάτων σε ικανότητες. Όμως ο Sen δεν υπερθεματίζει μονοσήμαντα υπέρ της έννοιας της ισοτιμίας, αλλά την ανάγκη να εξετάζονται ταυτόχρονα η αποδοτικότητα και η ισοτιμία.

Ολοκληρώνοντας δε την άποψή του υπέρ της «συνεξέτασης» των δύο μεγεθών, υποστηρίζει ότι με τον τρόπο αυτό επιβοηθείται η κοινωνία να καθορίσει τις συνολικές κοινωνικές προτεραιότητες, στην περίπτωση και στον βαθμό που παρατηρείται σύγκρουση μεταξύ δύο διακριτών στόχων (Δεβενές, 2008- 7ος: 5).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV: Κράτος Δικαίου και Κράτος Πρόνοιας

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αποσαφηνιστούν οι έννοιες του Κράτους-Δικαίου και του Κράτους Πρόνοιας ως βασικές έννοιες που συνδέονται άμεσα με το περιεχόμενο της καλής κοινωνίας.

1. Κράτος Δικαίου

Στις δημοκρατίες που δημιουργήθηκαν με βάση το Κράτος Δικαίου, ο ρόλος του πολίτη συνδέεται με δικαιώματα αλλά και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις (Σωτηρίου, Κορδονούρη & Ζαφρανίδου, 2006α).

Η «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του Πολίτη», προϊόν του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης (1789), έθεσε τα θεμέλια γι' αυτό που σήμερα ονομάζουμε πρώτη γενιά δικαιωμάτων: τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Είναι τα δικαιώματα που έχουν στόχο την προστασία του ανθρώπου από το φόβο και αντικείμενο τον περιορισμό της εξουσίας των ισχυρών και του κράτους⁴.

Τα ατομικά δικαιώματα (ατομικές ελευθερίες, ισότητα) και τα πολιτικά δικαιώματα (συμμετοχή στην πολιτική ζωή) κατοχυρώνονται στα περισσότερα Συντάγματα από τον 18ο μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, με στόχο τον έλεγχο και περιορισμό της απόλυτης εξουσίας του μονάρχη και την προστασία του ατόμου. Ο πολίτης έχει το δικαίωμα να γίνονται σεβαστές οι πολιτικές και θρησκευτικές του πεποιθήσεις ή το άσυλο της κατοικίας του, αλλά έχει και την υποχρέωση να σέβεται και να προστατεύει τα αντίστοιχα δικαιώματα όλων των άλλων μελών της πολιτείας. Σε αντίθετη περίπτωση μιλάμε για κατάχρηση δικαιώματος, δηλαδή ασκούμε το δικαίωμά μας σε βάρος των άλλων.

⁴ Ηλεκτρονική πηγή: http://users.sch.gr/symfo/sholio/ekthesi/c_likiu/v/039.antr-dik.htm

Εξάλλου, η σύγχρονη κοινωνία πολιτών απαιτεί έναν πολίτη που ενδιαφέρεται και συμμετέχει στην πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου του με αλληλεγγύη και σεβασμό προς τους άλλους.

Τα δικαιώματά μας επομένως περιορίζονται από αντίστοιχες υποχρεώσεις. Αυτές είναι πρώτα από όλα η υποχρέωση κοινωνικής ευθύνης και αλληλεγγύης, στο πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνίας πολιτών. Αυτό σημαίνει ότι όλα τα δικαιώματα προϋποθέτουν την υποχρέωση σεβασμού προς το κοινωνικό σύνολο (π.χ. έχω την υποχρέωση να σεβαστώ το βιβλίο που δανείστηκα από τη δημοτική βιβλιοθήκη, να δώσω μέρος της ατομικής ιδιοκτησίας μου για την κατασκευή δρόμου, να χρησιμοποιώ το περιβάλλον χωρίς να το ρυπαίνω ή να το εξαντλώ).

Δεύτερη είναι η υποχρέωση τήρησης του Συντάγματος και των Νόμων. Τόσο το Σύνταγμα (π.χ. φορολογική, στρατιωτική, εκπαιδευτική και εκλογική υποχρέωση) όσο και οι νόμοι (π.χ. ώρες κοινής ησυχίας, κανονισμοί για λύματα βιομηχανιών, περιορισμοί ατομικής ιδιοκτησίας), περιορίζουν τα δικαιώματα των ατόμων, προς όφελος του δημόσιου συμφέροντος.

Και τέλος σημαντική είναι η υποχρέωση όλων των πολιτών να υπερασπίζονται τη δημοκρατία. Τα δικαιώματα του ατόμου αποτελούν τη βάση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η υπεράσπιση επομένως της δημοκρατίας σημαίνει υπεράσπιση των δικαιωμάτων και γι' αυτό αποτελεί υποχρέωση του πολίτη που προβλέπεται από το Σύνταγμα (άρθρο 120) (Σωτηρίου, Κορδονούρη & Ζαφρανίδου, 2006).

1.1. Η «ιεράρχηση» των δικαιωμάτων

«Ποια σημασία έχει το άσυλο κατοικίας για έναν άστεγο ή η ελευθερία για έναν χρόνια άνεργο», ρωτούν όσοι θεωρούν πιο σημαντικά τα κοινωνικά δικαιώματα. «Σε τι ωφελεί το οκτάωρο και η σύνταξη, εάν

κινδυνεύεις να υποστείς βασανιστήρια και στέρηση της ελευθερίας», απαντούν όσοι θεωρούν σημαντικότερα τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Σήμερα γίνεται δεκτό ότι όλα τα δικαιώματα, ατομικά πολιτικά και κοινωνικά, αποτελούν ένα σώμα δικαιωμάτων, αφού κάθε δικαίωμα εξαρτάται από την προστασία των υπολοίπων. Γι' αυτό όλα τα δικαιώματα συνδέονται μεταξύ τους με κύριο στόχο την εξασφάλιση της αξιοπρέπειας του ατόμου. Ο ενεργός πολίτης πρέπει να έχει εξασφαλίσει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, αλλά χρειάζεται και την κάλυψη των βασικών αναγκών του (βασικό εισόδημα και εκπαίδευση) για να μπορεί απερίσπαστος να διαθέτει χρόνο για τα κοινά.

1.2. Η προστασία των δικαιωμάτων

Όλα τα δικαιώματα του ατόμου, ανεξάρτητα από το είδος τους, προστατεύονται τόσο από την εθνική νομοθεσία (Σύνταγμα), όσο και από το Ευρωπαϊκό και Διεθνές Δίκαιο.

Συγκεκριμένα το Σύνταγμα της Ελλάδας κατοχυρώνει τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα του ατόμου. Τα δικαιώματα αυτά θεωρούνται από το σύνταγμα θεμελιώδη, γιατί όλοι οι νόμοι πρέπει να είναι σύμφωνοι με αυτά και απαράγραπτα, γιατί δεν μπορούν να καταργηθούν ή να περιοριστούν.

Αντίστοιχες διατάξεις περιλαμβάνει η νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων κατοχυρώνεται με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ο.Η.Ε.) και άλλες διεθνείς συμβάσεις που έχουν επικυρώσει τόσο η Ελλάδα όσο και τα περισσότερα κράτη του κόσμου. Γι' αυτό τα δικαιώματα του ανθρώπου θεωρούνται σήμερα οικουμενικά.

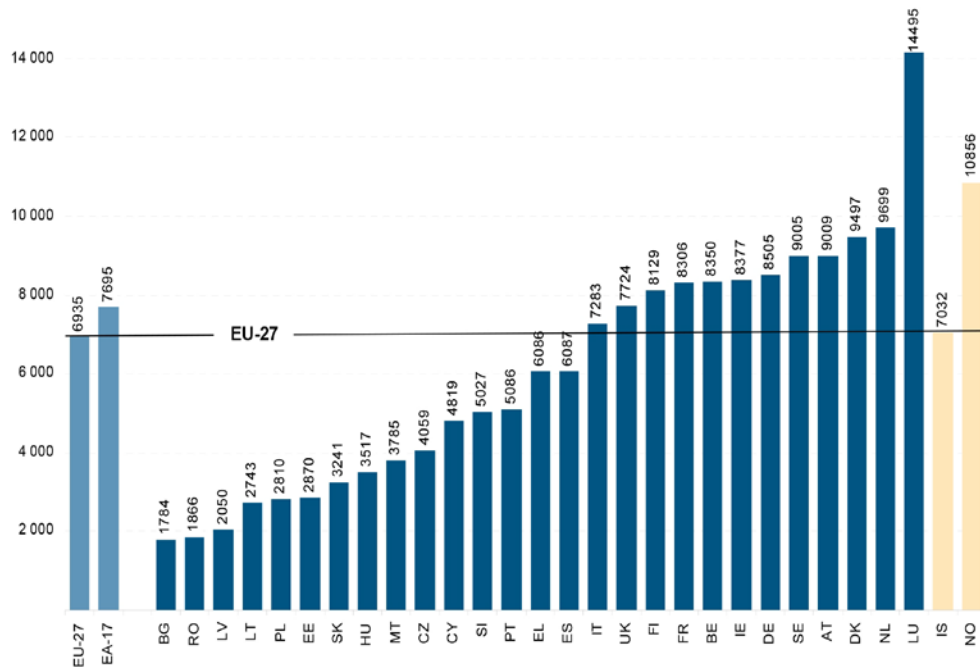
1.3. Η αδυναμία προστασίας των δικαιωμάτων

Οι συχνές παραβιάσεις των ποικίλων μορφών δικαιωμάτων μαρτυρούν την αδυναμία προστασίας αυτών από τους φορείς που επισήμως τα έχουν κατοχυρώσει και είναι επιφορτισμένοι με την υποχρέωση να τα προστατεύουν.

Ειδικά ως προς την προσβολή των κοινωνικών δικαιωμάτων, τα αίτια αναζητούνται στην αποδόμηση του κράτους πρόνοιας και των κεντρικά οργανωμένων κοινωνικών πολιτικών, στην αποδυνάμωση των «παραδοσιακών» συλλογικοτήτων που αναπτύσσουν «συμβατικές» μορφές πολιτικής και κοινωνικής δράση, στη γενικότερη επιδείνωση των συνθηκών ζωής και των δυνατοτήτων εργασίας εκπαίδευσης, συμμετοχής στον κοινωνικό βίο για μεγάλο μέρος του πληθυσμού και στην αφαίρεση πολιτικών αρμοδιοτήτων του εθνικού κράτους και μεταφορά αρμοδιοτήτων σε υπερεθνικούς και τοπικούς οργανισμούς απόφασης και φορείς δράσης

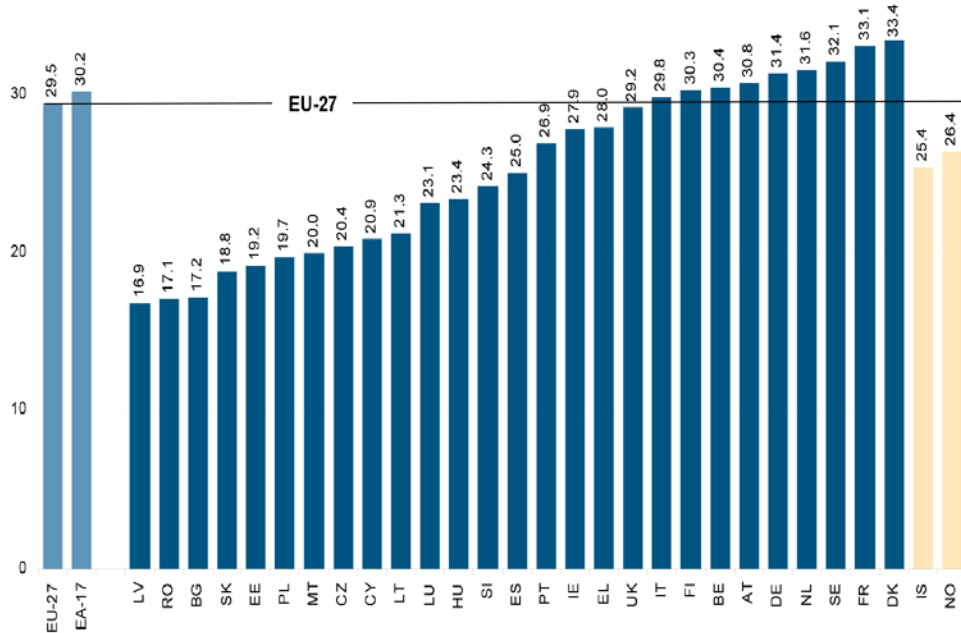
Για παράδειγμα, το γεγονός ότι σήμερα συζητείται το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού αποδεικνύει ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα δε γίνονται σεβαστά για κάποια άτομα και ομάδες του πληθυσμού. Σκοπός κάθε κοινωνίας είναι να αποκαταστήσει την ελεύθερη άσκησή τους. Το σημαντικότερο όμως μειονέκτημα είναι ότι στην προσπάθειά της να περιορίσει τον κοινωνικό αποκλεισμό ατόμων ή ομάδων αναπαράγει το πρόβλημα στιγματίζοντας τις ομάδες, στις οποίες απευθύνεται (καθώς το κοινωνικό πρόβλημα και οι πολιτικές που χρησιμοποιούνται είναι προϊόντα του ίδιου πολιτικο-οικονομικού συστήματος) (Παπαδοπούλου, Μπάγκαβος, Δημουλάς, Κριατσιώτη, 2004).

Διάγραμμα 2: *Expenditure on social protection in PPS per capita, 2009.*

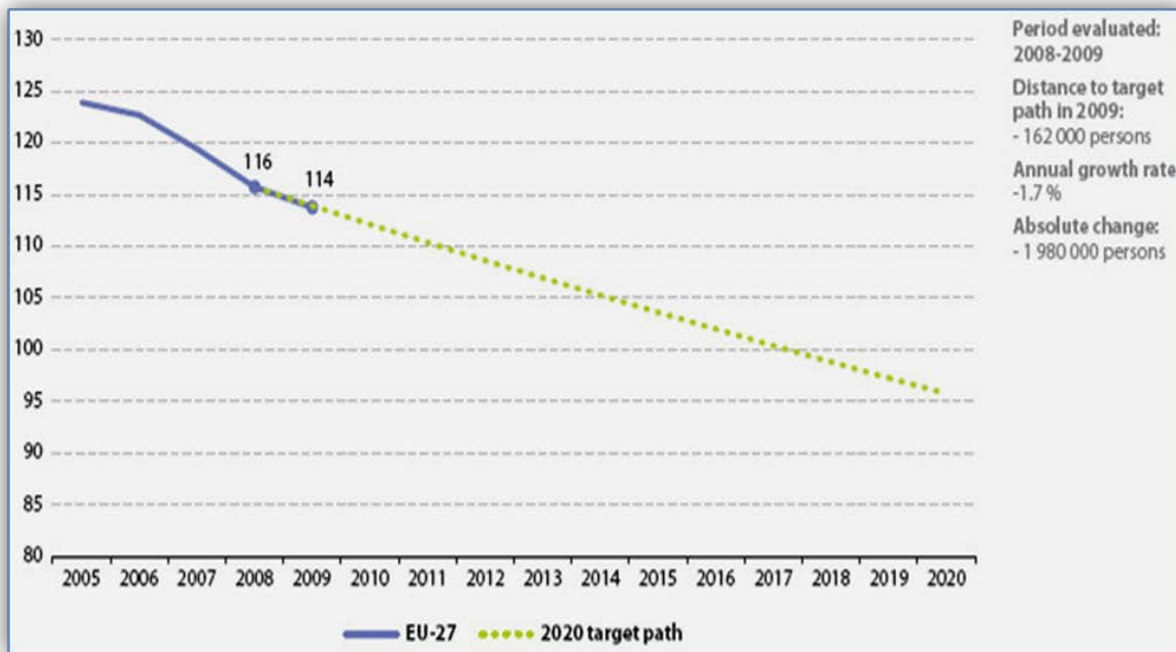
Source: Eurostat (online data code: [spr_exp_sum](#))

Διάγραμμα 3: *Expenditure on social protection as a percentage of GDP.*

Source: Eurostat (online data code: [spr_exp_sum](#))

Διάγραμμα 4: Πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό στην ΕΕ-27 (σε εκατομμύρια).

2. Η έννοια του όρου «Κράτος Πρόνοιας»

Ο όρος «κράτος πρόνοιας» έχει επικρατήσει διεθνώς στη μεταπολεμική περίοδο και αντιστοιχεί στη διεύρυνση της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Αποτελεί συγχρόνως αναφορά σε συγκεκριμένη ιστορική περίοδο της εξέλιξης του αστικού κράτους και ιδεολόγημα φορτισμένο με ιδέες και αξίες κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης. Ο όρος «κράτος της ευημερίας», ο οποίος χρησιμοποιείται συχνά για την απόδοση στα ελληνικά του αγγλικού «welfare state», εκφράζει περισσότερο την ηθική αυτή διάσταση που εμπεριέχει την υπόθεση ότι στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες είναι εφικτή η ευημερία όλων των πολιτών, για την επίτευξη της οποίας η κοινωνική λειτουργία του κράτους παίζει τον κεντρικό ρόλο.

Η διόγκωση του κρατικού μηχανισμού και η διεύρυνση στον κοινωνικό ιστό, με στόχο όχι μόνο την επιβολή κοινωνικής ειρήνης, αλλά

και τη ρύθμιση της κοινωνικής αναπαραγωγής, αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά του κράτους πρόνοιας, με δύο κυρίως σκέλη κρατικής παρέμβασης: α) ένα οικονομικό, στα πλαίσια της κεϋνσιανικής αντίληψης σχέσης κράτους-αγοράς και διαμόρφωσης οικονομικής πολιτικής, σύμφωνα με την οποία η κοινωνική πολιτική αποτελεί παράγοντα στήριξης της λειτουργίας της αγοράς και β) ένα κοινωνικό, με στόχο την αντιμετώπιση και ρύθμιση των επιπτώσεων της οικονομικής ανάπτυξης και την προώθηση της κοινωνικής συνοχής.

Ειδικότερα, όσον αφορά την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, το κράτος παρεμβαίνει με την αναδιανεμητική του πολιτική στα συστήματα φορολογίας και κοινωνικής ασφάλισης, με την άσκηση ελέγχου των προϊόντων και των προδιαγραφών ποιότητας. Ακόμα με επιδοτήσεις συγκεκριμένων υπηρεσιών και αγαθών (π.χ. κατοικίας προσιτής στα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα) και τέλος με την άμεση παροχή υπηρεσιών από το ίδιο το κράτος δωρεάν ή με μειωμένο κόστος (π.χ. εθνικό σύστημα υγείας).

Ο όρος λοιπόν «κράτος πρόνοιας» αναφέρεται στην ιστορικά καθορισμένη μορφή του αστικού κράτους στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, η οποία χαρακτηρίζεται από μεγάλη διεύρυνση της κοινωνικής του λειτουργίας, ιδιαίτερα στη σφαίρα της κοινωνικής αναπαραγωγής. Αναλαμβάνει την ευθύνη κάλυψης αναγκών απασχόλησης, υγείας, παιδείας, κατοικίας, κοινωνικής φροντίδας, προστασίας του περιβάλλοντος και ελεύθερου χρόνου για τον ενεργό και μη ενεργό πληθυσμό, αναπτύσσοντας το μηχανισμό του για την παροχή των ανάλογων υπηρεσιών ή για τη ρύθμιση της παροχής τους από τον ιδιωτικό - κερδοσκοπικό και μη- τομέα. Αποτελεί συγχρόνως ένα ιδεατό μοντέλο κράτους, βασισμένο στις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης και της σχεδιασμένης συλλογικής δράσης, με απώτερο στόχο την επίτευξη -

ποσοτικά και ποιοτικά- της ευημερίας των πολιτών του και την εξάλειψη, ή τουλάχιστον τη σημαντική μείωση, της κοινωνικής ανισότητας (Στασινοπούλου, 2006).

2.1. Περίοδοι και στάδια ανάπτυξης του Κράτους Πρόνοιας

Διακρίνουμε δύο μεγάλες περιόδους ανάπτυξης της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους, στη διάρκεια των οποίων το κράτος πρόνοιας, ως ιδέα και ως έμπρακτη εφαρμογή, διέρχεται διάφορα στάδια, από την αρχική διεύρυνση της κοινωνικής του λειτουργίας στην οργανωμένη ανάπτυξη και την κρίση.

α) Πρώτη Περίοδος (από το τέλος του 18ου αιώνα μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο)

Πρόκειται για την περίοδο της αρχικής διεύρυνσης της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους και της αποσπασματικής ανάπτυξης συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, υγείας, εκπαίδευσης και εργατικής κατοικίας, όπου κυριαρχεί το εργατικό ζήτημα.

β) Δεύτερη Περίοδος (από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι σήμερα).

Διακρίνουμε τα ακόλουθα επιμέρους τρία στάδια:

Πρώτο είναι το στάδιο της «χρυσής εποχής» (1944-1969) ή του «κλασσικού» κράτους πρόνοιας, το οποίο χαρακτηρίζεται από ευρεία αποδοχή του θεσμικού μοντέλου, ανάπτυξη οργανωμένων συστημάτων και μεθόδων κοινωνικού σχεδιασμού και μεγάλη διεύρυνση στους τομείς των προσωπικών υπηρεσιών (personal social services), του περιβάλλοντος και του ελεύθερου χρόνου. Στο στάδιο αυτό κυριαρχεί ο προβληματισμός για την ευρύτερη κοινωνική αναπαραγωγή.

Δεύτερο είναι το στάδιο κρίσης (από το τέλος της δεκαετίας του '60 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80), αμφισβήτησης και έντονης κριτικής στην ιδεολογία και την έμπρακτη εφαρμογή συστημάτων κράτους πρόνοιας. Στο στάδιο αυτό κυριαρχούν η νεοφιλελεύθερη επίθεση (που καταγγέλλει την κρίση του κράτους πρόνοιας και επιμένει στην ανάγκη συρρίκνωσής του με έμφαση στην ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών υπηρεσιών) και η κριτική από πλευράς μαρξισμού, φεμινισμού και αντιρατσιστικού αγώνα.

Και τελευταίο είναι το στάδιο του σύγχρονου «προνοιακού πλουραλισμού» (welfare pluralism), της αναδιάρθρωσης του μηχανισμού του κοινωνικού κράτους και της αναζήτησης νέων σχέσεων στην κάλυψη αναγκών με στόχο την οικοδόμηση μιας γνήσιας «Κοινωνίας της Φροντίδας» (Caring Society) (Στασινοπούλου, 2006).

2.2. Η οριοθέτηση της Κοινωνικής Πρόνοιας - Έννοια του Συστήματος Κοινωνικής Πρόνοιας

Η οριοθέτηση της κοινωνικής πρόνοιας προσεγγίζεται με βάση την υπαγωγή της στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικής ασφάλειας. Η κοινωνική ασφάλεια, θεσμός που εμπνέεται από το ιδανικό της ενεργητικής συμμετοχής κάθε ατόμου στον οικονομικό και κοινωνικό βίο, αντιστοιχεί σε ένα σύνολο μέτρων που προσανατολίζονται στην εξυπηρέτηση των ακόλουθων επιδιώξεων:

- Προστασία του πληθυσμού από καταστάσεις ανάγκης, οι οποίες δημιουργούνται λόγω της επέλευσης συγκεκριμένων κινδύνων που επιφέρουν την απώλεια ή τη μείωση των πηγών συντήρησης
- Εξασφάλιση ιατρικής και υγειονομικής κάλυψης
- Εγγύηση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης

Η λειτουργία της κοινωνικής ασφάλειας επιδιώκει την ευρύτερη προστασία του πληθυσμού μέσω τριών σχετικά αυτοτελών τεχνικών, οι οποίες αντιστοιχούν σε οργανωτικές μορφές εξυπηρέτησης συγκεκριμένων στόχων κοινωνικής προστασίας: α) Την τεχνική της κοινωνικής ασφάλισης, που προωθείται μέσω των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, β) Την τεχνική της κοινωνικής πρόνοιας, που προωθείται μέσω των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας και γ) Την τεχνική της προστασίας της υγείας, που προωθείται μέσω των συστημάτων της υγείας.

Ειδικότερα, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας αντιστοιχεί στο σύνολο των μέτρων που ρυθμίζουν τη χορήγηση εισοδηματικών παροχών, παροχών σε είδος και κοινωνικών υπηρεσιών μέσω ειδικών φορέων (προνοιακοί φορείς) σε άτομα που βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης και αδυνατούν να την καλύψουν με τα δικά τους μέσα. Πρόκειται επίσης για ένα ιδιαίτερο σύστημα κοινωνικής προστασίας, το οποίο δεν επιδιώκει την αναπλήρωση της απώλειας ή της μείωσης εισοδημάτων από την παραγωγική διαδικασία αλλά κατευθύνεται στην αντιμετώπιση καταστάσεων ανάγκης.

Το κύριο χαρακτηριστικό των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας είναι η εφαρμογή κριτηρίων επιλεκτικότητας/«targeting», που εξαρτούν τη χορήγηση παροχών και υπηρεσιών από τους διαθέσιμους πόρους των ενδιαφερομένων. Με βάση την προσέγγιση αυτή, τυποποιούνται τρεις βασικές κατηγορίες προνοιακών πολιτικών. Αυτές είναι: α) πολιτικές που απευθύνονται σε άπορα άτομα ή σε άτομα που δεν διαθέτουν τους ίδιους πόρους σε σχέση με άλλες ομάδες του πληθυσμού, β) πολιτικές που χορηγούν επιδοματικές παροχές και πολιτικές που παρέχουν υπηρεσίες και γ) πολιτικές που καλύπτουν κάθε άτομο σε κατάσταση ανάγκης ή συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού.

Κατά κανόνα τα προνοιακά συστήματα απευθύνονται σε άτομα που αδυνατούν να ενταχθούν στην αγορά εργασίας και επομένως να

εξασφαλίσουν κάλυψη μέσω της τεχνικής της κοινωνικής ασφάλισης. Οι κύριοι προσανατολισμοί των προνοιακών συστημάτων είναι: α) η εξασφάλιση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης για κάθε άτομο που βρίσκεται σε κατάσταση ανάγκης (πρωτογενής λειτουργία) μέσω της χορήγησης χρηματικών παροχών (επιδομάτων), που αποβλέπουν ακριβώς στην κάλυψη των βασικών αναγκών διαβίωσης και β) η ένταξη των ενδιαφερομένων στον οικονομικό και κοινωνικό ιστό (δευτερογενής λειτουργία) μέσω της ανάπτυξης ενός ιδιαίτερα σύνθετου πλέγματος παροχών και υπηρεσιών που περιλαμβάνει τόσο παραδοσιακές χρηματικές παροχές, παροχές σε είδος και προσωπικές κοινωνικές υπηρεσίες όσο και υπηρεσίες επιμόρφωσης, συμβουλευτικής, επαγγελματικής κατάρτισης και προώθησης στην απασχόληση.

2.3. Ο τομέας των κοινωνικών υπηρεσιών

Ο τομέας των κοινωνικών υπηρεσιών αποτελεί ένα ιδιαίτερο πεδίο ενεργοποίησης του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας και ανήκει στο ευρύτερο πλαίσιο του θεσμού της κοινωνικής ασφάλειας. Αναφέρεται στο σύνολο των οργανωμένων δραστηριοτήτων δημόσιων, ιδιωτικών και εθελοντικών φορέων, οι οποίοι επιδιώκουν τη διατήρηση, τη βελτίωση ή την αποκατάσταση της ικανότητας ατόμων ή ομάδων να ανταποκρίνονται στις ανάγκες διαβίωσης και κοινωνικής συμμετοχής.

Οι προσωπικές κοινωνικές υπηρεσίες αποτελούν το «σκληρό πυρήνα» των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας, καθώς κατά κανόνα προσανατολίζονται στην εξυπηρέτηση ιδιαίτερα σύνθετων αναγκών που δεν μπορούν να καλυφθούν μέσω της χορήγησης χρηματικών παροχών ή παροχών σε είδος. Συνθέτουν έτσι τον τρίτο πυλώνα του συστήματος πρόνοιας που λειτουργεί σχετικά αυτόνομα σε σχέση με το πρώτο (χορήγηση χρηματικών παροχών) και το δεύτερο πυλώνα (χορήγηση παροχών σε είδος) (Αμίτσης, 2001).

Οι προσωπικές κοινωνικές υπηρεσίες έχουν το στοιχείο του «προσωπικού» γιατί αφορούν κύρια την παροχή εξατομικευμένης φροντίδας, μέσα από την εδραίωση ιδιαίτερης σχέσης που εκφράζει και στηρίζει την προσφορά και την αποδοχή της. Στο ευρύ φάσμα τους εντάσσονται υπηρεσίες που αφορούν την παιδική μέριμνα και προστασία, την τρίτη ηλικία, την οικογένεια και τα άτομα με ειδικές ανάγκες, καθώς και υπηρεσίες που στοχεύουν στην ανάπτυξη και διάχυση της πληροφόρησης και της συμβουλευτικής.

Συνήθως, όταν αναφερόμαστε στο «έκτο σύστημα» (όπως συχνά αποκαλείται) των κοινωνικών υπηρεσιών, το καθορίζουμε σύμφωνα με τους χρήστες, οι οποίοι είναι άτομα και ομάδες που αντιμετωπίζουν προβλήματα κοινωνικής ένταξης, υγείας, ψυχικής υγείας, κλπ., και βρίσκονται σε ιδιαίτερα ευπαθή κατάσταση. Τα άτομα και οι ομάδες που κάνουν χρήση των υπηρεσιών αυτών έχουν χαμηλό εισόδημα, έλλειψη ευκαιριών και μειονεκτική θέση μέσα στο κοινωνικό σύνολο, κάτι το οποίο εγκυμονεί κινδύνους στιγματισμού, περιθωριοποίησης και έντασης των ανισοτήτων.

Η πολυμορφία που τις χαρακτηρίζει καθώς και το μεγάλο εύρος των αναγκών που καλούνται να καλύψουν έχουν συμβάλει στην καθυστέρηση της συγκρότησης κατευθυντήριων αρχών οργάνωσης και διοίκησης (Γετίμης & Γράβαρης, 1993).

2.4. Το Κράτος Πρόνοιας ως νέος τρόπος παρέμβασης σε θέματα αναδιανομής εισοδήματος

Η περίοδος ιδιαίτερα με τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο χαρακτηρίζεται από το υψηλό ποσοστό δημοσίων δαπανών και ιδιαίτερα των κοινωνικών δαπανών και από την ενεργό παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και την κοινωνία γενικότερα.

Η καθιέρωση του όρου «κράτος-πρόνοιας», εκφράζει και μία συγκεκριμένη αντίληψη για το κράτος-πρόνοιας, το καθιστά υπεύθυνο για την κάλυψη των βασικών ανθρώπινων αναγκών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Ο ρόλος του δεν είναι πλέον μόνο διορθωτικός των ανισοροπιών και των ανισοτήτων που προκαλεί η αγορά, αλλά διευρύνεται. Έτσι ο ρόλος του κράτους την περίοδο αυτή εντοπίζεται κυρίως στον αναπαραγωγικό τομέα της οικονομίας χωρίς να είναι αμελητέας σημασίας ο ρόλος του στον παραγωγικό τομέα της οικονομίας.

Το γεγονός ότι ο ορισμός του κράτους-πρόνοιας δεν είναι συγκεκριμένος και διαφέρει όχι μόνο από ερευνητή σε ερευνητή αλλά και από χώρα σε χώρα.

Έτσι η ταύτιση του κεϋνσιανού κράτους με το κράτος-πρόνοιας, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, σημαίνει ότι ο ρόλος του κράτους-πρόνοιας είναι απλά ρυθμιστικός και λειτουργεί ως μηχανισμός πρόληψης των οικονομικών κρίσεων και ιδιαίτερα των κρίσεων υποκατανάλωσης. Ειδικότερα, το κράτος-πρόνοιας αποτελεί για την κεϋνσιανή θεωρία ένα σταθεροποιητικό παράγοντα ο οποίος θα οδηγούσε στην αναγέννηση των δυνάμεων της οικονομικής ανάπτυξης και θα εμπόδιζε την οικονομική υποβάθμιση.

Οι μαρξιστικές αντιλήψεις περί κράτους-πρόνοιας, επισημαίνουν την ταξική του φύση και τον ρόλο του στην αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Σύμφωνα με αυτές το κράτος-πρόνοιας αναλαμβάνει να προσφέρει σε σημαντικό βαθμό υπηρεσίες (π.χ. υγεία, εκπαίδευση, πολιτισμός) που συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και να απαλλάξει το κεφάλαιο από το οικονομικό κόστος αυτών των υπηρεσιών. Το κράτος και ειδικότερα το κράτος-πρόνοιας έχει ως στόχο την απαξίωση του κεφαλαίου. Με αυτή την έννοια το κράτος-πρόνοιας αποτελεί μέσο δομικής ρύθμισης του καπιταλιστικού συστήματος. Ο ρυθμιστικός

χαρακτήρας του κράτους-πρόνοιας ως συστατικό στοιχείο ενός καθεστώτος συσσώρευσης (στην συγκεκριμένη περίπτωση του φορντικού καθεστώτος συσσώρευσης) αναλύεται και από τους εκπροσώπους της σχολής της “Ρύθμισης” (Ecole de regulation).

Το κράτος πρόνοιας, σύμφωνα με τον O’Connor, έχει ως στόχο την επίτευξη της δεύτερης λειτουργίας του κράτους, δηλαδή της νομιμοποίησης. Στα ίδια πλαίσια, αυτά της διαδικασίας της νομιμοποίησης, εντάσσεται και ο Habermas (1978). Κατά συνέπεια η κρίση του κράτους-πρόνοιας είναι ταυτόχρονα κρίση δημοσιονομική αλλά και κρίση νομιμοποίησης.

Η πλειοψηφία των απόψεων που έχουν διατυπωθεί για το κράτος-πρόνοιας, θεωρεί ότι αυτό ορίζεται από την σχέση παροχές-αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος.

Μία άλλη θεώρηση του κράτους πρόνοιας, προκύπτει από το διπολικό σχήμα, ανθρωπιστικές αξίες και οικονομική αποτελεσματικότητα, πρεσβεύοντας ως απαραίτητη την προώθηση των πρώτων για την επίτευξη της δεύτερης (Μαλούτας και Οικονόμου 1988).

Αναφερόμενοι στον τρόπο με τον οποίο η οικονομική θεωρία αναλύει και ορίζει το κράτος-πρόνοιας θα πρέπει να διακρίνουμε τις νεοκλασικές-νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις και κεϋνσιανές αντιλήψεις από τις μαρξιστικές αντιλήψεις. Σύμφωνα με την νεοκλασική και κεϋνσιανή θεωρία το κράτος-πρόνοιας αποτελεί έναν ουδέτερο μηχανισμό ο οποίος βρίσκεται έξω από την οικονομία και επεμβαίνει σε αυτή. Για μεν την νεοκλασική θεωρία η επέμβαση αυτή του κράτους στις σημερινές συνθήκες είναι επιζήμια για την καλή λειτουργία της αγοράς. Για δε τη κεϋνσιανή θεωρία η επέμβαση αυτή του κράτους είναι απολύτως αναγκαία για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος. Ως εκ τούτου το κράτος-πρόνοιας δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα έντονα παρεμβατικό κράτος. Για τη μαρξιστική θεωρία το κράτος

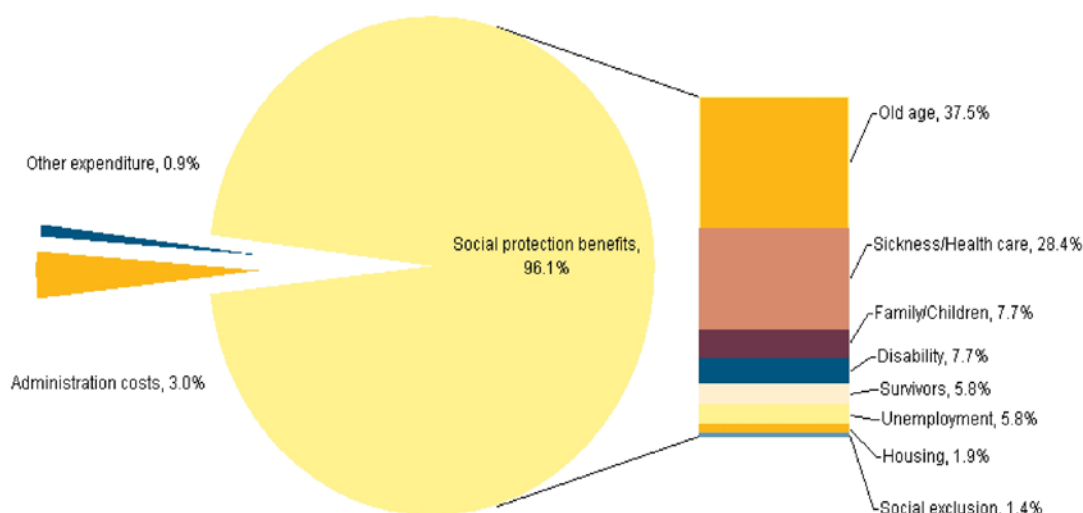
πρόνοιας είναι ένας ταξικός μηχανισμός, ο οποίος έχει ως σκοπό τη συντήρηση και διαχείριση της εργατικής δύναμης, ως μέσου αναπαραγωγής του καπιταλιστικού σχηματισμού, διατηρώντας παράλληλα την κυρίαρχη ιδεολογία της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από άνθρωπο.

Το κοινό χαρακτηριστικό όλων των θεωρητικών αντιλήψεων είναι ότι, το κράτος-πρόνοιας ταυτίζεται με ένα γενικευμένο σύστημα παροχών, το οποίο χρηματοδοτείται από τις δημόσιες δαπάνες. Παρατηρείται λοιπόν, ταύτιση της έννοιας του κράτους-πρόνοιας, τόσο από την νεοκλασική όσο και από την κεϋνσιανή θεωρία, με την έννοια των δημοσίων δαπανών. Αυτό προκύπτει από την αδυναμία των προαναφερόμενων θεωριών που αναλύουν το κράτος, μόνο ως οικονομικό υποκείμενο. Το κράτος-πρόνοιας, ως μία ιδιαίτερη μορφή του κράτους, που επικράτησε σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο, είναι ένα οικονομικό υποκείμενο. Οποιαδήποτε ανάλυση της κρίσης του, δεν μπορεί παρά να αναζητήσει τα αίτια της σε καθαρά οικονομικούς παράγοντες. Η αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα του κράτους-πρόνοιας εκτιμούνται και εκφράζονται σε «καθαρά» οικονομικά μεγέθη. Όμως οι δημόσιες δαπάνες δεν είναι τίποτε άλλο από την μορφή έκφρασης του κράτους-πρόνοιας. Κατά συνέπεια, το κράτος-πρόνοιας, ως αφηρημένη έννοια, συγκεκριμενοποιείται μέσα από κάποια άλλη κατηγορία, αυτή των δημοσίων δαπανών. Έτσι, από αναλυτική άποψη αποδεικνύεται λαθεμένη η ταύτιση του κράτους-πρόνοιας με την μορφή έκφρασής του. Η παρατήρηση αυτή σημαίνει, ότι από αναλυτική και μεθοδολογική άποψη, το κράτος-πρόνοιας ταυτίζεται με το περιεχόμενό του.

Όμως, το κράτος-πρόνοιας δεν αποτελεί μόνο οικονομικό, αλλά κοινωνικό και πολιτικό υποκείμενο. Η ανάλυση του κράτους πρόνοιας καθιστά από μεθοδολογική άποψη, αδύνατο τον διαχωρισμό σε οικονομική, φιλοσοφική κοινωνική ή και πολιτική έννοια.

Το κράτος πρόνοιας εκφράζει ένα συγκεκριμένο τρόπο παρέμβασης με σκοπό την αντιμετώπιση των λεγόμενων κοινωνικών κινδύνων, που συνδέονται άμεσα με τη διαδικασία αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Θέματα όπως η ασθένεια, η αναπηρία, το γήρας, η ανεργία, η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός όταν επέλθουν προκαλούν απώλεια εισοδήματος και περιθωριοποιούν το άτομο. Η παρέμβαση του κράτους- πρόνοιας εκφράζει το συλλογικό τρόπο αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων στηριζόμενο κυρίως στην αλληλεγγύη των ατόμων.

Διάγραμμα 5: *Structure of social protection expenditure in EU-27, 2009.*

Note: Social protection benefits are classified within ESSPROS by function, i.e. according to the primary purpose for which each benefit is provided and the main risk which it is aimed to offset.

Source: Eurostat (online data code: [spr_exp_sum](#))

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: Καλή Κοινωνία και Ευρωπαϊκή Ένωση

Η ευρωπαϊκή Ένωση έχοντας ως βάση το κράτος δικαίου λαβαίνει αποφάσεις σχετικά με ενέργειες που συντείνουν στη διαμόρφωση της έννοιας του καλής κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό αναφέρονται οι βασικές Συνθήκες τις Ευρωπαϊκής Ένωσης, που σηματοδοτούν παράλληλα τη μετάβαση από την ευρωπαϊκή ενότητα στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

1. Συνθήκες

Θεμέλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι το κράτος δικαίου. Αυτό σημαίνει ότι όλες οι ενέργειες της ΕΕ βασίζονται στις Συνθήκες⁵, τις οποίες όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης ενέκριναν εκούσια και δημοκρατικά. Για παράδειγμα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν μπορεί να προτείνει νομοθετικές ρυθμίσεις σε έναν τομέα πολιτικής που δεν αναφέρεται στις Συνθήκες. Με βάση τις Συνθήκες, τα θεσμικά όργανα της ΕΕ μπορούν να εκδίδουν νομοθετικές πράξεις, τις οποίες στη συνέχεια εφαρμόζουν τα κράτη μέλη.

Οι Συνθήκες είναι δεσμευτικές συμφωνίες μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ. Ορίζουν τους στόχους της ΕΕ, τους κανόνες που διέπουν τα θεσμικά της όργανα, τον τρόπο λήψης των αποφάσεων και τη σχέση της ΕΕ με τα κράτη μέλη της. Ενίοτε, οι Συνθήκες τροποποιούνται, ώστε η ΕΕ να γίνεται πιο αποτελεσματική και διαφανής, να προετοιμάζεται καλύτερα για τα νέα κράτη μέλη και να εισάγει νέες μορφές συνεργασίας, όπως η καθιέρωση του κοινού νομίσματος.

2. Η συνθήκη της Ρώμης

Στις 25 Μαρτίου 1957 υπογράφηκε η Συνθήκη της Ρώμης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ), η οποία τέθηκε

⁵ Ηλεκτρονική πηγή: http://europa.eu/about-eu/basic-information/decision-making/treaties/index_el.htm

σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 1958. Οι κυριότερες αλλαγές που περιλαμβάνονται σε αυτή αφορούσαν την επέκταση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ώστε να συμπεριλαμβάνει και γενική οικονομική συνεργασία. Η συνθήκη αυτή συνενώνει τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία και τις χώρες της Μπενελούξ σε μια Κοινότητα που έχει ως αποστολή την ολοκλήρωση, μέσω της προώθησης των εμπορικών συναλλαγών, με στόχο την οικονομική ανάπτυξη. Μετά τη συνθήκη του Μάαστριχτ, η ΕΟΚ μετονομάστηκε σε Ευρωπαϊκή Κοινότητα, εκφράζοντας τη βούληση των κρατών μελών να επεκτείνουν τις κοινοτικές αρμοδιότητες σε μη οικονομικούς τομείς.

2.1. Στόχοι

Με την ίδρυση της ΕΟΚ και τη δημιουργία της κοινής αγοράς, επιδιώκονται δύο στόχοι. Ο πρώτος συνίσταται στο μετασχηματισμό των οικονομικών όρων των συναλλαγών και της παραγωγής στο έδαφος της Κοινότητας. Ο δεύτερος, που έχει περισσότερο πολιτικό χαρακτήρα, αφορά τη συμβολή της ΕΟΚ στη λειτουργική δόμηση της πολιτικής Ευρώπης και αποτελεί ένα καθοριστικό βήμα προς την πληρέστερη ενοποίηση της Ευρώπης.

Στο προοίμιο της συνθήκης, οι υπογράφοντες δηλώνουν αποφασισμένοι να θέσουν τις βάσεις μια διαρκώς στενότερη ένωση των ευρωπαϊκών λαών και να εξασφαλίσουν, με κοινή δράση, την οικονομική και κοινωνική πρόοδο των λαών τους καταργώντας τους φραγμούς που διαιρούν την Ευρώπη. Αυτά θα επιδιωχθεί μέσα από μια σειρά από ενέργειες:

- θέτοντας ως κύριο στόχο των προσπαθειών τους τη σταθερή βελτίωση των όρων διαβίωσης και απασχόλησης των λαών τους·
- αναγνωρίζοντας ότι η εξάλειψη των υφισταμένων εμποδίων απαιτεί συντονισμένη δράση για να εξασφαλιστεί σταθερότητα στην επέκταση της

οικονομίας, ισορροπία στις συναλλαγές, καθώς και συνθήκες θεμιτού ανταγωνισμού·

- μεριμνώντας να ενισχύσουν την ενότητα των οικονομιών τους και να προωθήσουν την αρμονική τους ανάπτυξη, μειώνοντας τις υφιστάμενες ανισότητες μεταξύ των διαφόρων περιοχών και την καθυστέρηση των λιγότερο ευνοημένων·

- επιθυμώντας να συμβάλουν, ασκώντας κοινή εμπορική πολιτική, στην προοδευτική κατάργηση των περιορισμών στις διεθνείς συναλλαγές·

- προτιθέμενοι να εδραιώσουν την αλληλεγγύη που συνδέει την Ευρώπη με τις υπερπόντιες χώρες, και επιθυμώντας να εξασφαλίσουν την αύξηση της ευημερίας τους, σύμφωνα με τις αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών·

- αποφασισμένοι να εδραιώσουν, με τη συνένωση των οικονομικών τους δυνάμεων, τη διαφύλαξη της ειρήνης και της ελευθερίας και καλώντας τους άλλους λαούς της Ευρώπης που συμμερίζονται τα ιδεώδη τους να συμμετάσχουν στην προσπάθειά τους».

2.2. Η συμβολή της Συνθήκης

Η συνθήκη ΕΟΚ προβλέπει τη δημιουργία κοινής αγοράς και τελωνειακής ένωσης, καθώς και την εφαρμογή κοινών πολιτικών. Τα άρθρα 2 και 3 της συνθήκης αφορούν τα τρία αυτά θέματα. Ορίζουν ότι πρωταρχική αποστολή της Κοινότητας είναι η δημιουργία κοινής αγοράς και εκθέτουν λεπτομερώς τις δράσεις που πρέπει να αναλάβει η τελευταία για να ανταποκριθεί στην αποστολή της.

Οι προθέσεις των κρατών μελών που υπέγραψαν τη συνθήκη μετουσιώθηκαν σε πράξη με τη δημιουργία της κοινής αγοράς και της τελωνειακής ένωσης, καθώς και με την ανάπτυξη κοινών πολιτικών.

2.3. Η δημιουργία κοινής αγοράς

Η Κοινότητα έχει ως αποστολή, με τη δημιουργία κοινής αγοράς, να προάγει την αρμονική ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων στο σύνολο της Κοινότητας, τη σταθερή και διαρκή ανάπτυξη, την αυξημένη σταθερότητα, την ταχεία άνοδο του βιοτικού επιπέδου και τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των κρατών μελών της.

Η κοινή αγορά βασίζεται στην αρχή του ελεύθερου ανταγωνισμού και απαγορεύει τις συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, καθώς και τις κρατικές ενισχύσεις που είναι πιθανόν να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών

Η κοινή αγορά βασίζεται στις γνωστές «τέσσερις ελευθερίες»: ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των υπηρεσιών, των εμπορευμάτων και των κεφαλαίων.

Και οι υπερπόντιες χώρες και εδάφη συνδέονται με την κοινή αγορά όπως και με την τελωνειακή ένωση με στόχο την αύξηση των συναλλαγών και την από κοινού προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

2.4. Η χάραξη κοινών πολιτικών

Βασικά θέματα που τίγονται την πρώτη περίοδο με τη Συνθήκη της Ρώμης είναι η ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων χωρίς τον κίνδυνο απώλειας της κοινωνικής τους ασφάλισης, η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών στην εργασία και η ισότητα και η ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών ως προς την πρόσβαση σε επαγγελματική εκπαίδευση, επαγγελματική εξέλιξη και κοινωνική ασφάλισης (Πέτρου 2012).

Είναι, επίσης, δυνατή η χάραξη και άλλων πολιτικών, ανάλογα με τις ανάγκες, όπως προβλέπεται στο άρθρο 235 το οποίο ορίζει ότι: «Αν

ενέργεια της Κοινότητας θεωρείται αναγκαία για την πραγματοποίηση ενός από τους στόχους της στο πλαίσιο της λειτουργίας της κοινής αγοράς και δεν προβλέπονται από την παρούσα συνθήκη οι προς το σκοπό αυτόν απαιτούμενες εξουσίες, το Συμβούλιο, κατόπιν προτάσεως της Επιτροπής και ύστερα από διαβουλεύσεις με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, θεσπίζει ομοφώνως τις κατάλληλες διατάξεις».

Μετά τη διάσκεψη κορυφής των Παρισίων, τον Οκτώβριο του 1972, η Κοινότητα, ενεργώντας βάσει αυτού του άρθρου, ανέπτυξε δράσεις στους τομείς της πολιτικής περιβάλλοντος, της περιφερειακής πολιτικής, της κοινωνικής πολιτικής και της βιομηχανικής πολιτικής.

Η ανάπτυξη αυτών των πολιτικών συνοδεύτηκε από τη σύσταση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου, στόχος του οποίου είναι η βελτίωση των δυνατοτήτων απασχόλησης των εργαζομένων και η ανύψωση του βιοτικού τους επιπέδου, καθώς και από την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων η οποία έχει ως αποστολή να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη της Κοινότητας με τη δημιουργία νέων πόρων.

Αμέσως μετά τις συνέπειες της πρώτης πετρελαϊκής κρίσης (αρχές της δεκαετίας του 1970) η Κοινότητα κατάρτισε το πρώτο πρόγραμμα κοινοτικής δράσης σε σχέση με την εναρμόνιση σε ζητήματα ασφάλειας λόγω διαρθρωτικών αλλαγών της εργασίας σε θιγόμενους τομείς εκείνης της περιόδου π.χ. προστασία εργαζομένων λόγω μεταβίβασης, συγχώνευσης επιχειρήσεων, λόγω αφερεγγυότητας του εργοδότη κλπ.

Το ΕΚΤ αποκτά τη δεκαετία του 1970 ένα σαφή ρόλο και σχετικά μεγαλύτερη αυτονομία προωθώντας τις ίσες ευκαιρίες απασχόλησης και την επαγγελματική και γεωγραφική κινητικότητα, μέσα από την διαρκή εξέλιξή του (Πέτρου 2012).

3. Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη

Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (ΕΕΠ) Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη υπεγράφη στις 17 Φεβρουαρίου 1986 (Λουξεμβούργο) / 28 Φεβρουαρίου 1986 (Χάγη) και τέθηκε σε ισχύ την 1 Ιουλίου 1987. Συνιστά την πρώτη ουσιαστική μεταρρύθμιση της συνθήκης και αναθεωρεί τη συνθήκη της Ρώμης για να προωθήσει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και να υλοποιήσει την εσωτερική αγορά. Τροποποιεί τους κανόνες λειτουργίας των ευρωπαϊκών οργάνων διευρύνοντας τις περιπτώσεις ψηφοφορίας με ειδική πλειοψηφία στο Συμβούλιο, ενισχύει τον ρόλο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (διαδικασία συνεργασίας) και διευρύνει τις κοινοτικές αρμοδιότητες, ιδίως στους τομείς της έρευνας και της ανάπτυξης, του περιβάλλοντος και της κοινής εξωτερικής πολιτικής. Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη Θέτει, επίσης, το 1992 ως χρονικό όριο για την εγκαθίδρυση της εσωτερικής αγοράς.

3.1. Στόχοι

Ο πρώτος στόχος της ΕΕΠ είναι η προώθηση της διαδικασίας της ευρωπαϊκής οικοδόμησης για να ολοκληρωθεί η ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς. Ωστόσο, ο στόχος αυτός ήταν δύσκολα πραγματοποιήσιμος με βάση τις υφιστάμενες συνθήκες, ιδίως λόγω της διαδικασίας λήψης αποφάσεων εντός του Συμβουλίου όπου απαιτούνταν η προσφυγή στην ομοφωνία για την εναρμόνιση των νομοθεσιών.

Για το λόγο αυτό η διακυβερνητική διάσκεψη που κατέληξε στην ΕΕΠ είχε διπλή εντολή. Ήταν απαραίτητο να συναφθεί, αφενός, συνθήκη στον τομέα της κοινής εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας, και, αφετέρου, πράξη για την τροποποίηση της Συνθήκης ΕΟΚ, ιδίως σε επίπεδο των διαδικασιών λήψης αποφάσεων εντός του Συμβουλίου, των εξουσιών της Επιτροπής, των εξουσιών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της επέκτασης των αρμοδιοτήτων των Κοινοτήτων.

3.2. Συνεισφορά της Συνθήκης- Θεσμικές τροποποιήσεις

Για να διευκολυνθεί η ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς, η Πράξη προβλέπει αύξηση του αριθμού των περιπτώσεων όπου το Συμβούλιο αποφασίζει με ειδική πλειοψηφία αντί της ομοφωνίας. Η ομοφωνία απαιτείται μόνο για τα μέτρα σχετικά με τη φορολογία, την ελεύθερη κυκλοφορία των ατόμων και τα δικαιώματα και συμφέροντα των μισθωτών.

Η ΕΕΠ θεσπίζει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο που επισημοποιεί τις διασκέψεις ή τις συνόδους κορυφής των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων. Ωστόσο, οι αρμοδιότητες του οργάνου αυτού δεν είναι καθορισμένες.

Οι εξουσίες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ενισχύθηκαν διότι απαιτείται η σύμφωνη γνώμη του για τη σύναψη συμφωνίας σύνδεσης. Επιπλέον, η Πράξη θεσπίζει τη διαδικασία συνεργασίας που ενισχύει τη θέση του Κοινοβουλίου στο διοργανικό διάλογο. Ωστόσο, το πεδίο εφαρμογής της διαδικασίας αυτής παραμένει περιορισμένο.

4. Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης

Μετά την ΕΕΠ δίνεται έμφαση στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη ο οποίος αναφέρεται ρητά σε θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες των ατόμων.

Με την ονομασία φέρεται διεθνής συνθήκη Εργατικού δικαίου που συνομολογήθηκε από κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και υπογράφηκε στο Τορίνο το 1961 και που αναθεωρήθηκε το 1996.

Η συνθήκη αυτή παρείχε εξ αρχής τη δυνατότητα ακόμα και της μερικής επικύρωσης από τα κράτη μέλη. Πρώτα ευρωπαϊκά κράτη που

επικύρωσαν την εν λόγω συνθήκη ήταν η Αυστρία, Γαλλία, Δανία, Δυτική Γερμανία, Ελλάδα, Μεγάλη Βρετανία, Ιρλανδία, Ισλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Κύπρος, Ολλανδία και Σουηδία. Η Ελλάδα επικύρωσε τη συνθήκη το 1984 με τον Νόμο 1426/1984 (το ίδιο έτος).

Γενικά ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης αποτελεί την πλέον σύγχρονη έκφραση των γενικών αρχών του Εργατικού Δικαίου. Συγκεκριμένα συμπληρώνοντας τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ καθώς και τη Σύμβαση της Ρώμης (1950), καθιερώνει 19 αρχές που στην ουσία αποτελούν την απαρχή του ευρωπαϊκού εργατικού δικαίου" με έμφαση στο δικαίωμα της εργασίας, της συνδικαλιστικής ελευθερίας, των συλλογικών διαπραγματεύσεων, της κοινωνικής ασφάλειας κ.ά.

Κατ' εφαρμογή της παραπάνω συνθήκης ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων που παρακολουθεί τις ετήσιες αναφορές - εκθέσεις των κρατών μελών στην ευρύτερη εφαρμογή της, εξετάζοντας παράλληλα σχετικές καταγγελίες.

5. Κοινοτικός χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων

Ο κοινοτικός χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων εγκρίθηκε το 1989, από όλα τα κράτη μέλη πλην του Ηνωμένου Βασιλείου. Οι στόχοι του χάρτη ενσωματώθηκαν στη συνθήκη του Άμστερνταμ κατά την ένταξη των διατάξεων του κοινωνικού πρωτοκόλλου του Μάαστριχτ στη συνθήκη. Η συνθήκη της Λισαβόνας κάνει αναφορά σε αυτόν στον τίτλο X περί κοινωνικής πολιτικής (άρθρο 151 της συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Η συνθήκη αναγνωρίζει επίσης τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης, ο οποίος υπογράφηκε το 1961 στο Τορίνο.

Ο χάρτης θεωρήθηκε ως πολιτικό μέσο το οποίο περιλαμβάνει «ηθικές υποχρεώσεις» που αποσκοπούν στην εξασφάλιση του σεβασμού ορισμένων κοινωνικών δικαιωμάτων στα κράτη. Τα δικαιώματα αυτά αφορούν κυρίως την αγορά εργασίας, την επαγγελματική κατάρτιση, την κοινωνική προστασία, τις ίσες ευκαιρίες, την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία.

Ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των εργαζομένων που αποτελεί την πρώτη γραπτή αποτύπωση 12 βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων που είναι τα ακόλουθα: α) το δικαίωμα ελεύθερης διακίνησης και ίσης μεταχείρισης των εργαζομένων, β) το δικαίωμα απασχόλησης με δίκαια και προσήκουσα αμοιβή, γ) το δικαίωμα για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης κα εργασίας, δ) το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση και φροντίδα, ε) το δικαίωμα στην επαγγελματική κατάρτιση και εκπαίδευση, στ) το δικαίωμα στην ελευθερία του συνεταιρίζεστε, ζ) την αυτονομία των συλλογικών διαπραγματεύσεων, η) το δικαίωμα απεργίας, θ) το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, ι) ο δικαίωμα των εργαζομένων στην πληροφόρηση, τη διαβούλευση και τη συμμετοχή, κ) το δικαίωμα της υγείας και ασφάλειας στους χώρους εργασίας και λ) Το δικαίωμα προστασίας παιδιών, εφήβων, ηλικιωμένων και αναπήρων στην ενσωμάτωσή τους στην αγορά εργασίας (Πέτρου 2012).

Περιλαμβάνει επίσης ρητό αίτημα προς την Επιτροπή να αναλάβει πρωτοβουλίες με στόχο τη μεταφορά του περιεχομένου του χάρτη στις νομοθετικές πράξεις. Τον χάρτη ακολούθησαν προγράμματα δράσης και συγκεκριμένες νομοθετικές προτάσεις.

Ο χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που εγκρίθηκε στη Νίκαια στις 7 Δεκεμβρίου 2000 και εντάχθηκε στη συνθήκη της Λισαβόνας, περιλαμβάνει τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στον χάρτη.

6. Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση-Συνθήκη του Μάαστριχτ

Η συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) (συνθήκη του Maastricht) υπογράφηκε το στις 7 Φεβρουαρίου 1992 και τέθηκε σε ισχύ την 1η Νοεμβρίου 1993. Αντιπροσωπεύει ένα νέο στάδιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δεδομένου ότι ανοίγει το δρόμο για την πολιτική ολοκλήρωση. Η συνθήκη δημιουργεί μία Ευρωπαϊκή Ένωση που αποτελείται από τρεις πυλώνες : τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, την κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας (ΚΕΠΠΑ) και την αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις (ΔΕΥ). Η συνθήκη : εισάγει την έννοια της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, ενισχύει τις αρμοδιότητες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και εγκαινιάζει την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ). Εξάλλου, η ΕΟΚ γίνεται Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΚ).

6.1. Στόχοι

Με τη συνθήκη του Maastricht, η Κοινότητα προχώρησε σαφώς πέραν του αρχικού οικονομικού της στόχου, δηλ. την υλοποίηση μιας κοινής αγοράς, και οι πολιτικές της φιλοδοξίες ήρθαν στο προσκήνιο.

Σ' αυτό το πλαίσιο, η συνθήκη του Maastricht ανταποκρίνεται σε πέντε βασικούς στόχους την ενίσχυση της δημοκρατικής νομιμότητας των οργάνων, τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των οργάνων, την εγκαθίδρυση μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης, την ανάπτυξη της κοινωνικής διάστασης της Κοινότητας και τη θέσπιση μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας.

6.2. Ευρωπαϊκή Ένωση

Η συνθήκη του Maastricht αφορά τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία αποτελείται από τρεις πυλώνες : τις Ευρωπαϊκές

Κοινοότητες, την κοινή εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφαλείας και την αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις.

Ο τρίτος πυλώνας αφορά τη συνεργασία στους τομείς της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων που προβλέπεται στον τίτλο VI της συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Εννοείται ότι η Ένωση αναλαμβάνει κοινή δράση για να παρέχει στους πολίτες υψηλό επίπεδο προστασίας σε ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων είναι επίσης διακυβερνητικού χαρακτήρα.

6.3. Πολιτικές

Η συνθήκη καθιερώνει κοινοτικές πολιτικές σε έξι νέους τομείς. Αυτοί είναι: τα διευρωπαϊκά δίκτυα, η βιομηχανική πολιτική, η προστασία των καταναλωτών, η εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση, η νεολαία και ο πολιτισμός.

6.4. Κοινωνικό Πρωτόκολλο

Το κοινωνικό πρωτόκολλο προσαρτάται στη συνθήκη, και όσες χώρες συμμετέχουν επιθυμούν «να εφαρμόσουν τον Κοινωνικό Χάρτη του 1989 βάσει του «κοινοτικού κεκτημένου»». Η σθεναρή αντίδραση του Η.Β. για την ολοκληρωμένη χάραξη κοινωνικής πολιτικής οδηγεί, μέσω της Συνθήκης του Μάαστριχ, σε μια Συμφωνία μεταξύ 11 κρατών – μελών. Με αυτό οι κοινοτικές αρμοδιότητες επεκτείνονται και στον κοινωνικό τομέα.

Οι στόχοι του πρωτοκόλλου είναι η προώθηση της απασχόλησης, η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, η κατάλληλη κοινωνική προστασία, ο κοινωνικός διάλογος, η ανάπτυξη των ανθρώπινων πόρων για να διασφαλιστεί υψηλό και βιώσιμο επίπεδο απασχόλησης και η ένταξη των ατόμων που αποκλείονται από την αγορά εργασίας.

Για τους παραπάνω στόχους τα κράτη μέλη αποφάσισαν να εφαρμόζουν μέτρα στα οποία λαμβάνεται υπόψη η ποικιλομορφία των εθνικών πρακτικών, ιδιαιτέρως στον τομέα των συμβατικών σχέσεων, καθώς και η ανάγκη να διατηρηθεί η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας της Κοινότητας.

Η Συνθήκη επέκτεινε τον κανόνα λήψης αποφάσεων από το Συμβούλιο με ενισχυμένη πλειοψηφία σε περισσότερους τομείς των εργασιακών σχέσεων όπως η ενημέρωση των εργαζομένων (Θεσμοθέτηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Εργαζομένων).

Η μετά Μάαστριχ περίοδος συνέχισε να αφορά την προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων με μια σειρά νέων και περισσότερο εξειδικευμένων Οδηγιών που τροποποιούσαν την πρώτη γενιά των σχετικών Οδηγιών.

Σημαντικό επίσης είναι ότι με τη Συνθήκη αυτή δόθηκε έμφαση στον κοινωνικό διάλογο και στο διάλογο των εταίρων που από το Μάαστριχ και έπειτα αποτελεί βασική συνιστώσα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Πολιτικής, εφόσον οι όποιες προτάσεις της Επιτροπής απαιτείται να αποτελούν αντικείμενο διαβούλευσης με τους κοινωνικούς εταίρους. Η διαβούλευση μάλιστα αυτή έφερε μια σειρά Οδηγιών σχετικά με την γονική άδεια και τη μερική απασχόληση, ενώ έφερε και τη σύναψη διεπαγγελματικών συμφωνιών σε ευρωπαϊκό επίπεδο (συμφωνία πλαίσιο για τη βία και την παρενόχληση στην εργασία και κλαδικές συμφωνίες) (Πέτρου, 2012).

7. Η Συνθήκη του Άμστερνταμ

Η συνθήκη του Άμστερνταμ που υπογράφηκε το στις 2 Οκτωβρίου 1997. Τίθεται σε ισχύ την 1η Μαΐου 1999 καθιστώντας δυνατή την αύξηση

των αρμοδιοτήτων της Ένωσης. Αυτό λαβαίνει χώρα με τη δημιουργία μιας κοινοτικής πολιτικής για την απασχόληση, την κοινοτικοποίηση ενός μέρους των τομέων που υπάγονταν προηγουμένως στη συνεργασία στον τομέα της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων, τα μέτρα που προορίζονται στο να πλησιάσουν περισσότερο την Ένωση στους πολίτες της, τη δυνατότητα στενότερης συνεργασίας μεταξύ ορισμένων κρατών μελών (ενισχυμένη συνεργασία). Επίσης, η συνθήκη επεκτείνει τη διαδικασία συναπόφασης καθώς και την εφαρμογή της ψήφου με ειδική πλειοψηφία και απλουστεύει και αριθμεί εκ νέου τα άρθρα των συνθηκών.

7.1.Ελευθερία, ασφάλεια και δικαιοσύνη

7.1.1. Θεμελιώδη δικαιώματα και καταπολέμηση των διακρίσεων

Με την προβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων, οι συντάκτες της συνθήκης του Άμστερνταμ επιβεβαίωσαν επίσημα το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η νέα συνθήκη προβλέπει ειδικότερα:

- την τροποποίηση του άρθρου 6 (πρώην άρθρου ΣΤ) της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση προκειμένου να παγιώσει την αρχή του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών,
- την καθιέρωση μιας διαδικασίας που θα ακολουθείται σε περίπτωση παραβίασης από κράτος μέλος των αρχών στις οποίες βασίζεται η Ένωση,
- την αποτελεσματικότερη καταπολέμηση των διακρίσεων όχι μόνον εκείνων που βασίζονται στην εθνότητα, αλλά και κάθε μορφή διάκρισης που βασίζεται στο φύλο, στη φυλετική ή εθνική καταγωγή, στη θρησκεία ή στις πεποιθήσεις, στην αναπηρία, στην ηλικία ή σε γενετήσιο προσανατολισμό,

- την αναγραφή νέων διατάξεων όσον αφορά την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών στη Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας,
- την ενισχυμένη προστασία των φυσικών προσώπων όσον αφορά τη επεξεργασία και την κοινοποίηση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα,
- την ενσωμάτωση στην τελική πράξη δηλώσεων για την κατάργηση της ποινής του θανάτου, το σεβασμό του καθεστώτος των εκκλησιών και των μη ομολογιακών ενώσεων όπως και των αναγκών των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Ελλείπει ειδικών διατάξεων όσον αφορά τα θεμελιώδη δικαιώματα στις ιδρυτικές συνθήκες, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο κατάρτισε προοδευτικά ένα αποτελεσματικό σύστημα διασφάλισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο επίπεδο της Ένωσης.

Στο πλαίσιο της συνέχισης της ευρωπαϊκής οικοδόμησης, οι τομείς δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης διευρύνθηκαν προοδευτικά και αντικατοπτρίζουν τη βούληση των κρατών μελών για την ανάληψη κοινών δράσεων σε τομείς που υπάγονταν στην εθνική δικαιοδοσία (για παράδειγμα η εσωτερική ασφάλεια και η καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας). Οι εξελίξεις αυτές, που υπερβαίνουν το τομεακό πλαίσιο των πρώτων σταδίων της ευρωπαϊκής οικοδόμησης και που αφορούν την καθημερινή ζωή των ευρωπαίων πολιτών, καταδεικνύουν την ανάγκη ύπαρξης σαφών νομοθετικών κειμένων που θα ορίζουν ρητά το σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως βασική αρχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η συνθήκη του Άμστερνταμ ανταποκρίνεται στην ανάγκη αυτή.

7.1.2. Οι αρχές

Η συνθήκη του Άμστερνταμ διευκρινίζει στο άρθρο 6 (πρώην άρθρο ΣΤ) της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (άρθρο 6 με τη νέα αρίθμηση που προβλέπεται στη συνθήκη του Άμστερνταμ) ότι η Ένωση βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών και του κράτους δικαίου, αρχές οι οποίες είναι κοινές στα κράτη μέλη.

Τροποποιεί επίσης το προοίμιο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση με την επιβεβαίωση της προσήλωσης των κρατών μελών στα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα, όπως ορίζονται από τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη του 1961 και τον κοινωνικό χάρτη των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων του 1989.

Πριν από τη θέση σε ισχύ της συνθήκης του Άμστερνταμ, το άρθρο ΣΤ παράγραφος 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση υπογράμμισε το σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως κατοχυρώνονται στην ευρωπαϊκή σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών. Ωστόσο, ο αντίκτυπος του άρθρου αυτού περιοριζόταν από το άρθρο Λ (άρθρο 46 μετά την αρίθμηση) που προέβλεπε ότι η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου δεν κάλυπτε το άρθρο αυτό. Γνωρίζοντας ότι αποστολή του Δικαστηρίου είναι να εξασφαλίσει το σεβασμό του δικαιώματος ερμηνείας και εφαρμογής της συνθήκης, η θέση των θεμελιωδών δικαιωμάτων εμφανιζόταν μειωμένη.

Η συνθήκη του Άμστερνταμ εγγυάται την εφαρμογή του άρθρου 6 παράγραφος 2 με την τροποποίηση του άρθρου 46 της συνθήκης. Έτσι, το Δικαστήριο είναι στο εξής αρμόδιο σε περίπτωση παράβασης των οργάνων όσον αφορά τα θεμελιώδη δικαιώματα.

7.2. Η Ένωση και ο πολίτης

7.2.1. Απασχόληση

Αρχικά, οι πολιτικές και οι εξουσίες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας δεν περιλαμβάνονταν στην ημερήσια διάταξη της διακυβερνητικής διάσκεψης του 1996. Ωστόσο, η απογοήτευση που προκάλεσε η έλλειψη αναφοράς στην απασχόληση από τη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (1992) και η πρωτοβουλία που ανέλαβε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στο Έσεν (9 και 10 Δεκεμβρίου 1994) με σκοπό την καταπολέμηση της ανεργίας, προέτρεψαν τα κράτη μέλη να θέσουν τα θέματα αυτά μεταξύ των προτεραιοτήτων της διακυβερνητικής διάσκεψης, η οποία πρόκειται να επανεξετάσει τη συνθήκη του Μάαστριχτ ώστε να δοθεί μια απάντηση σε έναν από τους σπουδαιότερους προβληματισμούς των πολιτών τους.

Μετά από επίμονες διαπραγματεύσεις, λόγω των διαφορετικών συνθηκών και των εθνικών πολιτικών για την απασχόληση, προέκυψε τελικά συμφωνία σχετικά με την προτεραιότητα των εθνικών πολιτικών και την απόρριψη των μεγάλων δαπανηρών προγραμμάτων. Καρπός των διαπραγματεύσεων αυτών υπήρξε η προσθήκη του νέου κεφαλαίου ειδικά για την απασχόληση στην ιδρυτική συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Η προώθηση της απασχόλησης εμφανίζεται στους στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αποτελεί «ζήτημα κοινού ενδιαφέροντος» για τα κράτη μέλη (άρθρο 2 της ιδρυτικής συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας). Ο νέος στόχος που τίθεται είναι η επίτευξη «υψηλού επιπέδου απασχόλησης» χωρίς να αποδυναμωθεί η ανταγωνιστικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο Β της συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση - νέα αρίθμηση του άρθρου 2 μόλις τεθεί σε ισχύ η Συνθήκη του Άμστερνταμ).

Με σκοπό την επίτευξη αυτού του στόχου, ανατίθεται μια νέα αρμοδιότητα στην Ένωση, συμπληρωματική της αρμοδιότητας των κρατών μελών, η οποία αποβλέπει στο «συντονισμό της στρατηγικής» για την απασχόληση. Το στοιχείο κλειδί της στρατηγικής αυτής αποτελούν οι κοινές κατευθυντήριες γραμμές, οι οποίες ορίζονται με πρότυπο τις κατευθυντήριες γραμμές που εγκρίθηκαν στη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Έσεν.

Ο νέος τίτλος VIII (άρθρα 125 έως 130) της ιδρυτικής συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας προσδιορίζει αυτούς τους στόχους και τα μέσα για την επίτευξη τους. Προβλέπει επίσης τη σύσταση μιας Επιτροπής Απασχόλησης.

7.2.2. Κοινωνική πολιτική

Μεταξύ των αλλαγών που επιφέρει η συνθήκη του Άμστερνταμ στην κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, αρμόζει να υπογραμμιστεί η σημασία της ένταξης μιας ενισχυμένης κοινωνικής συμφωνίας στο πλαίσιο της συνθήκης για την ίδρυση της ΕΚ. Στο εξής, όλες οι οδηγίες που εγκρίνονται από τις 14 χώρες που υπέγραψαν αυτή τη συμφωνία επεκτείνονται και στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Αυτή η «επανένωση των 15» αποκαθιστά την ενότητα και τη συνοχή της κοινωνικής πολιτικής της Κοινότητας. Θα πρέπει να επιτρέψει τη συχνότερη χρήση των διατάξεων της συνθήκης για την ίδρυση της ΕΚ από κοινωνική άποψη και τη διεύρυνση των τομέων δράσης αυτής της κοινοτικής πολιτικής. Ως προς την ουσία, η ένταξη της κοινωνικής συμφωνίας τροποποιεί τις διατάξεις του κειμένου της. Εντούτοις, ορισμένες διατάξεις ενισχύθηκαν κυρίως αυτές που αφορούν την ισότητα ευκαιριών και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Προηγουμένως, η συνθήκη ανέφερε ότι τα κράτη μέλη όφειλαν να εξασφαλίζουν την ισότητα αμοιβής μεταξύ των δύο φύλων για την ίδια εργασία. Χάρη στη συνθήκη του Άμστερνταμ, εισήχθη νέα νομική βάση για τα μέτρα που αφορούν την ισότητα ευκαιριών και μεταχείρισης μεταξύ γυναικών και ανδρών στην εργασία.

7.2.3. Περιβάλλον

Η πολιτική στον τομέα του περιβάλλοντος αποτελεί σήμερα ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της κοινωνίας που πρέπει να αντιμετωπίσουν οι δημόσιες αρχές και οι οικονομικοί παράγοντες. Αποτελεί ζήτημα επί του οποίου το κοινό είναι πολύ ευαίσθητο επειδή αφορά άμεσα την καλή διαβίωση και την υγεία του.

Από τη δεκαετία του 1970 η μέριμνα για τη διατήρηση του περιβάλλοντος αποτέλεσε το κίνητρο πολλών κοινοτικών πρωτοβουλιών. Ωστόσο, διατυπώθηκαν επικρίσεις ότι η εσωτερική αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης έδωσε προτεραιότητα στις οικονομικές πτυχές και τις εμπορικές συναλλαγές εις βάρος της προστασίας του περιβάλλοντος το οποίο είχε θεωρηθεί ως εν δυνάμει εμπόδιο για τις συναλλαγές αντί να θεωρηθεί ότι αποτελεί αυτοτελή σκοπό. Η συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση αποτέλεσε τον αντίλογο σε αυτές τις επικρίσεις δεδομένου ότι αναβάθμισε το περιβάλλον σε επίπεδοι πολιτικής και όχι απλώς δράσης της Κοινότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, καταλογίστηκαν ορισμένες αδυναμίες στη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, συγκεκριμένα το γεγονός ότι η συνθήκη αυτή δεν απλούστευσε τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που ισχύουν για τον τομέα του περιβάλλοντος. Υπήρξε ενίοτε σύγκρουση των νομικών βάσεων μεταξύ της διαδικασίας για το περιβάλλον (άρθρο 175, πρώην άρθρο 130Σ της συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης) και της διαδικασίας σχετικά με την προσέγγιση των νομοθεσιών για την

εσωτερική αγορά (άρθρο 95, πρώην άρθρο 100Α της ίδιας συνθήκης), σύγκρουση η οποία είχε επιπτώσεις στο επίπεδο της κατά το μάλλον ή ήττον αυστηρής ερμηνείας του τρόπου εφαρμογής από τα κράτη μέλη. Επικρίθηκε επίσης η Ευρωπαϊκή Ένωση ότι δεν έχει ρητώς λάβει υπόψη δεσμεύσεις υπέρ της αειφόρου ανάπτυξης, που είχε αναλάβει το 1992 στο πλαίσιο της διάσκεψης του Ρίο ντε Τζανέϊρο, και ότι είχε απλώς αρκестθεί σε απλή αναφορά της αειφόρου ανάπτυξης που να σέβεται το περιβάλλον.

Η συνθήκη του Άμστερνταμ προσφέρει τις απαντήσεις σε αυτά τα προβλήματα. Ο στόχος της αειφόρου ανάπτυξης έχει ενταχθεί στους στόχους της Ένωσης όπως και η αρχή της ένταξης του θέματος του περιβάλλοντος στις λοιπές πολιτικές. Εξάλλου, αφού τέθηκε σε ισχύ η συνθήκη του Άμστερνταμ, η κατάσταση απλουστεύθηκε επειδή η διαδικασία συνεργασίας αντικαταστάθηκε από τη διαδικασία συναπόφασης. Με τον τρόπο αυτό καθίστανται πιο εύληπτες οι συνθήκες και περιορίζεται ο κίνδυνος σύγκρουσης μεταξύ των νομικών βάσεων.

7.2.4. Δημόσια υγεία

Η ενιαία ευρωπαϊκή πράξη και η ανάπτυξη της έννοιας της Ευρώπης των πολιτών επέτρεψαν να πλαισιώσουμε την προτεραιότητα που αναγνωρίζει η συνθήκη της Ρώμης στην ελευθερία κυκλοφορίας με ανησυχίες όπως το περιβάλλον, η υγεία και προστασία των καταναλωτών.

Στο επίπεδο της προστασίας της υγείας μια σημαντική ώθηση δόθηκε από τη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση η οποία εισήγαγε ένα ειδικό άρθρο, το άρθρο 129 (άρθρο 152 με τη νέα αρίθμηση), περί της δημόσιας υγείας στη συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Πάντως στον τομέα αυτό όπου η αρμοδιότητα παραμένει κυρίως εθνική, ο ρόλος της Κοινότητας είναι επικουρικός στη δράση των κρατών μελών και συνίσταται κυρίως σε υποστήριξη των προσπαθειών τους καθώς και σε

παροχή βοήθειας που πρέπει να συγκεκριμενοποιηθεί και στην υλοποίηση συντονισμένων στόχων και στρατηγικών.

Ωστόσο θέματα τόσο διαφορετικά όπως η τοξικομανία και οι διαδικασίες μετάγγισης αίματος, τα οποία υπάρχουν ανάμεσα στα κράτη μέλη, προέβαλαν το γεγονός ότι οι εθνικές πολιτικές μπορούν μερικές φορές να έχουν αντίκτυπο που ξεπερνά τα σύνορα των κρατών μελών. Πράγματι ορισμένα προβλήματα που συνδέονται με τη δημόσια υγεία απαιτούν διεθνή απάντηση και επομένως στενή συνεργασία των κρατών μελών.

Η συνθήκη του Άμστερνταμ αποσκοπεί στο να ελεγχθεί καλύτερα η κατάσταση με την τροποποίηση της σύνταξης του άρθρου 152 (πρώην άρθρου 129) της συνθήκης περί ίδρυσης της ΕΚ. Στο νέο άρθρο 152 (πρώην άρθρο 129) περί ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας περιβάλλεται με πιο πλατιά εμβέλεια απ' ό,τι στο παρελθόν. Ανάμεσα στους τομείς συνεργασίας των κρατών μελών το νέο άρθρο μνημονεύει όχι μόνο τις ασθένειες και τις μεγάλες επιδημίες αλλά επίσης πιο γενικά όλα τα αίτια κινδύνου για την ανθρώπινη υγεία καθώς και το γενικό στόχο της βελτίωσης της υγείας.

Στη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση προβλέπεται ότι οι ανάγκες στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος "πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στον καθορισμό και την εφαρμογή των άλλων πολιτικών της Κοινότητας". Η πρόβλεψη αυτή αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για ανάπτυξη αιεφόρου που να σέβεται το περιβάλλον.

Με τη συνθήκη του Άμστερνταμ επιδιώκεται η εδραίωση των ισχυουσών εγγυήσεων που προέκυψαν από την Ενιαία Πράξη και τη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, με την εισαγωγή της αρχής της αιεφόρου ανάπτυξης καθώς και ενός νέου άρθρου στη συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Τέλος, αφού τέθηκε σε ισχύ η συνθήκη του Άμστερνταμ, η κατάσταση απλουστεύθηκε επειδή η διαδικασία συνεργασίας αντικαταστάθηκε από τη διαδικασία συναπόφασης. Αυτή η νέα μέθοδος οργάνωσης θα έχει ως πλεονέκτημα να περιορίσει τη διαδικασία σε δύο στάδια, δεδομένου ότι τα κράτη μέλη επιθυμούν η ομοφωνία να συνεχίσει να εφαρμόζεται στους τομείς που αναφέρονται ανωτέρω. Με τον τρόπο αυτό καθίστανται πιο εύληπτες οι συνθήκες και περιορίζεται ο κίνδυνος σύγκρουσης μεταξύ των νομικών βάσεων.

8. Η Συνθήκη της Λισαβόνας

Αργότερα, στις 13 Δεκεμβρίου 2007 υπογράφεται στη Λισαβόνα η Συνθήκη της Λισαβόνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Η συνθήκη της Λισαβόνας προβαίνει σε εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις. Θέτει τέλος στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, καταργεί την παλαιά αρχιτεκτονική της ΕΕ και προβαίνει σε νέα κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ ΕΕ και κρατών μελών. Ο τρόπος λειτουργίας των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων και η διαδικασία λήψης αποφάσεων έχουν επίσης υποστεί τροποποιήσεις. Στόχος είναι να βελτιωθεί η διαδικασία λήψης αποφάσεων σε μία διευρυμένη Ένωση των 27 κρατών μελών. Επίσης, η συνθήκη της Λισαβόνας μεταρρυθμίζει πολλές εσωτερικές και εξωτερικές πολιτικές της ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, επιτρέπει στα θεσμικά όργανα να νομοθετούν και να εγκρίνουν μέτρα σε νέους τομείς πολιτικών.

Η συνθήκη της Λισαβόνας ανταποκρίνεται στην ανάγκη αλλαγής της δομής και του τρόπου λειτουργίας της ΕΕ. Οι διαδοχικές διευρύνσεις της ΕΕ έφτασαν σε 27 τον αριθμό των κρατών μελών της. Ήταν, λοιπόν,

αναγκαίο να προσαρμοστεί αναλόγως και η λειτουργία των θεσμικών οργάνων και οι τρόποι λήψης αποφάσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Επίσης, η συνθήκη της Λισσαβόνας έδωσε τη δυνατότητα μεταρρύθμισης πολλών πολιτικών της ΕΕ. Έτσι, επαναπροσδιόρισε και ενίσχυσε τις δράσεις που πραγματοποιούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

8. 1. Γενικό πλαίσιο

Μία πρώτη προσπάθεια μεταρρύθμισης έγινε με τη σύνταξη συνθήκης που προέβλεπε Σύνταγμα της Ευρώπης. Στόχος ήταν να αντικατασταθούν οι ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ από ένα ευρωπαϊκό Σύνταγμα.

Έτσι, το Σύνταγμα υπεγράφη στη Ρώμη στις 29 Οκτωβρίου 2004. Ωστόσο, πριν τεθεί σε ισχύ, έπρεπε να επικυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη. Όμως, η διαδικασία επικύρωσης στέφθηκε με αποτυχία σε πολλά κράτη μέλη.

Στις 23 Ιουλίου 2007, συγκλήθηκε στη Λισσαβόνα νέα διακυβερνητική διάσκεψη με σκοπό να βρεθεί εναλλακτική λύση στη συνταγματική συνθήκη και να προχωρήσουν οι μεταρρυθμίσεις. Τότε, εγκαταλείφθηκε η ιδέα για ένα ευρωπαϊκό Σύνταγμα και ξεκίνησαν νέες διαπραγματεύσεις ώστε να συνταχθεί μεταρρυθμιστική συνθήκη.

Στις 13 Δεκεμβρίου 2007, οι 27 αρχηγοί κρατών ή κυβερνήσεων της ΕΕ υπέγραψαν στη Λισσαβόνα τη νέα μεταρρυθμιστική συνθήκη. Η συνθήκη της Λισσαβόνας τέθηκε σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 2009, αφού επικυρώθηκε από όλα τα κράτη μέλη σύμφωνα με τους αντίστοιχους συνταγματικούς τους κανόνες.

8. 2. Τι συνεισφέρει η Συνθήκη της Λισαβόνας

Η συνθήκη της Λισσαβόνας:

- μεταρρυθμίζει τα θεσμικά όργανα και βελτιώνει τη διαδικασία λήψης αποφάσεων της ΕΕ·
- ενισχύει τη δημοκρατική διάσταση της ΕΕ·
- μεταρρυθμίζει τις εσωτερικές πολιτικές της ΕΕ·
- ενισχύει την εξωτερική πολιτική της ΕΕ.

8. 3. Η εδραίωση της ευρωπαϊκής δημοκρατίας

Ένας από τους στόχους της συνθήκης της Λισσαβόνας είναι να ενισχύσει την ευρωπαϊκή δημοκρατία, προκειμένου να βελτιωθεί κυρίως το επίπεδο **νομιμότητας** των αποφάσεων και να **πλησιάσει** η ΕΕ τους πολίτες της. Κατά συνέπεια, ενισχύονται σημαντικά οι αρμοδιότητες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Εξάλλου, η συνθήκη της Λισσαβόνας προσδίδει σημαντικότερο ρόλο στα εθνικά κοινοβούλια της ΕΕ.

Η συνθήκη της Λισσαβόνας δημιουργεί εξάλλου την πρωτοβουλία των πολιτών, η οποία δίνει τη δυνατότητα στους πολίτες να συμμετέχουν πιο ενεργά στην ευρωπαϊκή οικοδόμηση.

9. Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

Ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων αναγνωρίζει μία σειρά προσωπικών, αστικών, πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών και μόνιμων κατοίκων της ΕΕ, τα οποία καθιερώνει στη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Τον Ιούνιο του 1999 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κολωνίας έκρινε σκόπιμο να συγκεντρώσει τα θεμελιώδη δικαιώματα που ίσχυαν σε επίπεδο

Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) σε έναν χάρτη ώστε να τα καταστήσει περισσότερο εμφανή στους πολίτες. Οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων είχαν τη φιλοδοξία να συμπεριλάβουν στο χάρτη τις γενικές αρχές που περιέχονται στη Ευρωπαϊκή Σύμβαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων του 1950, και εκείνες που προκύπτουν από την κοινή συνταγματική παράδοση των χωρών της ΕΕ. Επιπροσθέτως, ο χάρτης έπρεπε να περιλαμβάνει τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών της Ένωσης και τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα όπως προβλέπονται στον Κοινωνικό Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης και στον Κοινοτικό Χάρτη θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων. Ο χάρτης αντικατοπτρίζει επίσης τις αρχές που προκύπτουν από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Την εκπόνηση του χάρτη ανέλαβε μια συνέλευση η οποία αποτελούνταν από εκπροσώπους από όλες τις χώρες της ΕΕ και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, καθώς και μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και των εθνικών κοινοβουλίων. Η υιοθέτηση του Χάρτη, ανακηρύχθηκε επίσημα στη Νίκαια τον Δεκέμβριο 2000 από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Επιτροπή.

Το Δεκέμβριο του 2009, η θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας κατέστησε τον χάρτη νομικά δεσμευτικό ισότιμα με τις συνθήκες. Για το λόγο αυτό, ο χάρτης τροποποιήθηκε και έγινε η επίσημη διακήρυξή του για δεύτερη φορά τον Δεκέμβριο του 2007.

9.1. Περιεχόμενο

Ο χάρτης συγκεντρώνει σε ένα μόνο έγγραφο δικαιώματα που μέχρι τότε ήταν διάσπαρτα στις διάφορες νομοθετικές πράξεις όπως στις εθνικές νομοθεσίες και τη νομοθεσία της ΕΕ, καθώς και στις διεθνείς συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), του Διεθνούς

Οργανισμού Εργασίας (ΔΟΕ). Ο χάρτης, παρέχοντας διαφάνεια και σαφήνεια στα θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες, δημιουργεί νομική ασφάλεια στην ΕΕ.

Ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων περιλαμβάνει ένα εισαγωγικό προοίμιο και 54 άρθρα που κατανέμονται σε 7 κεφάλαια

- κεφάλαιο I: **αξιοπρέπεια** (ανθρώπινη αξιοπρέπεια, δικαίωμα στη ζωή, δικαίωμα στην ακεραιότητα του προσώπου, απαγόρευση των βασανιστηρίων και των απάνθρωπων εξευτελιστικών ποινών ή μεταχείρισης, απαγόρευση της δουλείας και της καταναγκαστικής εργασίας).
- κεφάλαιο II: **ελευθερία** (δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια, σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, δικαίωμα γάμου και δικαίωμα ίδρυσης οικογένειας, ελευθερία σκέψης συνείδησης και θρησκείας, ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης, ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, ελευθερία των τεχνών και των επιστημών, δικαίωμα εκπαίδευσης, επαγγελματική ελευθερία και δικαίωμα στην εργασία, ελευθερία ίδρυσης επιχείρησης δικαίωμα ιδιοκτησίας, δικαίωμα ασύλου, προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, επαναπροώθησης και απέλασης).
- κεφάλαιο III: **ισότητα** (ισότητα έναντι του νόμου, μη διάκριση, πολιτισμική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία, ισότητα ανδρών και γυναικών, δικαιώματα του παιδιού, δικαιώματα των ηλικιωμένων, ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες).
- κεφάλαιο IV: **αλληλεγγύη** (δικαίωμα στην πληροφόρηση και στη διαβούλευση με τους εργαζομένους στο πλαίσιο της επιχείρησης, δικαίωμα διαπραγματεύσεων και συλλογικών ενεργειών, δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας, προστασία έναντι

αδικαιολόγητης απόλυσης, δίκαιοι και ισότιμοι όροι εργασίας, απαγόρευση της εργασίας των παιδιών και προστασία των εργαζόμενων νέων, οικογενειακή και επαγγελματική ζωή, κοινωνική ασφάλεια και κοινωνική αρωγή, προστασία της υγείας, πρόσβαση σε υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος, προστασία του περιβάλλοντος, προστασία των καταναλωτών).

- κεφάλαιο V: **ιθαγένεια** (δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι κατά τις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και τις δημοτικές εκλογές, δικαίωμα χρηστής διαχείρισης, δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα, Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής, δικαίωμα αναφοράς, ελεύθερη κυκλοφορία και διαμονή, διπλωματική και προξενική προστασία).
- κεφάλαιο VI: **δικαιοσύνη** (δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου, τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα υπεράσπισης, αρχές νομιμότητας και αναλογικότητας αξιόποινων πράξεων και ποινών, δικαίωμα του προσώπου να μην δικάζεται ή να μην τιμωρείται ποινικά δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη).
- κεφάλαιο VII: **γενικές διατάξεις**.

9.2. Πεδίο εφαρμογής

Ο χάρτης εφαρμόζεται στα ευρωπαϊκά όργανα τηρούμενης της αρχής της επικουρικότητας και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να επεκτείνει τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα που τους αναθέτουν οι Συνθήκες. Ο χάρτης εφαρμόζεται επίσης στις χώρες της ΕΕ όταν εφαρμόζουν την νομοθεσία της ΕΕ.

Εάν κάποιο από τα δικαιώματα αντιστοιχεί σε δικαιώματα που διαφυλάσσονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η έννοια και το πεδίο εφαρμογής του εν λόγω δικαιώματος πρέπει να συμπίπτει με αυτό που ορίζει η σύμβαση, μολονότι η νομοθεσία της ΕΕ

μπορεί να παρέχει πιο εκτεταμένη προστασία. Κάθε δικαίωμα που προκύπτει από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των χωρών της ΕΕ πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τις εν λόγω παραδόσεις.

Το Πρωτόκολλο αριθ. 30 των Συνθηκών για την εφαρμογή του χάρτη στην Πολωνία και το Ηνωμένο Βασίλειο περιορίζει την ερμηνεία του χάρτη από το Δικαστήριο και τα εθνικά δικαστήρια των δύο αυτών χωρών, ειδικά όσον αφορά δικαιώματα που αφορούν αλληλεγγύη (κεφάλαιο IV).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI: Η καλή κοινωνία στη σύγχρονη πραγματικότητα

6.1. Σύγχρονη προσέγγιση της καλής κοινωνίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Μέσα από τις Συνθήκες η Ευρωπαϊκή Ένωση αναπτύσσει την κοινωνική διάσταση της Κοινότητας με τη χάραξη κοινών πολιτικών και την ενίσχυση ενός κοινού χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται σε έννοιες και «ηθικές υποχρεώσεις» που αφορούν τα θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες των ατόμων, τη σταθερή βελτίωση των όρων διαβίωσης και απασχόλησης των λαών τους, την αλληλεγγύη με παράλληλη αύξηση της ευημερίας και τη στήριξη της αειφόρου ανάπτυξης.

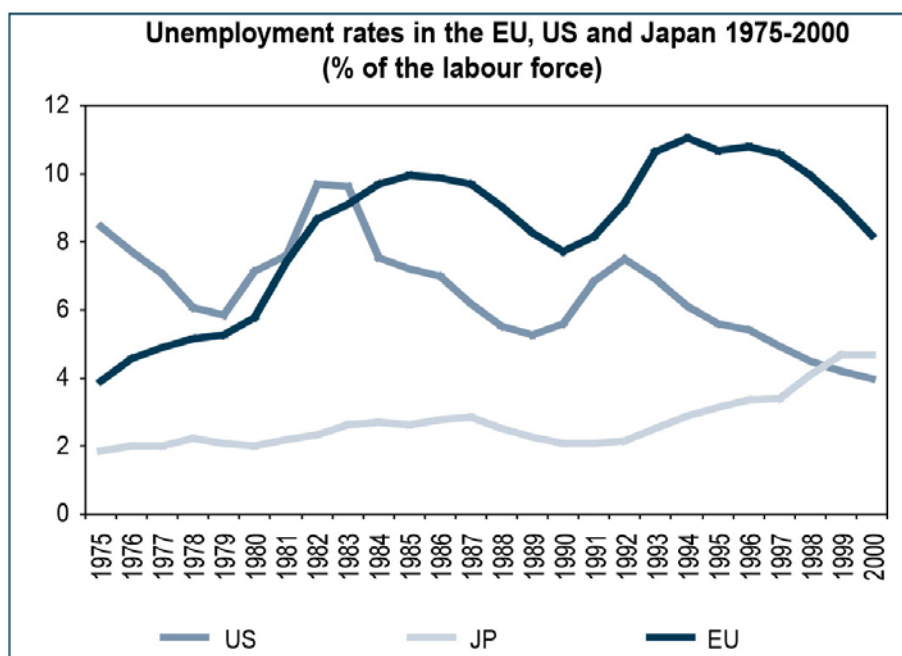
Σημαντική είναι ακόμα η ταχεία άνοδος του βιοτικού επιπέδου και η σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των κρατών μελών, ενώ η προώθηση της απασχόλησης και μάλιστα η επίτευξη υψηλού και βιώσιμου επιπέδου απασχόλησης αποτελεί "ζήτημα κοινού ενδιαφέροντος" για τα κράτη μέλη.

Διάγραμμα 6: Ανεργία στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Μ.Ο. ετών 1990 και 1992.

Unemployment in the European Union				
annual averages, 1990 and 1992				
	Number of unem- ployed (x1000)		Unemployment rate	
	1990	1992	1990	1992
B	301	332	7.6	8.2
DK	233	277	8.1	9.5
D	1451	1377	4.8	4.5
GR	282	303*	7.1	7.7*
ESP	2435	2806	16.2	18.2
F	2166	2468	9.0	10.0
IRL	192	246	14.5	17.8
I	2356	2467	10.0	10.3
L	2.7	3.2	1.7	1.9
NL	515	499	7.5	7.2
P	227	198	4.6	3.9
UK	2009	2965	7.0	10.2
EUR	12173	13941	8.3	9.4

* For Greece, 1991 figure
source: Eurostat, Unemployment monthly bulletin

Διάγραμμα 7: Ανεργία σε Ευρωπαϊκή Ένωση, ΗΠΑ και Ιαπωνία 1975-2000.

Source: Eurostat, harmonised series on unemployment

Διάγραμμα 8: Δείκτες ανεργίας 2010 βάσει ηλικιακής ομάδας, φύλου και εθνικότητας, %.

Unemployment rates, 2010Q3, by age group, sex and nationality, %

	EU-27					EA-16				
	15-74		15-24	25-54	55-74	15-74		15-24	25-54	55-74
	Total	Long-term				Total	Long-term			
Total	9.3	3.8	20.5	8.3	6.1	9.7	4.2	20.0	8.8	6.6
Nationals	8.7	3.6	20.1	7.7	5.8	8.9	3.9	19.3	8.0	6.2
Non-nationals — citizens of other EU-27 countries	11.5	3.9	20.2	10.9	8.9	12.8	4.6	23.6	12.3	9.0
Citizens of countries outside the EU-27	18.8	7.7	29.0	17.6	17.3	19.6	8.1	29.7	18.5	18.1
Men	9.2	3.8	20.7	8.0	6.6	9.4	4.1	20.1	8.5	6.9
Nationals	8.6	3.6	20.4	7.4	6.2	8.6	3.8	19.4	7.6	6.4
Non-nationals — citizens of other EU-27 countries	10.4	3.3	18.7	9.7	9.7	11.6	3.9	21.4	11.0	9.7
Citizens of countries outside the EU-27	18.9	7.5	28.3	17.8	19.0	19.7	7.9	29.3	18.6	19.7
Women	9.4	3.7	20.3	8.5	5.6	10.0	4.3	19.9	9.3	6.3
Nationals	8.9	3.5	19.9	8.0	5.3	9.3	4.0	19.1	8.5	5.9
Non-nationals — citizens of other EU-27 countries	12.8	4.6	21.9	12.4	7.8	14.3	5.4	25.9	13.8	8.1
Citizens of countries outside the EU-27	18.7	7.9	30.0	17.5	15.1	19.4	8.5	30.1	18.3	15.7

Source: Eurostat, EU-LFS (online data codes: [lfsq_urgan](#), [lfsq_upgal](#))

Υπάρχουν μάλιστα επιμέρους πεδία όπου μέχρι σήμερα αναπτύσσονται ικανοποιητικά ευρωπαϊκές κοινωνικές πολιτικές που φαίνεται, όμως, να πληρούν μια «μαθηματικού» σχεδόν χαρακτήρα σχέση (Βενιέρης, 2009:432). Τέτοια ζητήματα είναι οι πολιτικές ισότητας των φύλων ή το δικαίωμα διαδοχικής ασφάλισης των εργαζομένων σε διαφορετικές χώρες απασχόλησης ή οι συνθήκες ασφάλειας και υγιεινής στο χώρο της εργασίας. Λειτουργούν δηλαδή, συμπληρωματικά τόσο για την ενιαία αγορά κεφαλαίων και την οικονομία όσο και για την ενιαία αγορά εργασίας και την κοινωνία. Συνθέτουν της διασφάλιση αφενός ενός ευρωπαϊκού κοινωνικού δικαιώματος και αφετέρου μιας οικονομικής ελευθερίας της ενιαίας αγοράς (Βενιέρης, 2009:433) .

Σημαντικό επίσης είναι ότι ο κοινωνικός διάλογος και η ενισχυμένη συνεργασία αποτελούν βασικές συνιστώσες της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Πολιτικής. Μάλιστα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής πολιτικής ολοκλήρωσης,

βλέπουμε ότι η στήριξη των παραπάνω πολιτικών υλοποιείται άμεσα ή έμμεσα μέσα από τις ενέργειες και τις αποφάσεις συγκεκριμένων οργάνων που προέκυψαν από τις Συνθήκες αυτές.

Αναφέρουμε εδώ τη σύσταση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου, που αποκτά από τη δεκαετία του 1970 μεγαλύτερη αυτονομία και της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων, η οποία έχει ως αποστολή να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη της Κοινότητας με τη δημιουργία νέων πόρων. Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Ένωση ενισχύει τον ρόλο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και διευρύνει τις κοινοτικές αρμοδιότητες, ιδίως στους τομείς της έρευνας και της ανάπτυξης, του περιβάλλοντος και της κοινής εξωτερικής πολιτικής, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, με αρμοδιότητες σε πολλούς τομείς των εργασιακών σχέσεων, όπως η ενημέρωση των εργαζομένων με τη Θεσμοθέτηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Εργαζομένων. Ενώ η συνθήκη της Λισσαβόνας δημιουργεί την πρωτοβουλία των πολιτών, η οποία δίνει τη δυνατότητα στους πολίτες να συμμετέχουν πιο ενεργά στην ευρωπαϊκή οικοδόμηση. Τέλος, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο κατάρτισε προοδευτικά ένα αποτελεσματικό σύστημα διασφάλισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο επίπεδο της Ένωσης και είναι αρμόδιο σε περίπτωση παράβασης των οργάνων όσον αφορά τα θεμελιώδη δικαιώματα.

6.2. Η ποσοτικοποίηση της καλής κοινωνίας- μέτρηση

Στην προσπάθεια να προσεγγιστεί εύστοχα η έννοια της σύγχρονης καλής κοινωνίας συχνά γίνεται λόγος για τη μέτρηση αποτελεσμάτων με βάση κάποιους σχετικούς δείκτες (Jordan, P.W.: 2012).

Στις περισσότερες περιπτώσεις η έννοια της καλής κοινωνίας συνδέεται με την ποιότητα ζωής. Παραδοσιακά λοιπόν οι κύριες μετρήσεις που χρησιμοποιούνταν για να ποσοτικοποιήσουν το επίπεδο της ποιότητας

ζωής της κοινωνίας ήταν οικονομικά και μετρούσαν το «επίπεδο ζωής», το οποίο ουσιαστικά μετρούσαν το εισόδημα και την αγοραστική δύναμη των πολιτών.

Στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πεδίο σχετικά με την ποιότητα ζωής, υποστηρίζεται ότι η σύγκριση των χωρών όσον αφορά το βιοτικό τους επίπεδο είναι δυνατή μέσω της μέτρησης των τιμών ορισμένων αγαθών και υπηρεσιών σε κάθε χώρα σε σχέση με το εισόδημα, με την εφαρμογή ενός κοινού τεχνητού νομίσματος που ονομάζεται «μονάδα αγοραστικής δύναμης» (ΜΑΔ). Η σύγκριση του κατά κεφαλή ΑΕΠ σε ΜΑΔ παρέχει μια εικόνα του βιοτικού επιπέδου σε όλη την ΕΕ6.

Διάγραμμα 9: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε ΜΑΔ, 2009.

Κατά κεφαλή ΑΕΠ σε ΜΑΔ - 2009

Χώρα	Κατά κεφαλή ΑΕΠ σε ΜΑΔ
Λουξεμβούργο	268
Ιρλανδία	131
Κάτω χώρες	130
Αυστρία	124
Σουηδία	120
Δανία	117
Γερμανία	116
Βέλγιο	115
Φινλανδία	110
Γαλλία	107
Ισπανία	104
Ιταλία	102
ΕΕ (27 χώρες)	100
Κύπρος	98
Ελλάδα	95
Σλοβενία	86
Τσεχική Δημοκρατία	80
Μάλτα	78
Πορτογαλία	78
Σλοβακία	72
Ουγγαρία	63
Εσθονία	62
Λιθουανία	53
Λεττονία	49

⁶ Ηλεκτρονική πηγή: http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_el.htm

Πρόσφατα το ενδιαφέρον στράφηκε σε μεθόδους μέτρησης της ευμάρειας, που δίνουν έμφαση ευρύτερα στην ποιότητα ζωής. Εφαρμόστηκε έτσι μια ποικιλία παραμέτρων για τη μέτρηση της ποιότητας ζωής, δίνοντας έμφαση όχι μόνο σε ζητήματα όπως είναι η χρηστικότητα, η ασφάλεια και η αποδοτικότητα αλλά και τα αισθήματα και το ευ ζην.

Οι μέθοδοι μέτρησης αυτές εφαρμόζονται από Πανεπιστήμια (Tilberg, Waterloo, Leicester), οικονομικούς (Economist Magazine, New Economics Foundation), πολιτικούς (United Nations, Government of Bhutan) και θρησκευτικούς φορείς (Methodist Church) και περιέχουν ποικίλες παραμέτρους που μεταφράζονται σε εκφάνσεις της ζωής του ανθρώπου: οικονομία, υγεία (βιολογική και πνευματική), οικογενειακή ζωή, κοινωνική ζωή, συζυγικός βίος, πολιτική σταθερότητα, περιβάλλον- κλίμα-οικολογία, διασφάλιση εργασίας, πολιτική ελευθερία, ισότητα των δύο φύλων, προσδοκία για τη ζωή, εκπαίδευση και πλούτος, χαρά, ελεύθερος χρόνος, ικανοποίηση από τη ζωή.

Ενώ, τέλος, υπάρχει και το Πλαίσιο για την Καλή Κοινωνία (Good Society Framework-G.S.F.), που αποτελεί ένα σύνθετο εργαλείο που συνδυάζει την ανάλυση περιεχομένου με την πολλαπλή αναφορά κάποιων δεικτών.

Το περιεχόμενό του αποτελείται από τη συμβολή της κοινωνίας στους ακόλουθους εννέα δείκτες: α) οι σχέσεις μεταξύ μελών της κοινωνίας, β) τα πλεονεκτήματα της οικονομίας στους ανθρώπους, γ) το περιβάλλον και οι φυσικές συνθήκες στις οποίες ζει κάποιος, δ) η υγεία, ε) η ειρήνη και η ασφάλεια, στ) η αναψυχή και ο ελεύθερος χρόνος ζ) η πνευματικότητα, η θρησκεία και η φιλοσοφία, η) η εκπαίδευση και θ) η διακυβέρνηση.

Σε μια πρώτη ανάγνωση βλέπουμε ότι οι παραπάνω δείκτες είναι σημαντικοί και ταυτίζονται με χαρακτηριστικά της καλής κοινωνίας. Άρα, η

ικανοποίηση των πολιτών όσον αφορά τους παραπάνω δείκτες και τα υψηλά ποσοστά που θα συγκέντρωναν κατά τη μέτρηση αυτών, ίσως να σήμαινε ότι οι πολίτες αυτοί αποτελούν πολίτες μιας καλής κοινωνίας.

6.3. Ο αντίλογος ή τα οικονομικά της ευτυχίας.

Στο 18ο αιώνα, τον καιρό της γέννησης της Πολιτικής Οικονομίας, οι πρώτοι οικονομολόγοι υποστήριζαν ότι ο κύριος στόχος της οικονομικής πολιτικής έπρεπε να είναι η μεγιστοποίηση της ευτυχίας των πολιτών μιας κοινωνίας. Και στις αρχές του 19ου αιώνα, ο Άγγλος φιλόσοφος Τζέρεμι Μπένθαμ, ο θεωρητικός πατέρας του ωφελιμισμού, έλεγε ότι καλύτερη κοινωνία είναι εκείνη στην οποία τα άτομα είναι περισσότερο ευτυχισμένα. Και επομένως καλύτερη πολιτική είναι εκείνη που ευνοεί τη μεγαλύτερη ευτυχία για τον μεγαλύτερο αριθμό προσώπων. Αυτή η θέση στηριζόταν φυσικά στην υπόθεση ότι η ευτυχία ήταν κάτι που μπορούσε να μετρηθεί και να υπολογιστεί με τρόπους που θα αντιστοιχούσαν στην αληθινή εμπειρία των υποκειμένων. Στην πορεία ωστόσο η νέα οικονομική επιστήμη ακολούθησε μιαν άλλη κατεύθυνση.

Επικράτησε έτσι και μεταξύ των οικονομολόγων η ιδέα ότι η έννοια της ευτυχίας είναι μάλλον υπερβολικά υποκειμενική και επομένως είναι δύσκολο να υπολογιστεί και να μετρηθεί. Στο βαθμό λοιπόν που η πολιτική οικονομία θέλει να είναι μια αυστηρή επιστήμη, πρέπει να επεξεργάζεται έννοιες που μπορούν να εκφραστούν με μαθηματικές διατυπώσεις και επομένως οφείλει να χρησιμοποιεί ποσοτικά μετρήσιμα δεδομένα. Κυριάρχησε έτσι η θέση του Άνταμ Σμιθ ότι η επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος απολήγει στην εξυπηρέτηση του συλλογικού συμφέροντος. Στη δεκαετία του 1930 υιοθετήθηκε και στη συνέχεια καθιερώθηκε η έννοια του κατά κεφαλήν εισοδήματος ως ένα θεμελιώδες κριτήριο για τη μέτρηση της οικονομικής προόδου.

Στην πράξη, τόσο η οικονομική επιστήμη όσο και η οικονομική πολιτική εμπνέονταν σταθερά από το αξίωμα ότι η αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας συνεπάγεται αύξηση της συνολικής ευημερίας μιας κοινωνίας. Η πορεία των εθνικών οικονομιών και της παγκόσμιας οικονομίας αξιολογείται διαρκώς με βάση την παράμετρο της ετήσιας αύξησης του κατά κεφαλήν εισοδήματος και του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και αυτά τα κριτήρια χρησιμοποιούν στις στατιστικές τους τα Ηνωμένα Έθνη, η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη άλλωστε είναι αυτή που κατέστησε δυνατή την πρόοδο του δυτικού κόσμου, την ικανοποίηση των βασικών αναγκών των πολιτών και την άνοδο της ευημερίας των λαών.

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα δεν είναι πλέον τόσο δεδομένη και αυτονόητη, καθώς οι πρόοδοι της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας προμηθεύουν σήμερα στους οικονομολόγους τα εργαλεία για να μετρήσουν την «ευτυχία», δηλαδή τον βαθμό ικανοποίησης στον οποίο φτάνουν οι κοινωνίες μας τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Η σχέση ανάμεσα στην ποσοτική ανάπτυξη της οικονομίας και την ευτυχία των ατόμων αποκαλύφθηκε πολύ λιγότερο απλή και γραμμική από όσο νομίζαμε στο παρελθόν. Ήδη από το 1974, ο Αμερικανός οικονομολόγος Ρίτσαρντ Ιστερλιν φανέρωσε και εξήγησε ότι η άνοδος του βιοτικού επιπέδου ενός λαού δεν συνδέεται αυτόματα με την αύξηση της ευημερίας του.

Το κατά κεφαλήν εισόδημα μπορεί να αυξάνεται, αλλά δεν αυξάνεται ανάλογα και η «κατά κεφαλήν ευτυχία». Έτσι το θέμα της ευτυχίας επανεμφανίστηκε στις συζητήσεις μεταξύ των οικονομολόγων. Καταβλήθηκαν προσπάθειες να δοθούν πειστικές εξηγήσεις στο «παράδοξο του Ιστερλιν». Ορισμένοι μελετητές σημείωσαν ότι η διαρκής αύξηση των προσδοκιών των ατόμων εκμηδενίζει την αύξηση της ικανοποίησης και της

απόλαυσης. Άλλοι υπογράμμισαν τις επιπτώσεις του φθόνου και της μνησικακίας, που εξαρτούν τη δική μας ευτυχία από τη σύγκριση με την ευτυχία των άλλων, ωθώντας μας σε έναν ανηλεή ανταγωνισμό και καταδικάζοντάς μας σε ένα διαρκές ψυχολογικό ακόρεστο.

Επιπλέον, με τη βιομηχανική επανάσταση η οικονομία της Δύσης παρασύρθηκε από ένα μεγάλο κύμα διαρκούς ανάπτυξης, με μερικά μόνο διαλείμματα ύφεσης και στασιμότητας. Σε κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από τη διαρκή ποσοτική αύξηση των αγαθών που παράγονται στην αγορά, ήταν εύλογο και κατανοητό η έννοια της ευημερίας να συνδεθεί με την ποσότητα των διαθέσιμων αγαθών.

Παραγνωρίστηκαν έτσι οι προειδοποιήσεις στοχαστών, όπως λ.χ. ο Τζον Στιούαρτ Μιλ, που είχαν εξηγήσει ότι η ευτυχία δεν βρίσκεται στην αφθονία των αγαθών αλλά στην ποιότητα των ανθρώπινων σχέσεων. Μετά από δυο αιώνες ποσοτικής ανάπτυξης σχεδόν παντού οι έρευνες και οι μετρήσεις επιβεβαιώνουν ότι η αύξηση της παραγωγής δεν συνοδεύεται από την αύξηση της ευτυχίας των προσώπων.

Ο Αμερικανός οικονομολόγος Τζότζεφ Στίγκλιτς, που έλαβε το Νομπέλ Οικονομίας το 2001, και ο Ινδός Αμάρτια Σεν, που τιμήθηκε με την κορυφαία διάκριση το 1989, αναπτύσσοντας την οικονομική θεωρία της ευτυχίας, υποστηρίζουν ότι «οι περισσότεροι άνθρωποι προσπαθούν να διαμορφώσουν μια εικόνα της πραγματικής τους αξίας. Ορισμένους, όμως, δεν τους απασχολεί το γεγονός ότι δεν υπάρχουν απτά στοιχεία» (Ζήκου Ζ., 2012).

Παρά την οικονομική κρίση, οι Βρετανοί ζουν σε ένα από τα πλουσιότερα κράτη του πλανήτη. Προκειμένου όμως να μετρηθεί πόσο χαρούμενοι είναι ο Βρετανός πρωθυπουργός Ντέιβιντ Κάμερον έδωσε εντολή για ένα νέο πρόγραμμα μέτρησης του συνολικού επιπέδου

ικανοποίησης των Βρετανών από τη ζωή τους. Η Βρετανία προστίθεται στις λιγιστές χώρες του κόσμου (Μπουτάν, Γαλλία, Καναδάς) που άρχισαν να μετρούν επισήμως την ευημερία των κατοίκων με γνώμονα όχι μόνο το ΑΕΠ αλλά και προσωπικές παραμέτρους. Όλο και περισσότερο αναγνωρίζεται διεθνώς το ότι, για να μετρήσει κανείς την εθνική ευημερία και την πρόοδο, πρέπει να αποκτήσει συνολικότερη εικόνα και να μην εστιάσει μόνο στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν, θεωρούν οι Βρετανοί ειδήμονες.

Η ανάλογη έρευνα έχει διενεργηθεί και στον Καναδά με ερωτήσεις του τύπου: «Πόσο απολαμβάνετε τη ζωή σας;» και «Νιώθετε ικανοποιημένοι με τα συνολικά επίπεδα του χρέους σας;». Η ικανοποίηση των Βρετανών έχει μείνει καθηλωμένη στα επίπεδα της δεκαετίας του 1950, παρόλο που το βιοτικό τους επίπεδο έχει ανεβεί εντυπωσιακά από τότε, διαπίστωση που ονομάζεται και «παράδοξο του Ιστερλιν», από το όνομα του οικονομολόγου Ρίτσαρντ Ιστερλιν (Ζήκου, 2012).

6.4. Σύγχρονες επιταγές και συνθετότητα προβλημάτων

Η σύγχρονη πραγματικότητα όμως και οι προκλήσεις που αυτή περιλαμβάνει ολοένα και πληθαίνουν. Πολλές είναι οι δύσκολες συγκυρίες, όπως η ανισότητα και το διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ Βορρά και Νότου, οι κοινωνίες των δύο τρίτων στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης και η ολοένα αυξανόμενη καταστροφή του περιβάλλοντος.

Στο σύγχρονο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, η έννοια του πολίτη η ιδιότητα του πολίτη αποκτά μια οικουμενική διάσταση και συνδέεται με μια νέα πραγματικότητα που του επιτάσσει την αποδοχή ενός νέου «μοντέλου ζωής».

Το καθήκον, τόσο στον οικονομικό τομέα και στην κοινωνία των πολιτών, είναι να διευρυνθούν οι δράσεις κοινωνικού περιεχομένου στο παρόν σύστημα.

Αυτό είναι δύσκολο, καθώς αποτελεί σε κάποιο βαθμό συνεπακόλουθο των τεράστιων συγκεντρώσεων πλούτου που σημειώνονται στην κοινωνία μας και των συχνά αποθαρρυντικά πολύπλοκων δομών της με όλες τις δυσάρεστες συνέπειες που αυτά συνεπάγονται για το μέσο άνθρωπο (Shiller. R., 2011).

Έτσι κρίσιμο ρόλο για την επιτυχία του εγχειρήματος θα διαδραματίσει το διαρκές ενδιαφέρον για την προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος και της έννοιας της δικαιοσύνης. Η ενεργός ανάμιξη των πολιτών στα κοινωνικά δρώμενα και ο έλεγχός τους θα έπρεπε να όχι μόνο να επιτρέπεται αλλά να αποτελεί πρακτική της καθημερινότητάς τους, που να ευνοείται και να ενθαρρύνεται συστηματικά.

Η βασική πρόκληση για τους ηγέτες είναι να καταλάβουν ότι τα οικονομικά μέσα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να βοηθήσουν να διευρύνει η ευημερία σε ένα ολοένα και πιο ευρύ φάσμα των κοινωνικών τάξεων.

Επιπλέον, οι βασικοί κοινωνικοί θέσμοι, όπως η κυβέρνηση, η εκπαίδευση, τα ΜΜΕ θα έπρεπε να είναι ανθρωποκεντρικοί και να θεωρούν τους πολίτες πρώτα από όλα ως ενεργά μέλη στα οποία ανήκει η κοινωνία, και όχι ως ψηφοφόρους, φορολογούμενους, πολίτες ή θεατές. Οι θεσμοί θα έπρεπε να απευθύνονται και να υποστηρίζουν αδιακρίτως όλους τους πολίτες, και να κυριαρχεί η διάδραση και οι διαφανείς διαδικασίες στις πρακτικές τους.

6.5. Έμφαση στην παιδεία και τη δημοκρατία

Σημαντικές είναι οι απόψεις του οικονομολόγου Τζον Κένεθ Γκάλμπρεϊθ, ο οποίος υποστηρίζει ότι την οικονομική επιστήμη ο 20ός αιώνας ήταν αυτός που την έφερε πιο κοντά στην κοινωνία. Με την ωρίμανση της βιομηχανικής επανάστασης, τις κατακλυσμιαίες πολιτικές εξελίξεις, τις ρηξικέλευθες κοινωνικές αλλαγές και την ιλιγγιώδη τεχνολογική πρόοδο, το «άνοιγμα» της οικονομίας προς την κοινωνία μοιάζει οιονεί νομοτελειακό.

Ως υποστηρικτής της υποχρέωσης του κράτους να ασκεί αναδιανεμητική πολιτική εξισορροπώντας τις κοινωνικές αδικίες που δημιουργούν η λειτουργία της αγοράς και ο ανταγωνισμός, ο Γκάλμπρεϊθ συνεισέφερε τα μέγιστα στην οικοδόμηση του ιδεολογικοπολιτικού υπόβαθρου στο οποίο στηρίχθηκαν οι κοινωνικές κατακτήσεις των εργαζομένων και θεμελιώθηκε η μεταπολεμική ευημερία της αστικής τάξης.

Μάλιστα μέσα από τις δημοσιεύσεις του παρουσιάζει το προσχέδιο για μια κοινωνία που είναι πιο συμπονετική για τους λιγότερο ευνοημένους και οικονομικά βιώσιμη για όλους. Δείχνει το δρόμο προς τους εφικτούς στόχους για μια «καλή κοινωνία»: προσωπική ελευθερία, βασική ευημερία, φυλετική και εθνική ισότητα, ευκαιρίες για μια ζωή που αξίζει. Πάντως αυτό δεν είναι μια ουτοπική ανταπόκριση στις οικονομικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο σύγχρονος κόσμος. Ο Γκαλμπρέϊθ αναγνωρίζει τις αδυναμίες του ανθρώπου, τις διαφορές στην αντίληψη και τα κίνητρα και τα τρομακτικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν αυτοί που προκαλούν το status quo. Ακόμη, η αισιοδοξία του Γκαλμπρέϊθ λάμπει καθώς εξηγεί πώς θα μπορούσαμε να δημιουργήσουμε έναν ανθρώπινο κόσμο αποβάλλοντας τη σημερινή συμβατική αντίληψη για τον πληθωρισμό, το έλλειμμα, τους φόρους και τη μετανάστευση.

Επίσης αναγνωρίζει την τεράστια αξία της παιδείας, της ευθύνης για το περιβάλλον και της πολιτικής δράσης που η καλή κοινωνία απαιτεί.

Ο δυνητικός ρόλος της παιδείας σε μία διαφορετική εξελικτική διαδικασία, έχει επισημανθεί από τον J.K.Galbraith από τη δεκαετία ήδη του '60. Παρά τη συνήθη απαισιοδοξία του και την αναγνώριση εκ μέρους του ότι η «τεχνοδομή» των μεγάλων επιχειρήσεων είναι σημαντικό εμπόδιο προς το σκοπό αυτό, ο Galbraith διατηρούσε την πεποίθηση ότι «το ξεπέραςμα αυτού του εμποδίου θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με την άνοδο του επιπέδου εκπαίδευσης του λαού. Η παιδεία διαμορφώνει τις δοξασίες, τις πεποιθήσεις και τις ιδεολογίες και παράλληλα καλλιεργεί το κριτικό πνεύμα και την αμφισβήτηση των κατεστημένων αξιών και καταστάσεων».

Ενώ εμμένει ότι «το αποφασιστικό βήμα προς μια καλή κοινωνία είναι να γίνει η δημοκρατία γνήσια και περιεκτική». Η προσέγγιση μιας τελειότερης έκφρασης της δημοκρατικής θέλησης είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της καλής κοινωνίας. Δεδομένου ότι οι ευνοημένοι δεν πρόκειται να εκχωρήσουν την εξουσία, «αν υπάρξει μια συνένωση αυτών που νοιάζονται, αυτών που συμπονούν και αυτών που τώρα βρίσκονται έξω από το πολιτικό σύστημα, ίσως υπάρξει για την καλή κοινωνία λαμπρή προοπτική. Κάτι τέτοιο είναι πολύ πιθανό. Οι εύποροι θα συνεχίσουν να είναι εύποροι, αυτοί που ζουν με άνεση θα συνεχίσουν να ζουν με άνεση, αλλά οι φτωχοί θα έχουν πολιτική φωνή. Οι ανάγκες τους θα γίνονται σεβαστές...».

Την ίδια στιγμή έχει καταλήξει στο συμπέρασμα πως η ισότητα ως απόλυτος στόχος δεν συμβαδίζει ούτε με την ανθρώπινη φύση ούτε με τις παραμέτρους των σύγχρονων οικονομικών συστημάτων. Γενιές σοσιαλιστών και άλλων ηγετών συνειδητοποίησαν αυτή την αλήθεια, προς μεγάλη απογοήτευσή τους. Οι άνθρωποι διαφέρουν τόσο ως προς τις

ικανότητές τους όσο και ως προς την προθυμία που έχουν να εργασθούν για να αποκτήσουν χρήματα. Η "καλή κοινωνία" πρέπει να φροντίζει για ίσες ευκαιρίες, γιατί βέβαια ένας αμόρφωτος, άρρωστος άνθρωπος είναι μάλλον σίγουρο ότι θα παραμείνει φτωχός». Και για αυτό υποστηρίζει ότι υπάρχουν ορισμένα πράγματα για τα οποία το κράτος είναι απολύτως απαραίτητο. Αυτά είναι η κοινωνική ασφάλιση και το σύστημα υγείας, ενώ άλλες λειτουργίες είναι πολύ καλύτερο να αφεθούν στον έλεγχο της αγοράς. Και βέβαια κατά τον J.K.Galbraith τα ζητήματα αυτά δεν μπορεί να αποφασισθούν πλέον με βάση θεωρίες και ιδεολογικές απόψεις. Αντίθετα, για να ληφθεί μια απόφαση θα πρέπει κανείς να εξετάσει τις ειδικές συνθήκες κάθε θέματος, αφού η εποχή των δογμάτων έχει περάσει⁷.

⁷ Τζον Κένεθ Γκαλμπρέιθ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η καλή κοινωνία πρόκειται για μια έννοια που κάθε κοινωνία επιθυμεί να την κατακτήσει. Ουσιαστικά είναι συνώνυμη με τη χρηστή κοινωνία, την κοινωνία που προσφέρει στους πολίτες της άριστες συνθήκες διαβίωσης και δυνατότητες συνύπαρξης και περαιτέρω εξέλιξης. Το περιεχόμενο της έννοιας είναι ωστόσο ασαφές και αποτελεί πεδίο προς περαιτέρω διερεύνηση και οριοθέτηση.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η ίδια κοινωνία λοιπόν μπορεί να διατυπώνει κάθε φορά διαφορετικές ανάγκες ως επείγουσες και βασικές και να καλύπτεται αντίστοιχα από διαφορετικούς ορισμούς της καλής κοινωνίας..

Έτσι ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης έχουν ως κοινό ζητούμενο της έννοια της ευδαιμονίας, δίνουν μεγάλη σημασία στην έννοια της παιδείας και της ηθικής. Ενώ οι προσεγγίσεις τους διαφέρουν σε άλλα βασικά σημεία, όπως είναι ο σκοπός δημιουργίας της πόλης και η υπέρσχυση της ενοποίησης των πολιτών έναντι της ατομικότητας.

Στην περίπτωση όμως των φιλοσοφικών προσεγγίσεων περισσότερο του Πλάτωνα και λιγότερο του Αριστοτέλη, οι έννοιες και τα χαρακτηριστικά που εντοπίστηκαν αφορούσαν ιδεατές παρά υπαρκτές πολιτείες και άρα κοινωνίες.

Τα Πολιτικά του Αριστοτέλη, ομοίως, περιέχουν ευέλικτες και διαχρονικές αρχές και ως εκ τούτου βρέθηκαν να επιδρούν στη Δύση του Μεσαίωνα, να εμπνεύσουν τους Διαφωτιστές και να φτάσουμε σήμερα να μιλάμε για «μέσα παραγωγής» και για «οικονομικά αγαθά», σε αντιστοιχία με τα «ποιητικά όργανα» και τα «κτήματα».

Το διαχρονικό στοιχείο στην πολιτική θεωρία του Αριστοτέλη είναι ότι αναζητά τα άριστα στοιχεία της πολιτειακής πραγματικότητας και

προσπαθεί να τα οδηγήσει σε αρμονικό συνδυασμό, ώστε να γίνουν πραγματικότητα (Χατζόπουλος, 1992: 45).

Οποσδήποτε λοιπόν τα φιλοσοφικά αυτά έργα αποτελούν σημαντικούς σταθμούς στη δυναμική διαδικασία για τη διαμόρφωση της έννοιας και του ορισμού της καλής κοινωνίας. Κι με το διαχρονικό τους χαρακτήρα δείχνουν ευθαρσώς ότι η καλή κοινωνία δεν είναι μια στατική έννοια, που να αποτελεί πανάκεια για τους πολίτες της. Αντίθετα πρόκειται για μια έννοια δυναμική, που καθορίζεται διαδραστικά από όσους της αποτελούν.

Χαρακτηριστική είναι η πλειάδα φιλοσόφων που επηρεάστηκαν από τους παραπάνω, συμπεριλαμβανόμενου και του νομπελίστα οικονομολόγου Amartya Sen, ο οποίος επανέρχεται στα ιδανικά της αθηναϊκής δημοκρατίας του Κλεισθένη.

Η κλασική οικονομική θεωρία αντιλαμβάνεται το ρόλο του κράτους ως πολιτικό, παρέχοντας στην κοινωνία την απαραίτητη προστασία από εχθρούς όπως και αγαθά και υπηρεσίες που η αγορά δε θα ενδιαφερόταν ποτέ να προσφέρει.

Η μαρξιστική θεωρία αναπτύσσει μια θεωρία της αστικής κοινωνίας, την οποία συλλαμβάνει ως σύστημα εργασίας, ως πλέγμα σχέσεων εκμετάλλευσης (θεωρία υπεραξίας, θεωρία των μορφών της αξίας). Η κοινωνία είναι επομένως αποτέλεσμα μιας ιστορικής διαδικασίας, μιας διαδικασίας με κινητήρια δύναμη (πάλη των τάξεων) αλλά χωρίς υποκείμενο-δημιουργό. Αποτελεί ένα δομημένο όλον, ένα σύστημα (οικονομικής, πολιτικής, ιδεολογικής) ταξικής εξουσίας, που διέπεται από ένα σύνολο αντιφάσεων.

Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης, Η έννοια της κοινότητας δεν αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο ανθρώπων με κοινά ενδιαφέροντα και κοινωνία

εμφανίζεται διαιρεμένη σε τάξεις των οποίων τα συμφέροντα αντικρούονται διαρκώς. Και ο Μαρξ συνέλαβε την οικονομία ως τη βάση της συνολικής ταξικής κοινωνίας, καθώς οι σχέσεις ιδιοκτησίας πάνω στα μέσα παραγωγής αποτελούν το θεμέλιο της ταξικής ένταξης.

Η μαρξιστική θεωρία αντίθετα απ' ό τι η νεοκλασική και η κεϋνσιανή προσέγγιση, αναλύει το κράτος ως εσωτερικό στοιχείο της ανάπτυξης της καπιταλιστικής διαδικασίας και όχι ως εξωτερικό υποκείμενο ως προς την κοινωνία. Η θεώρηση αυτή μας επιτρέπει να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε τόσο την καπιταλιστική εκμετάλλευση, όσο και τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει το κράτος στη συσσώρευση του κεφαλαίου και στην αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ένα εξίσου σημαντικό στοιχείο στη μαρξιστική προσέγγιση είναι η έννοια της αναπαραγωγής και ο ρόλος του κράτους σε αυτή τη διαδικασία.

Τα χαρακτηριστικά που απορρέουν για την κοινωνία από τη θεωρία αυτή είναι επίκαιρα μέχρι και τις μέρες μας και βρίσκουν εφαρμογή εξ ολοκλήρου σε αρκετές κοινωνίες ανά τον κόσμο.

Η θεώρηση του κράτους ως ενδογενές και όχι ως εξωγενές υποκείμενο ως προς την κοινωνία, βέβαια, όπως η νεοκλασική και η κεϋνσιανή θεωρία πρεσβεύουν, μας επιτρέπει να αναλύσουμε τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει το κράτος στη συσσώρευση του κεφαλαίου και πώς μπορεί να οδηγήσει στη μεγιστοποίηση της οικονομικής ευημερίας.

Ο βαθμός φιλελευθεροποίησης της οικονομίας και παρεμβατικής δράσης του κράτους, συμπαρασύρει και καθορίζει συνεκδοχικά τις δαπάνες κοινωνικού περιεχομένου ανάλογα με τη βάση συγκρότησης της κοινωνίας: ατομικά ή κοινά συμφέροντα. Επιπλέον, η νεοκλασική οικονομική θεωρία διαμορφώνεται ανάλογα με τις ιστορικές συγκυρίες και τις εκάστοτε οικονομικές κρίσεις (πχ οικονομικές κρίσεις 1929, 1970).

Οι παραπάνω θεωρίες, όπως και η κευνσιανή αντίληψη για το κράτος που θεωρεί την κρατική παρέμβαση αδυναμία της αγοράς να προωθήσει τους στόχους της, μας βοηθάει να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε την ανάπτυξη και την κρίση του κράτους-πρόνοιας και τη σχέση ανάμεσα στο κράτος και την αγορά.

Το κράτος-πρόνοιας εμφανίστηκε στις αρχές του αιώνα με συγκεκριμένη μορφή, η οποία υπήρξε μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή ως προϊόν ειδικών κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών μεταβολών.

Η παραδοσιακή μορφή του κράτους- πρόνοιας και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπιζε τα κοινωνικά ζητήματα δε φαίνεται να λειτουργούν σήμερα. Μέσα σε συνθήκες δημοσιονομικών ελλειμμάτων, χαμηλών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης και επέκτασης του οικονομικού σε βάρους του μη οικονομικού, η αναδιανομή εισοδήματος μέσα από τη μορφή του κράτους- πρόνοιας περιορίζεται, αλλά δεν εξαλείφεται.

Τέλος, σε ότι αφορά τη σημερινή περίοδο, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, οι νέες συνθήκες που επικρατούν στον διεθνή ανταγωνισμό, οι χαμηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης, η ολοένα διευρυνόμενη οικονομική και κοινωνική κρίση καταδεικνύουν την πολυπλοκότητα αλλά και τη συμπληρωματικότητα της σχέσης κράτους και αγοράς.

Ζούμε σε μια περίοδο κατά την οποία έχουν αποδυναμωθεί οικονομίες σε όλο τον κόσμο, αρχής γενομένης από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007-9, και πρόκειται να συνεχίζεται για χρόνια μετά η κατάσταση αυτή, με υπαρκτό κίνδυνο για περαιτέρω οικονομικές κρίσεις (Robert J. Shiller. R. 2011).

Επιπλέον οι προθέσεις αυτές μπορεί να έρχονται σε σύγκρουση με μια πιο επείγουσα προτεραιότητα - στην προκειμένη περίπτωση, τη διατήρηση μιας δημοκρατικής Ευρώπης που ενδιαφέρεται για την

κοινωνική ευημερία. Πρόκειται για αξίες για τις οποίες η Ευρώπη πολέμησε επί δεκαετίες.

Το όραμα για μια κοινωνική Ευρώπη και ένα νέο ευρωπαϊκό μοντέλο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης παραμένει επίκαιρο έχει εξασθενήσει ωστόσο, η σύγχρονη οικονομική πραγματικότητα κάνει πλέον σαφές ότι η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση δεν μπορεί να προχωρήσει χωρίς την εγκαθίδρυση της κοινωνικής Ευρώπης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όταν βλέπουμε τόσοι πολλοί διανοητές ανά τον κόσμο να διαφωνούν αναφορικά με την έννοια της καλής κοινωνίας, δε μας κάνει εντύπωση, αντίστοιχα, η δυσκολία των κρατών και των κοινωνιών γενικότερα, να συμφωνήσουν στον τρόπο οργάνωσής τους ώστε να θεωρούνται καλές για τους πολίτες τους. Ίσως η απάντηση να είναι ότι δεν υπάρχει μόνο μία συγκεκριμένη καλή κοινωνία και ότι μόνο ο συνδυασμός πολλών κοινωνιών μπορεί να κάλυπτε τις ανάγκες των πολιτών. Ίσως λοιπόν αυτό που είναι σημαντικό είναι οι πολίτες να συνεργαστούν και να αφιερώσουν χρόνο ώστε να καταλήξουν και να διατυπώσουν τις ιδέες τους και τις αξίες τους, ώστε κατόπιν αυτές να πάρουν μορφή και να ενσαρκωθούν σε μία κοινά αποδεκτή μορφή καλής κοινωνίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

ΒΙΒΛΙΑ

Draper, A. Ramsay, A. (2008). *The Good Society*. New York: Longman Publishers, p.p. 6, 11, 12.

Schutt, R. (2001). *Inciting Democracy. A Practical Proposal for Creating a Good Society*. Cleveland, Ohio: SpringForward, p.p. 13-16.

Αμίτσης Γ. (2001). *Αρχές Οργάνωσης και Λειτουργίας του Συστήματος Κοινωνικής Πρόνοιας. Το Ελληνικό μοντέλο των Κοινωνικών υπηρεσιών και η Ευρωπαϊκή εμπειρία*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Βενιέρης, Δ. (2009). *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική και κοινωνικά δικαιώματα. Το τέλος των ύμνων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 432, 433.

Γκαλμπρέιθ Τζον Κένεθ (1997). *Η καλή κοινωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, σελ. 220.

Σκουτερόπουλος, Ν.Μ. (2002). *Πλάτων Πολιτεία*. Αθήνα: Πόλις, σελ. 10, 11, 21, 22.

Στασινοπούλου Ο. (2006). *Κράτος Πρόνοιας, Ιστορική εξέλιξη-Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*. Gutenberg, Αθήνα.

Σωτηρίου Στ., Κορδονούρη Στ., Ζαφρανίδου Αικ. (2006). *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Γ΄ Γυμνασίου*. Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, Κεφ. 12 «Δικαιώματα και Υποχρεώσεις», σελ. 104-119.

Τσάτσος, Κ. (1962). *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα: Δίφρος, σελ. 197.

ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΙ ΤΟΜΟΙ

Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα Εγκυκλοπαίδεια. (1989). Τόμος 36, Λήμμα Πλάτων, Αθήνα: Πάπυρος. σελ. 301.

Χατζόπουλος, Ο. Αρχαία Ελληνική Γραμματεία-Οι Έλληνες. (1992). (Τόμος πρώτος, Πολιτικών Α΄) Αθήνα: Κάκτος. σελ. 32, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 42.

ΑΡΘΡΑ

Etzioni, A. (2002). The third way to a Good Society. Seattle Journal for Social Justice. Vol. 1, Issue 1, p.p. 83, 84.

Jordan, P.W.. (2012). The Good Society Framework – Psychosocial Ergonomics and Quality of Life. In Anderson, M. (ed.), Contemporary Ergonomics 2012. London: Taylor and Francis.

Δεβενές, Θ. (2008- 4ος). Η κοινωνική διάσταση της ανάπτυξης. Μια αναδρομή στο έργο του AMARTYA SEN- Μέρος 2ο. Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων. Τεύχος 50, σελ. 1, 3.

Δεβενές, Θ. (2008- 7ος). Η κοινωνική διάσταση της ανάπτυξης. Μια αναδρομή στο έργο του AMARTYA SEN. Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων. Τεύχος 51, σελ. 6, 11, 12.

Καλτσώνης, Δ. (2011). Ο Μαρξ για το δίκαιο στη σοσιαλιστική κοινωνία. Ουτοπία, Επιθεώρηση θεωρίας και πολιτισμού. Τεύχος 94, σελ. 71-88.

Μηλιός, Γ. (1988). Η μαρξιστική θεωρία για το κράτος και ο Carl Schmitt. Θέσεις. Τεύχος 25.

Πανταζής, Α. (2007). Η σχέση πολιτικής και οικονομίας στα γραπτά του Μαξ Βέμπερ. Αξιολογικά. Νο 17, σελ. 53, 57.

ΕΡΕΥΝΕΣ, ΜΕΛΕΤΕΣ, ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ ΚΑΙ ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Shiller, R. J. (2011). Finance and the Good Society-Distribution to Columbia Finance seminar attendees-to be published by Princeton University Press.

Γετίμης Π., Γράβαρης Δ. (1993). Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική πολιτική. Η σύγχρονη προβληματική. Στο: Στασινοπούλου Ο. (1993).

Αναδιάρθρωση των Προσωπικών Κοινωνικών Υπηρεσιών. Η επικαιρότητα της Ανεπίσημης Φροντίδας και οι σύγχρονες διαπλοκές. Εκδόσεις Θεμέλιο.

Θεοχαράκης, Ν. (2009). «Αρχές Οικονομικής Ανάλυσης Ι – Η έννοια της αποτελεσματικότητας κατά Pareto». Αθήνα: Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Τομέας Πολιτικής Οικονομίας, σελ.1.

Παπαδοπούλου Δ., Μπάγκαβος Χρ., Δημουλάς Κων., Κριατσιώτη Β. (2004). Μελέτη για τις στρατηγικές απασχόλησης για άτομα ευπαθών κοινωνικά ομάδων – άτομα κοινωνικά αποκλεισμένα, οικονομικοί μετανάστες, ΑΜΕΑ, γυναίκες. Κοινοτικό Πρόγραμμα ODISSEIA, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, σελ. 57-61.

Πέτρου, Α. (2012). Ευρωπαϊκές Κοινωνικές Πολιτικές-Πανεπιστημιακές Σημειώσεις. Τρίπολη: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, ΠΜΣ.

Χλέτσος, Μ. (2010). Κύκλος διαλέξεων «Οικονομία και Κοινωνία». Οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους στο σύστημά τους. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Εργαστήριο Εφαρμοσμένης Οικονομικής και Κοινωνικής Πολιτικής, σελ.3, 6, 8-11.

ΑΡΘΡΑ ΣΕ (ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ) ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ-ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ζήκου Ζ. (2012). Ας επιδώσουμε, λοιπόν, τα οικονομικά της ευτυχίας. Η Καθημερινή, (http://www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathpolitics_1_25/12/2012_475890).

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Ιστοσελίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης: http://europa.eu/eu-life/index_el.htm.

Συνθήκες Ευρωπαϊκής Ένωσης: http://europa.eu/about-eu/basic-information/decision-making/treaties/index_el.htm.

Κατά κεφαλή ΑΕΠ σε ΜΑΔ: http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_el.htm.

Νέα Ακρόπολη. Διεθνής πολιτιστικός φιλοσοφικός οργανισμός. Η ιδανική Πολιτεία:http://www.nea-acropoli-athens.gr/index.php?option=com_content&view=article&catid=47:2008-03-11-08-24-46&id=401:i-idaniki-politia&Itemid=78.